Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

Köztes-Európa

Társadalomtudományi folyóirat

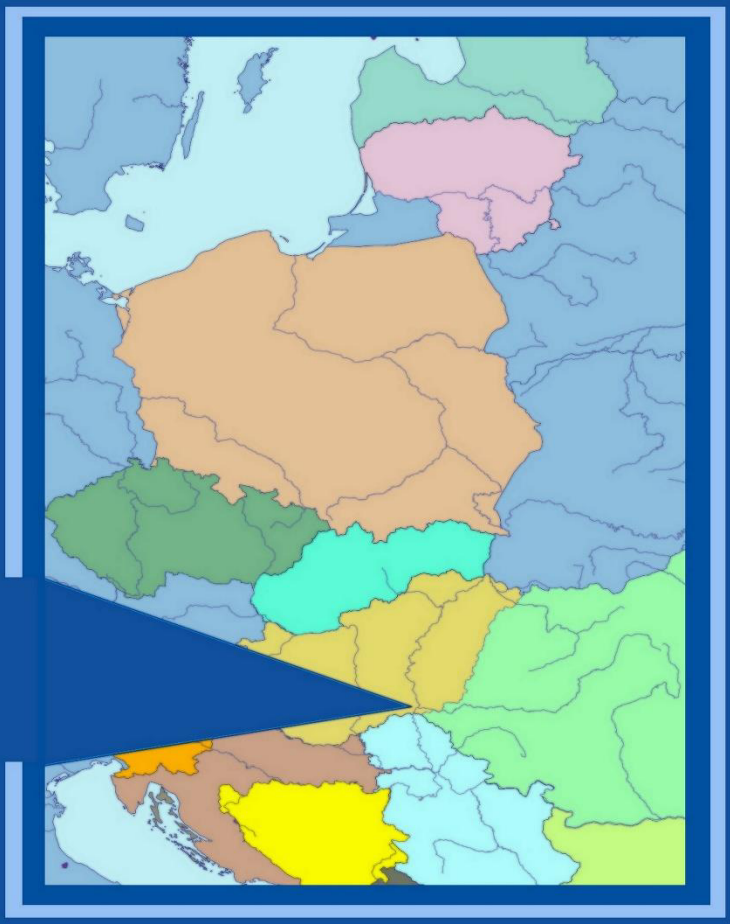

XII. ÉVFOLYAM 2020. 2. SZÁM

No. 28.

KÖZTES-EURÓPA

Társadalomtudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

2020/2. szám XII. évf./1. szám No. 28.

Szeged
2020

KÖZTES-EURÓPA
Társadalomtudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

Főszerkesztő:
Dr. PhD. Csüllög Gábor – Eötvös Loránd Tudományegyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG
Dr. PhD. Bali Lóránt – Pannon Egyetem, Georgikon Kar
Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem
Dr. habil. Császár Zsuzsanna – Pécsi Tudományegyetem
Dr. habil. Domonkos Endre – Budapesti Gazdasági Egyetem
Dr. PhD. Győri Ferenc – Szegedi Tudományegyetem
Dr. habil. Kókai Sándor – Nyíregyházi Főiskola
Dr. PhD. Suba János – Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Dr. habil. Tefner Zoltán – Budapesti Corvinus Egyetem

Felelős kiadó:
Egyesület Közép-Európa Kutatására (EKEK)
6727 Szeged Lőwy Sándor utca 37.0

Felelős kiadó személy:
Prof. Dr. Gulyás László, mint az EKEK elnöke
e-mail: laszlo.gulyas65@gmail.com

Nyomda:
S-Paw Nyomda Üllés
ISSN: 2064-437X

Szeged, 2020

Tartalomjegyzék

Baracsi Lóránt: Magyarországi jelzáloghitelezés a két világháború között **5**

Suba János: A szegedi katonai körlet és csendőrkerület 1919-1921 között **27**

Jávorffy-Lázok Alexandra - Tésits Róbert: A magyar felsőoktatás intézményhálózatának és a hallgatók létszámának változása a trianoni békeszerződés következtében **45**

Sarnyai Csaba Máté: „Hogyan lehet szeretni a hazát?" Zadravetz István egy interjúja és két szentbeszéde Szeged – Alsóváros 1919 január - május **63**

Kiss Márton: II. Rákóczi Ferenc alakjának identitásképző ereje Kassa példáján **75**

Dobai Attila: Budapest felekezeti tereinek posztszocialista változásai különös tekintettel új hitek és meggyőződések megjelenésére **89**

Horváth Csilla: A közösség értelmezése, jellegzetessége és területi vonatkozásai **103**

BARACSI LÓRÁNT

MAGYARORSZÁGI JELZÁLOGHITELEZÉS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

MORTGAGE LENDING IN HUNGARY IN THE INTERWAR

Following the currency reform in 1892 majority of new, necessary sources to the mortgage lending arrived in foreign exchange, while the provided loans remained on domestic currency basis. These liabilities helped a lot the country's development then but in the years during and following the war mortgage loan amounts dropped back significantly together with devaluing of the crown and its value did not make possible the repayment of sources. Hungary needed further loans from abroad but in the post-war period was very difficult the access to credit for an insolvent country. In the period of accelerating of inflation between 1914 and 1924 the majority of loan amounts was repaid, and about the part remained on areas allocated to neighbour countries it was necessary to make an agreement with the successor states. The financial services and provision of mortgages restarted their activities following stabilization of crown is 1924, on a volume which were nowhere near at this one before the war. Until the Great Depression started at 1929 majority of foreign sources arrived in dollar, and the outstanding loans were on the same basis. Following the moratorium for repayment foreign exchange from 1931, Hungarian banks could not repay their debt, so they could not get more liabilities from abroad. Attempts for intervention from the state remain without success in helping mortgages lending sector, which only suffered until nationalization.

Keynotes: Bank History, Regional development history, Mortgage Lending, Interwar period, Financial crisis, Hungary

Kulcsszavak: banktörténet, regionális fejlődés története, jelzáloghitelezés, két világháború közötti időszak, pénzügyi válság, Magyarország

1. BEVEZETÉS

A magyarországi pénzintézeti jelzáloghitelezés története három részre tagolóik: a kezdetektől (1840-es évek eleje) az első világháború végéig terjedő első részre, a két világháború közötti második részre, és a 2000-es évek jelzáloghitelezésére. Míg a második és harmadik szakasz

elkülönülése már csak a közöttük meghúzódó legalább ötven, de (más megközelítésben) inkább hetven éves kényszerű, rendszerváltozások miatti „szünetnek” köszönhetően viszonylag természetes, az első és második szakasz akár egy egységet is alkothatna. Valójában azonban az első világháború előestéjére 4 milliárd fölé emelkedő jelzáloghitelállomány a háború során meginduló, majd azt követően felerősödő, 1924-ig tartó infláció során részben névértéken előtörlesztésre került, részben elértéktelenedett, nem is beszélve a Trianon utáni magyar államhatáron kívülre kerülő követelésekről. A hitelezés nagy részben külföldről bevont forrásokból történt, amely banki kötelezettségek domináns része külföldi valutában is volt denominálva. Bár a koronához hasonlóan a német márka is devalválódott, a győztes hatalmak valutái jóval kevesebbet veszítettek az értékükből, így számos magyar hitelintézetnek voltak a ’20-as években olyan kötelezettségei, amelyekre eszközei nem nyújtottak fedezetet. Pénzintézeti szempontból a tíz éves szünet (1914-24) után újrainduló jelzáloghitelezés tehát anyagi értelemben a semminél is rosszabb helyzetből indult; ami a világháború előtti időszakból átmentésre került, az a szakértelem, az üzletmenet, a know-how.

Dolgozatomban elsősorban annak kiemelésére törekedtem, hogy a meglehetősen rossz gazdasági adottságokkal (ipari fejletlenség, tőkehiány) bíró, félperiférikus helyzetben lévő Magyarország mind állami, mind reálgazdasági szinten eladósodott a (gazdasági centrumban elhelyezkedő) külföldi államok felé, hatalmas makrogazdasági kockázatot vállalva ezáltal. A gazdasági-pénzügyi viszonyok átrendeződése a háború után (és következtében) nagyban megkönnyítette a magyar hitelintézetek és közvetlen hitelfelvevők számára a külföldi kölcsönök igénybevételét, zálogleveleк kibocsátását, mivel Nagy Britanniában és a feltörő Egyesült Államokban jóval tisztább lappal indulhattak, mint tehették volna azt például Franciaországban. Alig néhány év után azonban a centrumban kitört a nagy világgazdasági válság, amely, elmaradott, félperiferiális mezőgazdasági ország lévén, erősen sújtotta Magyarországot. Szükségszerűvé vált az Európában 1931-ben eszkalálódó válság kezelése, amit az állam akkori vezetése vitatható, unortodox lépésekkel tett meg.

2. AZ I. VILÁGHÁBORÚ PÉNZÜGYI KÖVETKEZMÉNYEI

A magyarországi jelzáloghitelezés-történet első világháború kitörését követő időszakának megkerülhetetlen része az 1914-ben kezdődő infláció, ami lényegében determinálta a hitelezési folyamatokat. Az infláció reálgazdasági okait könnyű belátni: az állam drasztikusan megemelkedett pénzigénye párosult egy még csak nem is stagnáló, hanem – részben a behívások okozta munkaerőhiány, részben az addigi kereskedelmi partnerek egy részének hadviselő ellenféllé válása miatt – kimondottan visszaeső gazdasági termeléssel. A háború kitörése után egy hónappal már 10%-kal esett a korona árjegyzése (a svájci frankkal szemben) a zürichi tőzsdén.[1] Az Osztrák-Magyar Bank bankjegykibocsátási korlátai (például, hogy csak maximum a nemesérc fedezet 2,5-szereséig hozhat forgalomba bankjegyeket) leépültek, illetve a bank ezirányú működésének transzparenciája is megszűnt, egyszerűsítve így a kormány hadsereg-finanszírozási igényeinek kielégítését. A háború során Magyarország 9,1, Ausztria pedig 25,1 milliárd korona adósságot halmozott fel a bankkal szemben. Az összegek nagyságrendjének érzékeltetésére: a háború kitörésekor az Osztrák-Magyar Bank bankjegyforgalma (a címletek összértéke) 3,1 milliárd, a végén 31,5 milliárd korona volt. Mindeközben a bank – bankjegyek fedezeteként szolgáló – érckészlete 1,4 milliárd koronányi értékről 343 millió koronányira apadt, elsősorban a külkereskedelmi deficit finanszírozása miatt. (1. ábra)

Finanszírozási igényei miatt az állam ún. hadikölcsönkötvényeket bocsátott ki, magas kamatozással. Ezek lényegében felszívták a rendelkezésre álló forrásokat, illetve ellehetetlenítették a zálogleveleк kibocsátását, jobb feltételeik miatt. Miután a gazdasági szereplőknek nem volt honnan legyen tapasztalatuk az ilyen értékpapírok visszafizetési kockázatait illetően, vonzónak tűnt számukra. Az ún. pénzbőség pedig – többek között – két következménnyel járt: nem igazán volt igény jelzálogkölcsönökre, illetve a meglévőket is tömegesen előtörlesztették az adósok. (Innen is látszik, mennyire nem láttak még a közeli jövőbe sem az emberek: nem várták, hogy a pénz tovább romlik jelentős mértékben, így tartozásaik nominális értéke egyre kisebb reálértéket fog képviselni, vagyis a törlesztés pár éven belül elhanyagolható mértékű terhet fog jelenteni.)

[1] Tomka Béla (1996): A magyarországi pénzintézetek rövid története (1836-1947), Gondolat. Budapest. p, 132, 62. oldal.

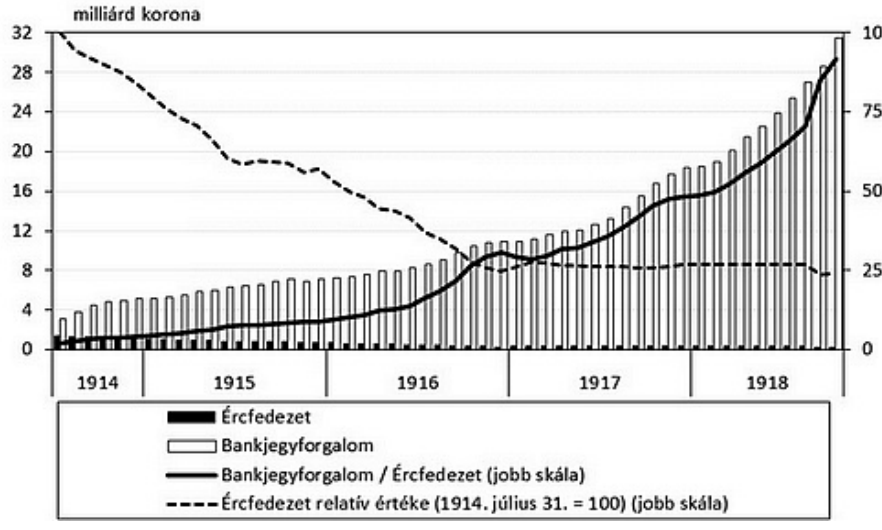

1. ábra. Az Osztrák-Magyar Bank bankjegyforgalmának és aranytartalékának alakulása az I. világháború során (1914. július – 1918. október) (milliárd korona) (saját szerkesztés)
Adatok forrása: Popovics S. 1926, I-II. táblázat, pp. 136-137.

A jelzálogkölcsönök iránti mérsékelt igény azzal járt, hogy csak mérsékelt kamaton vették volna azt fel az adósok, a finanszírozáshoz szükséges jelzálogleveleket pedig csak a magas kamatozású hadikölcsönöknél magasabb kamatozással lehetett volna kibocsátani. Más szóval: a hadikölcsönök akkorára lőtték be a kamatszintet, amin már nem lehetett – érdemi mértékű – jelzálogkölcsönt nyújtani. A háború előtt virágzó községi kölcsön üzletág pedig teljesen megszűnt. Kijelenthető, az ország jelzálogkölcsönökön alapuló fejlődési lehetőségei a háború alatt teljesen megszűntek. (Nem mellékes, hogy szinte minden, háború előtti klasszikus bankügylet-típus visszaszorult, ellehetetlenült: a váltóleszámítolás a pénzbőség miatt esett vissza, a devizaügyletek lehetőségei részben a háború miatt szorultak vissza, részben 1916-ban felállításra került az ún. Devizaközpont, ami begyűjtötte a kivitelből származó devizát, az értékpapír-üzletágnak pedig a tőzsde háború kitörésekor történt bezárása vetett véget. A bankok így, kényszerből ekkor reálgazdasági befektetések, tevékenységek felé kezdtek fordulni.)

A háborút követően elcsatolták az ország addigi területének kétharmadát. Mivel banki szempontból Budapest még a reálgazdaságban megfigyelhetőnél is inkább volt vízfeje az országnak,

a trianoni szerződés végrehajtását követően Magyarországon maradt pénzintézetek részesedése a szektor egészéből az 1915. évi mérlegek adatai alapján: forrásoldalon a betétek 63%-a, a zálogleveleк 90%-a, eszközoldalon a váltótárca 59%-a, a jelzálogkölcsönök 80%-a, az értékpapírtárca 75%-a. Budapest túlsúlya így tovább nőtt, szintén 1915-ös adatokat figyelembe véve mind a saját tőke, mind a mérlegfőösszegek alapján számolva alapján 71%-os részesedése volt a budapesti székhelyű pénzintézetek összességének az ország teljes szektorából.[2]

3. A BÉKEKÖTÉSTŐL A PÉNZÜGYI STABILIZÁCIÓIG

A háború után a magyar kormány a szétzilálódott gazdaságú és a megszálló román csapatok által kifosztott ország működésének fenntartására a pénzkibocsátást választotta (formálisan kölcsönfelvétel formájában eleinte az Osztrák-Magyar Banktól, 1921-től a nemzeti bank helyébe lépő Magyar Királyi Állami Jegyintézettől). Ez a korona drasztikus leértékelődéséhez vezetett (2. ábra), amit egy nagy népszövetségi kölcsön ígérete mellett, azt megelőzően, nagybankoktól felvett 20 milliónyi svájci frank és egy, Bank of England-től felvett 4 milliónyi fontsterling kölcsön segítségével sikerült stabilizálni 1924-ben. Ebben az évben került sor a kölcsön folyósítására, ám pénznem-cserére csak 1926-ban, mivel arra csak a 2 évre tervezett stabilizálást követően terveztek sort keríteni, azt azonban jóval korábban sikerült végrehajtani. A stabilizációban jelentős szerepe volt az 1925. január 1-től hatályos vámrendszernek, amely szilárd piacvédelmet biztosított a magyar ipari, ezen belül is elsősorban a könnyűipari termékeknek. Az 1926-ban bevezetett, árfolyamában az angol fontsterlinghez kötött pengő 12.500 (papír)koronával volt egyenértékű, miközben egy aranykorona (vagyis 1913-as papírkorona) 14.443 papírkoronával – ilyen mértékű volt tehát a pénzromlás a háború kezdetétől a stabilizációig. (1. táblázat)

A világháború előtt a magyarországi hitelintézetek összesített eszközállományának legnagyobb részarányú komponense a jelzáloghitelállomány volt. A pénzromlás/pénzbőség időszakában történt előtörlesztések következtében azonban a földbirtokok jelzálogterhe a háború előtti 3,5 milliárd aranykoronáról a ’20-as évek elejére 0,5 millió aranykoronára csökkent,[3] azaz lényegében

[2] Szádeczky-Kardoss Tibor (1928): A magyarországi pénzintézetek fejlődése, Budapest, R. Gergely Bookseller, p. 212, 39. oldal.
[3] Tomka (1996) 78. oldal.

megsemmisült. Ugyanakkor, a háború alatt az ekkor befolyt előtörlesztéseket nem lehetett az ellenségnek minősülő országok felé forrás-visszafizetésre fordítani, azt követően pedig már drasztikusan elszakadtak a forrásdevizák árfolyamai a koronáétól.

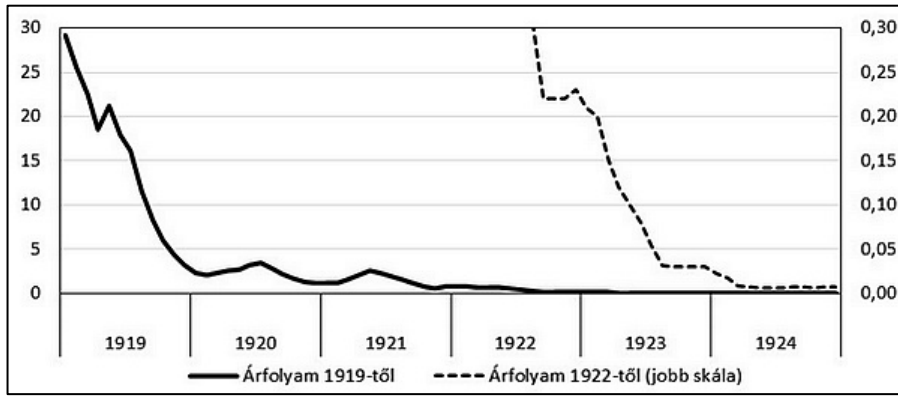

2 ábra. A magyar korona árfolyamának alakulása, svájci centime-ban kifejezve az I. világháború utáni időszakban (saját szerkesztés)
Adatok forrása: Tomka B. 1996, 72. o.
Megjegyzés: 1913-ban 100 korona 105 svájci frankot ért.

A stabilizációig a jelzáloghitelek és korona alapú záloglevelek állománya elenyészővé zsugorodott a bankok eszköz-, illetve forrásállományában. (1926-ra intézményenként néhány ezer pengőre.) Míg tehát a külföldi források kihitelezéséből létrejött eszközállomány elértéktelenedett, a kötelezettségek egy része, ha veszített is valamennyit aranyban kifejezett értékéből, még mindig számottevő maradt. 1923-ban, illetve 1924-ben a magyarországi pénzintézetek által kibocsátott, külföldön lévő záloglevelek és községi kötvények állománya névértéken, 858,9, illetve 848,1 millió aranykoronát tett ki[4] - ennyit kellett volna visszavásárolniuk a háború után padlón lévő, egykori kibocsátóknak.[5]

[4] A M. kir. Kormány 1923-1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Budapest, 1928, 195-196. oldal, idézi Botos János (2002): A magyarországi jelzálog-hitelezés másfél évszázada, p. 252, 70. oldal.

[5] Ennek a helyzetnek némileg analógiája a közelmúltból, igaz, még sokkal drasztikusabb számokkal: a 3 legnagyobb izlandi bank hitelállománya a 2008-as válság eszkalálódásakor az izlandi GDP tízszeresére rúgott, elsősorban az Egyesült Királyságban és Hollandiában gyűjtött betétekből finanszírozva azt. Az izlandi állam aztán hagyta csődbe menni ezeket a bankokat, mivel tulajdonképpen nem volt más választása. A betéteket a saját államaik kártalanították, amelyek ezeket az összegeket követelik az izlandi államtól – egyelőre nem sok reménnyel. Az

1. táblázat. A két világháború közötti magyar jelzáloghitelezésben jelentősebb szerepet játszó devizák aranytartalma, illetve az aranyparitáson alapuló árfolyamok

	1 devizaegység aranytartalma (g)	Pengőben kifejezett árfolyam, aranyparitáson számítva
Dollár	1,505	5,72
Fontsterling	7,322	27,83
Svájci frank	0,293	1,11
Korona (1926-ig)	0,305	1,16
Pengő (1926-tól)	0,263	1,00

Forrás: http://artortenet.hu/index.php/paritasok/itemlist/category/107-1926-46-pengo Megjegyzés: az aranykorona csak „érdekességként", a pengő elődjeként szerepel

A háború előtti külföldi források nagy része osztrák, vagy német területről érkezett – ezek ugyanúgy elértéktelenedtek, mint a hitelek. A nagyobb részben Franciaországból, kisebb részben további nyugati országokból (pl. Svájc) érkezett források azonban nagy részben megőrizték értéküket. Ezek visszafizetésére (a zálóglevelek törlesztésére, visszavásárlására) irányuló tárgyalások a hitelezők képviselői és az egyes magyar bankok között (bankonként külön-külön) folytak, és különböző tartalmú megállapodások születtek. A magyar bankok, a tőketartozások töredékének törlesztésére vállaltak kötelezettséget, azt is évekre elnyújtva; ezek a törlesztések a transzfermoratórium után eleve problematikusakká váltak. A Magyar Állam a Magyar Jelzálog-hitelintézet kamatfizetési kötelezettségeit vállalta át, évi 3,4 millió francia frank értékben. Tőketörlesztésre 1959-től került volna sor. Még ez a megállapodás is (amelynek teljesítése természetesen csak az 1931-es transzfermoratóriumig tartott) hatalmas terhet rakott a Magyar Állam vállára, amit a tőkepiacokra való visszatérés lehetőségének reményében vállalt fel.

A további külföldi forrásokat igénylő magyar pénzintézeteknek kimondottan jól jött a világszintű gazdasági, ebből következően pedig pénzügyi erő alapján történő átrendeződés. A törlesztési problémák miatti bizalomvesztésnek köszönhetően Franciaországból valószínűleg

analógia annyiból viszont nem áll fenn, hogy míg az izlandi bankok felelősnek mondhatók a kialakult helyzetért, a csődjükért, a magyarországi bankokat a háború, illetve a fiskális politika (vagyis: önhibájukon kívüli körülmények) sodorta lényegében fizetésképtelen helyzetbe.

nehezebben lehetett volna forráshoz jutni, mint a háború előtt. Szerencsére azonban egy új, pénzbőséggel bíró pénzügyi hatalom, az Amerikai Egyesült Államok emelkedett fel, megerősödve a háború után,[6] amelynek pénzintézetei viszonylag szívesen adtak kölcsön, vásároltak fel zálogleveleket egy stabil devizával rendelkező országnak/országból. Ha kisebb mértékben is, de szintén lehetett forráshoz jutni a pénzügyi központ státuszához ragaszkodó Londonból is.

4. A PÉNZÜGYI STABILITÁS ÉVEI: 1926-1931

A mezőgazdasági hitel megszerzését könnyítő egyes rendelkezésekről szóló 1925. évi XV. törvénycikk 1. §-a kimondta, hogy „a fennálló jogszabályok szerint zálogleveleket kibocsátására jogosult intézeteken felül (1876:XXXVI. tc.) a pénzügyminiszter engedélyével zálogleveleket bocsáthat ki hitel- és pénzintézetekből, mint tagokból alakult szövetkezet is." E felhatalmazás alapján kezdeményezte a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (a továbbiakban: PMKB), a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület (a továbbiakban: PHETE) és a Magyar Általános Hitelbank (a továbbiakban: MÁH) a Magyar Pénzintézeteknek Zálogleveléllkibocsátó Szövetkezete (a továbbiakban: PMZSZ) megalakítását. A megalakulás – említett bankok vezetői által előkészített – feltételeiről, 15 millió aranydollár alapú zálogalevél kibocsátásáról, illetve a European Mortgage and Investment Corporationnel kötendő megállapodásról. A PMZSZ fölött, annak tagjain kívül, az állam is ellenőrzést gyakorolt azáltal, hogy azt a pénzügyminiszter által kinevezett kormánybiztos és annak helyettese felügyelte, akiknek joguk volt vétót emelni, amely esetben az ügyről a pénzügyminiszter döntött. A PMZSZ végül csak 1926-ban és 1927-ben bocsátott ki dollár alapú zálogalevelet 7,5%-os kamatszelvénnyel, 6,1, illetve 1,25 millió dollár értékben, amit a bostoni székhelyű partner 94,25%, illetve 97%-os árfolyamon vett át. (Összesen tehát 7,35 millió dollár értékben, az eredetileg előirányzott keretösszeg kevesebb, mint felében történt végül kibocsátás.) Az amerikai átvevő partner a

[6] Míg Nagy-Britannia 4 éven keresztül állt hadban, az Egyesült Államok csak alig több, mint egy évig (1917 októberétől). A háborús tehertételek mértékeit jelzi, hogy az USA le sem tért az aranystandardról, és a paritást sem változtatta meg. A háború végére Nagy-Britannia közel 5 milliárd dollárral tartozott az USA-nak. (Eichengreen, Barry – Mehl, Arnauld – Chițu, Livia: A világ valutarendszere. Múlt, jelen és jövő. Pallas Athéné Könyvkiadó. Budapest. p. 270. (47-48. o.))

zálogleveleк fedezetével saját kötvényeket bocsátott ki, ugyanilyen mértékű kamatszelvényekkel, amit a bostoni tőzsdére is bevezettek – vagyis már akkor ismert volt a 2008-as válságban majdan szerepet játszó Asset Backed Security (ABS) konstrukció, a kötvények fedezete mellett történő újabb kötvények kibocsátása. (Ennek létjogosultságát némileg az adhatta, hogy egy amerikai cég által kibocsátott kötvény iránt nagyobb volt a bizalom az amerikai piacon, a kibocsátó pedig így tudott plusz forrást szerezni a magyar papírok átvételéhez.) A pénzügyi válság kirobbanásakor a cég beszüntette a működését.

Öt pénzügyi tagintézmény szövetkezeteként alakult meg 1927-ben a Magyar Jelzáloghiteleknek Szövetkezete (a továbbiakban: MJSZ), amely szintén a European Mortgage and Investment Corporationnel kötött megállapodást, összesen 13 millió aranydollár névértékű zálogleveél átadásáról. Ez két részletben meg is valósult, 1927-ben 7 millió dollár, 1928-ban 6 millió dollár névértékben. A zálogleveleк szintén 35 éves futamidejűek voltak, de csak 7%-os kamatszelvényűek. Míg a PMZSZ földbirtokra adott hitelek fedezete mellett bocsátotta ki zálogleveleit, amely kölcsönök a becsérték 25%-át nem haladhatták meg, addig az MJSZ elsősorban városi ingatlanokra nyújtott kölcsönök fedezete mellett, de a portfolió maximum 20%-ában lehettek olyan mezőgazdasági birtokokra nyújtott hitelek, amelyek nem haladták meg a becsérték 40%-át. Az átvételi árfolyamok 93,5%, majd 92% voltak. Önmagukban az átvételi árfolyamok alapján megállapítható, hogy a diszkontáláshoz használt kamatráta 1926-hoz képest 1927-re csökkent, majd 1928-ra ismét emelkedett. A szerző modellszámításai szerint a 7%-os szelvényhozamú zálogleveél 93,5%-os árfolyamon történő átvétele valamivel alacsonyabb implicit kamatot jelent (7,63%), mint a 7,5%-os zálogleveél 97%-os árfolyamon történő átvétele (7,79%). (Mindkét tranzakcióra 1927-ben került sor. Az eredmények az sugallják, hogy a városi ingatlanok fedezete mellett nyújtott hitelek alapján kibocsátott zálogleveleк iránt valamivel magasabb volt a bizalom. A konkrét implicit kamatszintek ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy a kamatszelvényeknél valamivel magasabb diszkont kamatráták is jelentős árfolyamcsökkenést eredményeznek.) A European Mortgage and Investment Corporation ezek alapján is bocsátott ki saját kötvényeket, ugyanilyen mértékű kamatszelvényekkel.

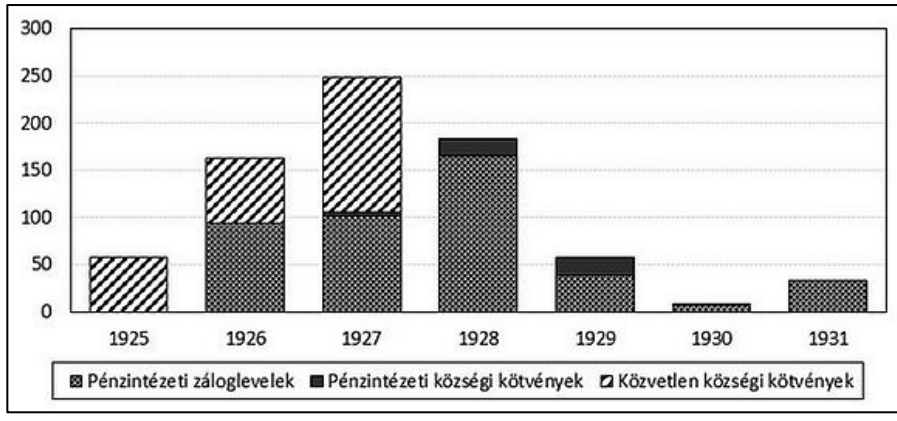

3. ábra: A külföldi forrásszerzési célú, jelentős magyarországi pénzintézeti záloglevél és községi kötvénykibocsátások a pénzügyi stabilizáció és a transzfermoratórium között (millió pengő) (saját szerkesztés)

A 3. ábra kapcsán megjegyezzük, hogy közvetlen községi kötvényeket városok, illetve vármegyék egy-egy társulása bocsátott ki. A kibocsátásban közreműködött egy (vagy több) bank, amely ezért jutalékot kapott, de a kölcsönfelvevők hitelkockázatát nem vállalta. 1925-ben 39 (más források szerint[7] 48) város bocsátott ki 10 millió USD névértékben kötvényt, 1926-ban 33 város 6 millió USD névértéken. Mindkét ügylet esetében a PMKB látta el a közvetítői/trustee feladatokat, a kötvényeket pedig mindkét esetben a new-yorki Speyer and Company bankház vette át. A kibocsátás jogszabályi alapját az 1925. évi XXII. törvénycikk biztosította, amely megengedte a városoknak maximum 88 millió pengő értékig kötvénykölcsön felvételét a kormány által meghatározott beruházási célokra; az összeghatárt az 1926. évi XV. törvénycikk 18. §-a 128 millió pengőre emelte. 1926-ban a vármegyék is követték a példát az 1926. évi XV. törvénycikk 19. §-ának felhatalmazása alapján: útépítési, közegészségügyi, közigazgatási és szociális célú beruházásokra bocsátottak ki angol font alapú kötvényeket, amelyek fedezetéül a vármegyék teljes vagyona szolgált.[8] A vármegyei kibocsátás trustee-je a MÁH lett, a kötvényeket pedig három londoni bankház vette át. 1927-ben Budapest önmagában is bocsátott ki ilyen kötvényt.

[7] Berend T. Iván – Ránki György (1966): Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919 – 1929, Akadémiai Kiadó. Budapest. p. 498. 172. oldal
[8] Botos (2002), 148-149. oldalak.

2. táblázat. A külföldi forrásszerzési célú, jelentősebb magyarországi pénzintézeti zálogleVél és községi kötvénykibocsátások a pénzügyi stabilizáció és a transzfermoratórium között

Intézmény neve	Kibocsátás éve	Kamat-szelvény	Devizanem	Névérték (millió)		Futamidő (év)
				devizában	pengőben	
Záloglevelek						
Magyar Pénzintézeteknek Záloglevélkibocsátó Szövetkezete	1926	7,50%	Dollár	6,10	34,88	35
	1927	7,50%	Dollár	1,25	7,15	35
Magyar Jelzáloghiteleknek Szövetkezete	1927	7,00%	Dollár	7,00	40,02	35
	1928	7,00%	Dollár	6,00	34,31	35
Belvárosi Takarékpénztár	1926	7,50%	Font	0,50	13,91	35
	1928	7,00%	Dollár	1,75	10,01	25
Magyar Általános Takarékpénztár	1928	7,50%	Font	0,50	13,91	35
	1930	7,50%	Font	0,25	6,96	35
Magyar Földhitelintézet	1926	7,50%	Font	1,00	27,83	35
	1926	7,50%	Dollár	3,00	17,15	35
	1927	7,50%	Font	0,50	13,91	34
	1928	7,50%	Font	0,50	13,91	33
	1928	7,50%	Font	0,65	18,14	33
	1928	7,50%	Dollár	3,00	17,15	33,5
	1929	7,50%	Font	0,79	21,98	45
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	1931	7,00%	CHF	15,00	16,70	20
Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület	1931	7,00%	CHF	15,00	16,70	20
Angol-Magyar Bank	1927	7,50%	Dollár	1,50	8,58	35
	1928	7,50%	Font	0,10	2,78	35
Magyar Olasz Bank	1927	7,50%	Dollár	1,00	5,72	5
	1928	7,50%	Dollár	2,70	15,44	35
Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége	1927	7,50%	Dollár	0,16	0,91	35
Magyar Országos Központi Takarékpénztár	1927	7,50%	Dollár	1,50	8,58	35
	1929	7,50%	Font	0,07	1,95	34
Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete	1928	7,00%	Dollár	2,00	11,44	35

Intézmény neve	Kibocsátás éve	Kamat-szelvény	Devizanem	Névérték (millió)		Futamidő (év)
				devizában	pengőben	
Záloglevelek						
Budapest Székesfőváros Községi Takarékpénztár	1929	7,50%	Font	0,50	13,91	45
Országos Központi Hitelszövetkezet	1927	7,00%	Dollár	3,00	17,15	10
Országos Magyar Ipari Jelzálogintézet	1928	7,00%	Dollár	5,00	28,59	20
Községi kötvények						
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	1927	7,00%	Font	0,05	1,39	25
	1929	6,50%	Font	0,31	8,55	40
	1930	7,00%	Pengő	2,00	2,00	25
Belvárosi Takarékpénztár	1927	7,50%	Font	0,04	0,99	35
	1927	7,00%	Pengő	1,00	1,00	35
Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank	1928	7,00%	Dollár	3,20	18,30	35
Magyar Olasz Bank	1929	7,50%	Dollár	2,00	11,44	35

1925-től 1931-ig a hitelintézetek jelentősebb, külföldi kibocsátású záloglevelei 440 millió pengőt, községi kötvényei 44 milliót, a városok és vármegyék közvetlen községi kötvény kibocsátásai 268 millió pengőt tettek ki. Ez összesen 752 millió pengő volt, amiből 493 millió pengő (66%) volt dollárban denominálva, 223 millió (30%) pedig fontban. A 2. táblázat adatai alapján ezek után az értékpapírok után összesen (vagyis 1931-től, mikor már az összes felsorolt ki volt bocsátva) évi 55,6 millió pengő kamatot kellett fizetni, ami az állomány 7,4%-a volt. (A névértéknél alacsonyabb átvételi árfolyamok miatt e papírok tényleges hozamai ennél magasabbak voltak. Mivel a kibocsátások zöme 1928-ig lezajlott, a kamatfizetési kötelezettségek már 1929-ben 45,7 millió pengőt tettek ki.)

3. táblázat. 1931. augusztus 31-én forgalomban lévő záloglevelek, kötvények és községi kötvények állománya

	Összes címlet	Külföldi tulajdonban		Belföldi tulajdonban	
		Érték	Arány	Érték	Arány
Budapest, a városok és vármegyék kötvényei	489,4	474,5	97%	14,9	3%
Pénzintézetek községi kötvényei	55,7	53,5	96%	2,2	4%
Pénzintézetek záloglevelei, kötvényei	485,8	331,5	68%	154,3	32%
Összesen	**1 030,9**	**859,5**	**83%**	**171,4**	**17%**

Forrás: Botos (2002) 150. oldal

Az MNB összeállította az 1931. augusztus 31-én forgalomban lévő, hitelviszonyt megtestesítő értékpapírok állományát, típus és tulajdonos szerint (3. táblázat). Ebből megállapítható, hogy az értékpapírok 83%-a volt külföldi kézben, ugyanakkor ez az arány a községi kötvények esetében 96-97%-os volt, ami azt sugallja, e papírok iránt nagyobb volt külföldön a bizalom, mint a banki záloglevelek iránt. Ha azt feltételezzük, hogy a teljes kötvényállomány után átlagosan ugyanakkora arányú kamatot kellett fizetni, mint amennyit a 2. táblázat alapján számítottunk, akkor a külföldi tulajdonban lévő 860 millió pengős állomány után (csak) a kamatfizetési kötelezettség 63,6 millió pengő volt.

A pengő bevezetését követően 1931-ig a Magyar Földhitelintézet – összesen 135 kisebb pénzintézet közvetítésével – 3.054 darab kölcsönt nyújtott, pengő alapon, földbirtok fedezete mellett, összesen 126,6 millió pengő értékben; ebből 85,9 milliónyit angol fontsterlingre, 40,7 milliónyit amerikai dollárra szóló záloglevelek alapján. Ez a földbirtok fedezete mellett nyújtott kölcsönállomány 30%-át jelentette, amelynek fedezetéül 889,2 ezer magyar hold termőterület került lekötésre.[9]

A Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete a stabilizációt követően tőkefeltöltésre szorult, ezért az állam részéről 1927-ben 3, 1928-ban további 6 millió pengő tőkeinjekcióhoz jutott. 1929-ig 3.627 jelzáloggal fedezett kölcsönügylet keretében 34,6 millió pengőt folyósított. Míg tehát a hagyományosan a nagybirtokot hitelező Magyar Földhitelintézet átlagos ügyletmérete 41,4 ezer pengő volt, addig a kis és középbirtokosokat hitelező Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetéé 9,6 ezer pengő. Kevésbé életképes, de az állam

[9] Botos (2002), 56. oldal.

számára stratégiailag fontos célokat megvalósító üzleti modellje szükségessé tette az állami segítséget, illetve indokolta az állam eziránti hajlandóságát. (Kihelyezett hiteleinek 96%-a mögött a fedezetek 100 katasztrális holdnál kisebbek voltak.)

A Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségét szintén az állam, közelebbről a Földművelésügyi Minisztérium tőkésítette fel, az intézet pedig elsősorban a birtokrendezések és parcellázások lebonyolításában vett részt. A válságig több, mint 10 millió pengőnyi jelzálogkölcsönt nyújtott, amihez forrást dollárra szóló záloglevelek és kötvények kibocsátása révén szerzett.

Az Országos Központi Hitelszövetkezethez kapcsolódik egy, napjainkban már igencsak ismerősnek tűnő, akkoriban viszont még újdonságnak számító jogi konstrukció: miután amerikai partnere csak akkor vette át a záloglevelet, ha az azok kibocsátásának alapjául szolgáló jelzálogkölcsönök csak az adott sorozat kizárólagos biztosítékát képeznék, ennek lehetőségét teremtette meg az 1927. évi VIII. törvénycikk. Az értékesített kötvények alapján összesen 3 ezer kölcsönt folyósított ki, 35,1 millió pengő értékben (vagyis egy kölcsön átlagértéke 11,7 ezer pengő volt).

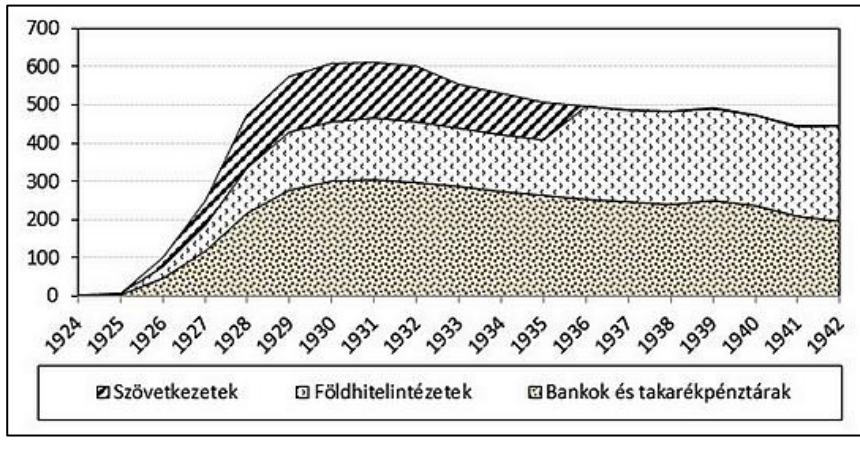

4. ábra: A jelzáloggal fedezett kölcsönök állománya az év végén (millió pengő) (saját szerkesztés)
Adatok forrása: Statisztikai évkönyvek, 1925-1944

Megjegyzés: 1936-ban a statisztikai adatgyűjtés megváltozott. Ettől az évtől kezdve a földhitelintézetek kihelyezéseit az Országos Fölhitelintézet részeként az Országos Központi Hitelszövetkezet és az

Országos Lakásépítési Hitelszövetkezet adataival együtt dolgozták fel. A szövetkezetek kategóriába csak a független – köteléken kívüli hitelszövetkezetek tartoztak.

Mint az a 4. ábráról leolvasható, az első világháború utáni magyar jelzáloghitel állomány 1931-ben érte el csúcsértékét, 611,7 millió pengő értékben. Ha figyelembe vesszük, hogy a pengő bevezetésekor 0,87 aranykoronát ért (és ezt az értéket állandónak tekintjük az 1931-ig eltelt időszakban), ez az állomány 529,4 millió aranykoronának felel meg, ami egy nyolcada az 1914-es állomány értékének. Igaz, ez az állomány elvben hét, gyakorlatilag négy év alatt épült fel (1926-29), egy harmad akkora területű országban.

5. A VÁLSÁG ÉS A KEZELÉSÉRE TETT KÍSÉRLET

A világgazdasági válság az 1929. októberi New Yorki-i tőzsdekrachhal kezdődött, majd, ahogy az a válságokkal lenni szokott, begyűrűzött – a világ számos egyéb országa mellett – Magyarországra is. Miután számos magyar gazdasági szereplőnek származott nagy mennyiségű forrása az Egyesült Államokból, igen érzékenyen érintette a magyar gazdaságot, hogy az egyesült államokbeli szereplők igyekeztek azokat kivonni. Ez ugyan már a válság előtt megkezdődött, de különösen a Creditanstalt 1931-es csődje után öltött komoly mértéket, olyannyira, hogy állami beavatkozás vált szükségessé. Bár július 14-15-16-ra a magyar kormány is bankszünnapot rendelt el, illetve betétkivételi korlátozások léptek életbe, ez utóbbiak augusztus 14-től feloldásra kerültek. Magyarországon végül nem került sor olyan bankostromokra (bank run), mint Bukarestben, Szófiában, Athénban, vagy épp a német városokban. Ehhez azért szükség volt arra is, hogy mikor közismertté vált a bécsi Creditanstalt fizetésképtelensége, a Pénzintézeti Központ a Magyar Általános Hitelbank segítségére siessen a szükséges mértékű likviditási célú kölcsönnel – közismert volt ugyanis a két intézmény kötődése, mindketten az ún. Rotschild-bankház tagjai lévén. Ez a segítség persze nemzetgazdasági érdek volt elsősorban: ha ugyanis a Magyar Általános Hitelbanknak likviditási gondjai mutatkoztak volna, vagyis nem tudja kielégíteni a betétesi igényeket[10], ez a pánik könnyen tovagyűrűzhetett volna, és ha más bankoknak is a

[10] Egy bankostrom során jelentkező betétkifizetési igényeket egy normálisan működő bank soha nem tudja kielégíteni, mivel a betétek töredékét tartja csak a pénztárában. Honnan tudná a betéti kamatokat kitermelni, ha nem hitelezné ki, vagy fektetné be magasabb kamattal / hozammal?

segítségére kell sietni, az sokkal nagyobb összeg mozgósítását igényelte volna.

Az árak a világ különböző országaiban eltérő mértékben ugyan, de mindenütt csökkentek. Azok közül az országok közül, amelyekről hiteles információkkal rendelkezünk, Japánban csökkentek a leginkább, 28%-kal. (Ez a maximális árcsökkenés mértéke, később jellemzően megtörtént a korrekció.) A legmagasabb a maximális áresést Németországban mérték: 70%-ot. A nyersanyagok világpiaci árának csökkenése körülbelül megfelel az angol font 40%-os értékcsökkenésének. (Miután Nagy Britannia nem kapta meg külföldi adósaitól a hitelei utáni kamatot, ő maga is kénytelen volt letérni az aranyalapról.) (Nagy, 10) A mezőgazdasági termékek világszintű áresése igen rosszul érintette a magyar gazdaságot, az exportbevételeket, így a teljes fizetési egyenleget. Miután az 1920-as évek végén Magyarország exportjának mintegy 70%-át mezőgazdasági termékek tették ki, a válság európai eszkalálódása nagyon érzékenyen érintette az országot. A túltermelési válság elsősorban a mezőgazdasági termékek árait csökkentette drasztikusan: míg 1928-ban egy mázsa búza átlagosan 30 pengő (fölött) volt, 1934-re 10 pengő alá süllyedt. Ráadásul Magyarország hagyományos kereskedelmi partnerei (Ausztria, Csehszlovákia, Olaszország, az említett belföldi áreséseivel amúgy is küzdő Németország) protekcionista gazdaságpolitikához folyamodtak, ami a kereslet csökkentésével tovább csökkentette (az árakat és) a magyar mezőgazdaság bevételeit. Popovics Sándor a Magyar Nemzeti Bank elnökeként meg tudta akadályozni, hogy a válság kezelése céljából a pengő drasztikus leértékelésre kerüljön – egyes értékelések szerint ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a válság 1938-ig, a győri program[11] beindulásáig elhúzódott.

A magyarországi földbirtokok jelentősen eladósodtak a válság előtt; a közvetlenül a pénzintézetektől kapott hiteleken túl (amelyeket kortárs becslések szerint csak igen kis mértékben fordítottak valódi birtokfejlesztésre, meliorációra) gyakran kapták a mezőgazdasági

[11] Az Imrédy Béla által kidolgozott és Darányi Kálmán miniszterelnök által 1938. március 5-én, Győrben bejelentett 1 milliárd pengős, elvben hadseregfejlesztési program, valójában gazdasági akcióterv évében a magyar bankjegyforgalom 863 millió pengő volt. Maga a program tehát hatalmas tőkeinjekciót jelentett a gazdaságnak (még ha az 1 milliárdos kiadást 5 évre is tervezték), amelyhez a forrást a magyar állam lényegében a Magyar Nemzeti Bank fedezetlen bankjegykibocsátásai révén szerezte meg. A Magyar Nemzeti Bank számára előírt ércfedezeti tartalék kötelező minimális szintje először 24%-ra csökkent, 1938-ban pedig teljesen eltörlésre került.

gépeket és a műtrágyát is hitelbe, mivel a pénzbőség korában a pénzintézetek szívesen helyezték ki e termékek előállítóihoz és forgalmazóihoz hiteleiket, akik, a forgalom növelésének céljából, azokat tovább is adták vevőiknek.

A Magyar Nemzeti Bank először hitelfelvétellel próbálkozott (a Reichsbanktól és a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankjától (Bank for International Settlements – BIS)), ám a lehetőségei hamar kimerültek, ezt követően pedig szignifikánsan leapadtak a devizatartalékai, ide értve a nemesfémtartalékokat is. A bankjegyek ércfedezete a stabilizáció óta először csökkent 40% alá, 1931 júliusára 28%-ra esett vissza. Likviditási gondjai azért terjedtek át hamar a bankrendszerre, mert jellemzően az MNB visszleszámítolta a bankok által, hiteleik fejében kapott váltókat. A bankok pedig ekkoriban főleg váltóra hiteleztek.

A kormány 1931. december 22-én elrendelte a transzfermoratóriumot, amely a népszövetségi kölcsön kivételével megtiltotta minden tartozás törlesztőrészleteinek külföldre utalását. Létrejött a Külföldi Hitelezők Alapja, amelynek kezelése a hitelezők képviselőivel együttműködve történt – ide kerültek befizetésre pengőben azok az összegek, amelyeket devizában át kellett volna utalni. A külföldi hitelezők képviselőivel végül 1937-ben sikerült megegyezni.

A ’30-as években született azon jogszabályok csoportját, amelyek valamilyen bajba került társadalmi réteg, csoport megsegítésének céljából születtek, a korabeli magyar szakirodalom és köznyelv szükségjognak vagy válságjognak nevezte. Ezek a jogszabályok a polgári jog, a magánjog szabályaira való teljes tekintet nélkül nyúltak bele meglévő, korábbi szerződéseken is alapuló jogviszonyokba. Érvényes szerződések lényeges rendelkezéseit módosították, jellemzően adósok („gazdaadósok”) fizetési kötelezettségeit („gazdatartozások”) csökkentették, esetleg elhalasztották, felfüggesztették.

A gazdatartozásokról szóló rendeletek egyik kodifikátora, dr. Tunyoghi Szűcs Kálmán a következőképpen indokolta ezen rendeletek szükségességét: „A gazdatartozások fizetése és rendje tárgyában 1931. év óta kiadott különleges rendelkezések célja nem egyoldalú adósvédelem. Közgazdasági és nemzeti veszélyeket kellett elhárítaniuk. Védekezni kellett, hogy a gazdasági válság ellenére a fizetési forgalom meg ne bénuljon, a hitelforgalomra szánt pénztőketömeges árverések útján ingatlanokban meg ne kövesüljön, a hivatásos gazdák önálló

létalapjukat: a tulajdon földbirtokot tömegesen el ne veszítsék s ezáltal a létező jogi és termelési rend meg ne rendüljön."[12]

Valójában a rendelkezések igazi célja az egyoldalú gazdaadós védelem volt. Kiváltságos réteggé tették a gazdaadósokat, érdekeiket az ország többi lakójának érdeke fölé emelték, miközben a gazdasági válság nem csak a mezőgazdaságot sújtotta, és pl. a csődbe ment iparvállalatok elbocsátott dolgozóit távolról sem védték ilyen intézkedések. Ahogy vannak még napjainkból is ismerős vonásai a két világháború közötti jelzáloghitelezéshez kapcsolódó rendelkezéseknek, a gazdaadósokban sem nehéz észrevenni az elmúlt évtized devizaadósait.

Mivel a földnek nincs „saját jogon" értéke, ezt a földjáradék határozza meg, vagyis mennyi hasznot lehet évente elérni azon a földdarabon, jellemzően mezőgazdasági termeléssel. Ha tehát a mezőgazdasági termékek árai esnek, a föld ára is esik. Miután az emberek tudatában élő árak „ragadósak", a földek tulajdonosai nem sok késztetést éreztek arra, hogy a korábbi évekénél jóval alacsonyabban adjanak el a birtokaikból, ezzel könnyítve esetleg a helyzetükön. Jellemző a kor „gazdavédelmi" hangulatára, hogy a jogszabályok is erősen gátolták, hogy a földbirtok vásárlói emiatt jövőbeni pénzügyi kötelezettségeket vállaljanak, nem lehetett például váltóhitelből finanszírozni a birtokvásárlást, ami jelentősen csökkentette a föld iránti keresletet (és ezáltal annak árát is). Ez az intézkedés a konjunktúra időszakában kedvezőtlennek tűnt a pénzintézetek számára, a válság időszakában viszont jól jött, hogy ezáltal kevesebb rossz, vélhetően előbb-utóbb bedőlő hitel gazdagítja a portfoliójukat.

A Magyarországon 1931-ben eszkalálódott pénzügyi válság nyomán jelentkező jelentős fizetési nehézségekre adott egyfajta válaszként, az 1936. évi XIV. törvénycikk kimondta az Országos Földhitelintézet megalakulását, amely 1936. június 23-án jött létre a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete és a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége egyesülésével, állami tulajdonban. (Miután a két egyesülő intézményt is az állam tőkésítette fel korábban, ez nem jelentett érdemi tulajdonosváltást.) Az Országos Földhitelintézet átvette a Magyar Földhitelintézet eszközállományát is,

[12] dr. Tunyoghi Szűcs Kálmán: A gazdatartozásokról szóló hatályos rendeletek összeállítása (szerk.), Tébe kiadóvállalata M. Sz. Budapest, é.n. Tébe Könyvtár 87. szám (idézi: (Nagy (1972), 29. oldal))

bár az intézmény formálisan megmaradt, mert nem történt megállapodás a külföldi hitelezőkkel az általuk nyújtott kölcsönök átruházásáról. Az Országos Földhitelintézet viszonylag sikeresen kezelte a megörökölt hitelállományt, 1943. december 31-én 63,6 milliós jelzálogkölcsön-állománnyal szemben 62,0 millió pengő névértékű zálogleveél állomány állt szemben. Bár 1931-et követően tilos volt a nemteljesítő adósok birtokait elárverezni, ami tovább rontotta a fizetési morált, jelentős veszteségeket okozva a bankoknak, ez a tilalom 1938-ban feloldásra került, nem utolsó sorban azért, mert ekkorra már megerősödtek úgy anyagilag a birtokok tulajdonosai a háborús konjunktúrának köszönhetően, hogy jóval nagyobb arányban voltak fizetőképesek, mint pár évvel korábban.

6. Összegzés

Az első világháború utáni inflációt 1924-ben lezáró pénzügyi stabilizációt követően ismét elkezdődött a világ pénzügyi centrumát képező országokból történő (külföldi) forrásbevonás, részben közvetlen hitelek, részben kibocsátott zálogleveleк révén. Ez megnövelte az ország kiszolgáltatottságát, ami már 1929-ben jelentkezett, mikor az amerikai hitelezők igyekeztek minél több tőkét hazavonzani, először még a további tőzsdei befektetésekhez, később a tűzoltáshoz. A források bevonása és reálgazdasági szereplőknek (elsősorban nagybirtokosoknak) történő továbbhitelezése nem segítette elő érdemben az ország gazdasági fejlődését, így az 1929-es válság Magyarországon egy gyengén fejlett, mezőgazdaságon alapuló gazdaságot talált. A válság során elsősorban a mezőgazdasági alapanyagok árai estek, így Magyarországnak drasztikusan leestek a devizabevételei. Mivel az országnak a Monarchiától örökölt államadósság, a népszövetségi kölcsön és az 1925-ben kezdődött rohamos reálgazdasági eladósodás következtében egyre növekvő adósságszolgálatot kellett teljesítenie, megkerülhetetlen volt a devizabevételek és kifizetési kötelezettségek közötti szakadék kezelése. Ezt a Magyar Nemzeti Bank kezdetben kölcsönfelvétellel igyekezett orvosolni, de ezek a lehetőségek hamar befagytak, így a magyar kormány rákényszerült a transzfermoratórium bevezetésére. Ez lényegében egy, a külföld felé való államcsőddel volt egyenértékű, ami lehetetlenné tett bármiféle további forrásbevonást. A jelzáloghitelezési üzletág, belső tőkehiány miatt, a háború végéig (a hiperinflációig) már csak a meglévő állomány kezeléséről szólt, új hitelek nyújtására érdemi

mértékben nem volt lehetőség, vagyis a tevékenység 1931-ben lényegében véget ért.

A devizában történő adósságszolgálat ellehetetlenüléséből nem feltétlenül következően, a kormány szükségesnek érezte az adós gazdák védelmét is a nekik hitelező bankokkal szemben, jelentősen megnehezítve, sok esetben ellehetetlenítve a jelzálogkölcsönök fedezetéül szolgáló birtokok elkobzását. Ezzel egyrészt közvetlenül is kárt okoztak a bankoknak, másrészt az intézkedések tovább rontották a fizetési morált, amit közvetett károkozásnak tekinthetünk. Ez az első példa a modern magyar gazdaságtörténetben, mikor állami intézkedések révén kiemelésre került egy réteg, amelyik megvédésre kerül attól, hogy vállalnia kelljen korábbi kockázatvállalásának negatív következményeit, helyt kellene állnia a teljes, felvett adósságáért. (Addig ilyenre inkább csak implicit módon került sor, pl. az első világháború okozta infláció következtében, nem közvetlen állami intézkedésekkel.) A válság súlyosan érintette az ipart is, számos dolgozó vált munkanélkülivé, az ő megsegítésükre azonban a kormány nem tett érdemi lépéseket. Ezt gazdaságilag magyarázza, bár erkölcsileg némileg vitatható meggondolás, hogy a gazdaadósokat is a bankok rovására segítette meg az állam, a „mentőakció” nem igényelt komolyabb állami anyagi eszközöket. Ilyen lehetőség más rétegek megsegítésére a jogállam még súlyosabb megsértése nélkül nem állt rendelkezésre.

Az 1938-as győri program meghirdetését követően gazdasági konjunktúráról beszélhetünk, ami elsősorban a gazdavédelmi intézkedések feloldását tette lehetővé. Bár a külföldi adósok képviselőivel is történt valamiféle megegyezés, érdemi adósságvisszafizetésre a háború utánig nem került sor. Anyagilag a társadalom egy vékony szelete nyert azzal, hogy a felvett adósság egy részét nem kellett visszafizetni – nagy kérdés ennek erkölcsi megítélése. A háború utáni események pedig minden nyereséget rövid távúvá minősítettek át: a hiperinfláció mindenféle pénzbeli nyereséget nullázott, a „földreform” pedig az esetleg reáliákban megnyilvánuló hasznokat.

IRODALOM/REFERENCES

Berend T. Iván – Ránki György (1966): Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919 – 1929, Akadémiai Kiadó. Budapest. p. 498.

Berend T. Iván – Ránki György (1974): Gazdaság és társadalom. Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX-XX. századi történetéről. Magvető. Budapest. p. 669.

Botos János (1991): A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank története. Láng Kiadó. Budapest. p. 150.

Botos János (2002): A magyarországi jelzálog-hitelezés másfél évszázada. Szaktudás Kiadó Ház. p 252.

Domonkos Endre (2016): Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete a két világháború között: a félperiféria és a világgazdasági folyamatoktól való elzárkózás. Aposztróf Kiadó. Budapest. p. 387.

Eichengreen, Barry – Mehl, Arnauld – Chițu, Livia: A világ valutarendszere. Múlt, jelen és jövő. Pallas Athéné Könyvkiadó. Budapest. p. 270.

A M. kir. kormány 1923-1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Budapest, 1928, 195-196. oldal

Nagy László József (1972): A zálogleveléllkibocsátás alapjául szolgáló törlesztéses kölcsön és a pénzintézetek kötvénykibocsátásai Magyarországon. 8. rész: A szükségjogi intézkedések évei. Magyar Nemzeti Bank. Budapest p. 188.

Popovics Sándor (1926): A pénz sorsa a háborúban. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. p. 157.

Statisztikai évkönyvek, 1925-1944, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Szádeczky-Kardoss Tibor 1928: A magyarországi pénzintézetek fejlődése, R. Gergely Bookseller, Budapest, p. 212

Tallós György (1991): Fejezetek a Magyar Általános Hitelbank történetéből: 1867-1948. Magyar Hitel Bank, Budapest, p. 152.

Tomka Béla (1996): A magyarországi pénzintézetek rövid története (1836-1947), Gondolat. Budapest. p, 132

dr. Tunyoghi Szűcs Kálmán é.n.: A gazdatartozásokról szóló hatályos rendeletek összeállítása (szerk.), Tébe kiadóvállalata M. Sz. Budapest, Tébe Könyvtár 87. szám

SUBA JÁNOS

A SZEGEDI KATONAI KÖRLET ÉS CSENDŐRKERÜLET 1919-1921 KÖZÖTT

THE SZEGED MILITARY DISTRICT AND GENDARMERIE DISTRICT BETWEEN 1919-1921.

In our paper we describe the number and location of the gendarmerie and various gendarmerie units in the territory of the Szeged gendarmerie district, which were stationed in this area between 1919 and 1921. The first were the units located in the Szeged military district, which carried out various public security and guard activities as part of the National Army, and were therefore given the epithet "gendarmerie". We then discuss the reorganisation and development of the gendarmerie forces stationed in the district. The source will be the orders of war issued by the national army.

Keynotes: Szeged, National Army, gendarmerie, gendarmerie district

Keywords: Szeged, Nemzeti Hadsereg, csendőrség, katonai körlet, csendőrkerület

1. BEVEZETÉS

Dolgozatunkban azokat a Szegedi csendőrkerület területén lévő csendőr, és különböző csendőr nevet viselő karhatalmi alakulatok létszámát és elhelyezkedésüket ismertetjük, amelyek a tárgyalt időszakban 1919-1921 között ezen a területen állomásoztak.

Elsőnek a Szegedi katonai körlet területén elhelyezkedő alakulatokat –amelyek a Nemzeti Hadsereg kötelékében különböző közbiztonsági, karhatalmi tevékenységeket végeztek, és ezért a „csendőr" jelzőt kapták –ismertetjük. Kiindulási időpontunk a Nemzeti hadsereg megszervezésétől kezdődik és addig tart, amíg a „csendőrformációk" léteztek. Forrásul pedig a nemzeti hadsereg által kiadott hadrendek szolgálnak. Ez után a csendőrkerület területén állomásozó csendőrerők újjászervezését és fejlesztését tárgyaljuk.

Ez az időszak nagyon zavaros volt, hiszen egy időben zajlott le egyrészt az eddig betiltott rendvédelmi szervek (rendőrség, csendőrség) újjászervezése, a nemzeti hadsereg felfejlesztése, másrészt a román hadsereg kivonulása az ország megszállt területeiről, a magyar közigazgatás visszaállítása, az ellenforradalmi erők megszilárdulása, és az önálló államiság struktúrájának megteremtése.

2. A KATONAI KÖZIGAZGATÁS ÚJJÁSZERVEZÉSE

A "Magyar Nemzeti Hadsereg" volt, azaz erő, amely 1919-1921 között a független Magyar Királyság fegyveres erejét is alkotta.[1] Horthy 1919. július 12-én kivált a kormányból, és átvette a Nemzeti Hadsereg főparancsnokságát, amit augusztus 9-én a kormánytól független Fővezérséggé szervezett át. Ez gyakorlatilag Horthy kormányzóvá választásáig funkcionált, és csak 1920. április 1-jén megszűnt meg.
1919. augusztus 6-án Haubrich József – a Peidl-kormány hadügyminisztere – hivatalosan is feloszlatta az addigra javarészt magától felbomlott Vörös Hadsereget. Rendeletét a Friedrich-kormány hadügyminisztere, Schnetzer Ferenc vezérőrnagy augusztus 8-án megerősítette. Horthy augusztus 15-én átvette az összes fegyveres erő és testület feletti főparancsnokságot. Ettől kezdve a Nemzeti Hadsereg lett az ország egyetlen, elsődlegesen katonai funkcióval bíró fegyveres ereje. Schnetzer egyébként augusztus 9-én rendeletben erősítette meg a Nemzeti Hadsereg, mint egyedüli fegyveres erő felállítását.2

A nemzeti hadsereg térnyerése az ország területén összefüggött a katonai közigazgatás megszervezésével. Augusztus 22-én Horthy rendeletet adott ki az 1918 őszéig fennállt (honvéd) katonai közigazgatás újjászervezéséről.[3] Alapját a volt M. kir. Honvédség katonai kerületei alkották.[4]

1919. júliusában kettő most már körletként működött: a Szombathelyi báró Lehár ezredes vezetésével, aki határ ellenőrző járőröket és mozgó tartalékot alakított, és a már említett Szegedi körlet. A szegedi V. körletparancsnokságot a parancs nem említi, a Fővezérség Siófokra történt távozását követően az ott hátra maradt parancsnokságot eleve annak tekintették. A szegedi és a debreceni

---

[1] 1919. június 9-én, Szegeden Horthy Miklós - a Károlyi-kormány hadügyminisztere - felhívást bocsátott ki a „nemzeti hadsereg” felállításáról. Másnap a kormány elrendelte a Magyar Nemzeti Hadsereg szervezését. A köznyelvben ennek az eleinte csupán néhány száz főt számláló, főleg tiszti (altiszti) századokból álló fegyveres erőnek a neve a „Magyar” előtag nélkül, Nemzeti Hadseregként terjed el. 1920. április 1-jén elrendelték a „magyar királyi” előtag bevezetését minden katonai szervezet, karhatalom, fegyveres testület, állami intézmény stb. hivatalos megnevezése előtt. A fegyveres erő megnevezése ettől kezdve Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg lett. (A köznyelvben továbbra is csak Nemzeti Hadsereg maradt meg.) 46154/HM. Eln. B/1920. sz. körrendelet.

[2] 14416/HM. Eln./5./1919. sz. rendelet. Igaz ebben az időben még egy ideig „önálló életet élt” Nyugat-Magyarországon a Lehár Antal ezredes szervezte és vezette legitimista haderő a "Feldbachi tiszti zászlóalj". Lehár 1919. augusztus 5-én lépte át az osztrák-magyar határt, s főhadiszállását Szombathelyen rendezte be. Ekkor 1 100 katona - ebből 350 tiszt - felett rendelkezett.

[3] 95./II./1919. Főv. sz.

[4] 1914-ben a 6 honvéd katonai kerület lefedte a történelmi Magyarország teljes területét: I. Budapest, II. Szeged, III. Kassa, IV. Pozsony, V. Kolozsvár, VI. Zágráb. Területüket úgy szervezték át, hogy egybeessenek a cs. és kir. Hadsereg katonai területeivel. A katonai kerületek hadkiegészítési kerületekre tagozódtak. A M.kir. Honvédség joghatósága alá 28 hadkiegészítési kerület tartozott. Ezek végezték a személyi feltöltést a védkötelezettség alapján.

katonai körletparancsnokságot csak 1920. május 1-jével alakították meg, a Tiszántúl román kiürítése után.[5] A Budapesti bevonulás után a főváros területét egyelőre, a hadügyminisztériumnak rendelték alá.

Az új szabályozás szerint öt katonai körletparancsnokságot állak fel: I. Budapest, II. Siófok, III. Szombathely, IV. Kaposvár, V. Miskolc. A szombathelyi katonai körletparancsnokság egyben hivatott Lehár parancsnokságának és katonai szervezeteinek integrálására is: parancsnokává Lehárt nevezték ki. Lehár egy ideig együttműködött Horthyval, 1920. február 25. és március 31. között ő irányította a tiszántúli bevonulást, a román kiürítést követően.

A román megszálló csapatok kivonása, és a körletenként egy hadosztály megalakítása megkövetelte, egyrészt, hogy a körletparancsnokságokat, mint területi hatóságok a fővezérség közvetlenek legyenek, másrészt pedig a körletparancsnokságok és hadosztályparancsnokságok különválasztását. A katonai vezetésnek az volt a célja, hogy minden körletből egy gyalog seregtest, az egész ország területéről pedig egy lovas seregtestet lehessen felállítani. Dunántúlon lévő három körletben ez azonnal megtörtént, a többi körletben, ahogy a körletek felállításra kerültek. A Győri katonai kerületi parancsnokság megszűnt. A budapesti, Miskolci (Kassai) és a szegedi katonai kerületparancsnokságok is megszűntek, személyzetüket és ügykörüket a körletparancsnokságok vették át. A körletparancsnokságok hatásköre, ügyköre, feladatai ugyanazok voltak, mint eddig.[6]

A katonai körletparancsnokságok kezdetben felügyelték a polgári közigazgatási szerveket is. A katonai és a polgári közigazgatást csak 1920. szeptember14-én - Horthy fővezér rendeletével - választották ketté, de a karhatalom feletti rendelkezési jogosultságot Horthy nem engedte át a polgári közigazgatás vezetőinek. Ez a helyzet ellentétes volt a kivételes hatalomról szóló törvényben foglaltakkal, hiszen abban a kivételes hatalmat a polgári közigazgatásnak biztosította a Magyar Királyság területén a hadműveleti területek kivételével.[7] Ezt a helyzetet a kormányzóválasztás oldotta fel.

A rendvédelmi testületek kivonása a kormány, illetve az önkormányzatok hatásköréből és a haderőnek való alá rendelése a hadsereg belső – karhatalmi-funkcióit erősítette. Ezt támasszák alá azok a rendvédelmi, karhatalmi alakulások is, amelyek a hadsereg kötelékébe léptek. Ezek közül minket azok a formációk érdekelnek, amelyek a csendőr jelzőt viselték.

---

[5] A román hadsereg kivonulására lásd: Suba János: Magyarország területi integritásának helyreállítása 1919-1920. *Rendvédelem-történeti Füzetek,* XVI. évf. (2008) 19. sz. 104-112.p.

[6] 19142/eln.6. o.-1919.-HM. Átmeneti szervi határozványok a katonai körletparancsnokságok számára. HL. HM.

[7] 1912. LXIII. tc., A háború esetére szóló kivételes intézkedésről. CD. Jogtár

3.A NEMZETI HADSEREG SZERVEZÉSE

3.1.Az 1919. júliusi hadrend

Az első ilyen hadrend 1919 júliusi ez a Szegedi körlet hadrendje.[8] A hadrendben a csendőrség, rendőrség aktuális létszámát is feltüntették, mert minden fegyveres erőt a Nemzeti hadsereg hadrendjében tartották nyilván. Itt, mint visszamaradó részeknél a 100 fő katonaság mellett, akik mint helyőrség maradtak vissza, megemlítették a csendőrséget és a városi rendőrséget Tirts őrnagy parancsnoksága alatt, mint karhatalmat. Amelynek feladata: az utánpótlás és hadtápszolgálat vezetése, katonai közigazgatás szervezése, stb. A hadsereg akkori létszáma 4500 fő volt (a franciák 1300 főt engedélyeztek.)[9] A létszám egyre növekedett, ami az augusztus 7-én elrendelt országos toborzásnak tudható be, ezt Bernátsky Kornél tábornok irányította.[10] .November 30-án a Nemzeti Hadsereg létszáma 56 ezer fő, ebből 34 ezer az ún. *csendőrtartalék* állományába tartozott. *Csendőrtartaléknak a karhatalmi célzattal kikülönített, egyben az Antant és a megszálló román parancsnokság előtt rejtett alakulatok összességét nevezték.*

3.2. Az 1920. január 15-i hadrend

A Nemzeti Hadsereg hadrendje közül első 1920. január 15-ére datálódik[11]. Az 1920. január 15-i hadrend szerint a *csendőr tartalék alakulások* összlétszáma 14 466 fő, a csendőrségé 7149 fő, a határrendőrségé 2112 fő volt.

A Szegedi katonai körletben csendőrtartalék alakulatainak összlétszáma 1 102 fő volt, egy zászlóaljba és 6 századba szervezve. Állománykategória szerinti megoszlása 39 tiszt, 16 hivatásos altiszt, 1 209 főnyi legénység. A Kunszentmiklósi csendőrtartalék század 115 emberrel, a Kalocsai és a Kiskőrösi csendőr tartalékszázad 181-181 fővel. A Kecskeméti csendőrtartalék zászlóalj 2 századdal (a harmadik felállítás alatt volt) amely 155 emberből állt.

---

[8] A hadrend a haderő parancsnoklási és szervezetszerű tagozását határozza meg. A hadrend a fegyveres erők, és minden katonai szervezet (alakulat, intézet, stb.) kimutatása, hogy mivel rendelkezik személyi állomány és fegyverzet terén. SJ. Az 1919. december 18-án kiadott utasítás szerint a hadrendi kimutatásokat a körletparancsnokságok minden hónap 1-én és 16-án küldték fel az elöljárónak, később ezt lecsökkentették egyre. 19142/eln.6. o.-1919. Átmeneti szervi határozványok a katonai körletparancsnokságok számára. HL. HM.

[9] Suba János: A határőrizet kialakulása a déli végeken 1919-1921. In*:„Mire lehullanak a levelek…" 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború.*(szerk.: Ravasz István) Bp. 2009. HIM Bp. 132. p.

[10] A toborzás nem terjedt túl a Nemzeti Hadsereg által ellenőrzött területek határain. Augusztus 22-én Horthy elrendelte a sorozást. Bernátsky szeptember 10-i jelentése szerint a Nemzeti Hadsereg létszáma, beleszámítva a Fővezérség irányítása alatt álló egyéb karhatalmi egységeket is, meghaladta a 23 000 főt. Október 15-i jelentése a 30 000 fős létszám átlépéséről tudósított.

[11] 1065/eln.-1.-1920. 1920.január 15-i hadrend HL. HM A budapesti körlet nem adott le létszám jelentést, így azt nem tudjuk figyelembe venni.

A Kiskunhalasi 168 főből a Kiskunfélegyházi 153 főből állt. A Csongrádi csendőrtartalék század létszáma 149 fő volt.[12]

3.3. Az 1920. május 1-i hadrend

A Nemzeti Hadsereg 1920. május 1-i hadrendjében[13] a Nemzeti Hadsereg létszáma 97 537 fő volt. A *csendőrtartalék* név alatt 37 052 fő szerepelt, Így ez a formáció a haderő 38%-t tette ki.

A **Szegedi katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 4 150 fő volt. A Kecskeméti és a Kiskunfélegyházi csendőrtartalék zászlóaljak 4-4 századból álltak. A kecskeméti alakulat létszáma 566 fő, a Kiskunfélegyházié 796 fő volt. A Szegedi I.-III. zászlóaljak, 2-2- századdal rendelkeztek, az I. és a II. zászlóalj 3 százada és a géppuskás század alakulóban volt, a III. zászlóalj két százada szintén szervezés alatt volt. Összlétszámuk 1 500 fő volt. A csendőrtartalék századok közül a Csongrádi (118 fő), Szentesi (223 fő) és a Hódmezővásárhelyi (217 fő) volt teljesen feltöltve. A Mezőhegyesi (218 fő) a Békéscsabai (101 fő) és a Szarvasi (161 fő) és Orosházi (163 fő) századok nem voltak teljesen feltöltve. A Makói századból egy szakasz volt meg (57 fő), a Gyulai és a Békési századok szervezés most kezdődött meg, 7 és 23 fő volt a létszámuk. A 4 150 fő állománykategória szerinti megoszlása: 84 hivatásos, 20 tartalékos tiszt, 86 hivatásos altiszt, és 3 910 főnyi legénység (56 ló és 3160 puska).[14]

3.4. Az 1920. június 1-i hadrend

A Nemzeti Hadsereg 1920. június 1-i hadrendjében[15] a Hadsereg létszáma 100 425 fő volt, A csendőr formációk létszáma csökkent. A *csendőrtartalék* név alatt 34 142 fő szerepelt. Így a haderő 34%-t tette ki. A Szegedi katonai körlet csendőrtartalék alakulatainak létszáma 2 848 fő volt. A kerületben lévő csendőrtartalék zászlóaljak száma 3 csökkent, Szegeden kettő (545 fő és 685 fő) és Békés vármegyei (589 fő) zászlóaljak maradtak meg, állományuk viszont 4 századra nőtt. Ezen kívül 6 megyei század volt teljesen feltöltve, Csanád megyében kettő volt (101 és 144 fő). Az eddigi városneveket viselő századok felvették a megyéjük nevét. Így a Bács-Bodrog vármegyei tartalék század 204 fővel, a Csongrád vármegyei 162 fővel, a Békés vármegyei 157 fővel, a dél Pest megyei 261 fővel rendelkezett. A 2 848 fő állományi megoszlása: 52 hivatásos, 45 tartalékos tiszt, 51 hivatásos altiszt, 2 696 főnyi legénység.

---

[12] Uo.

[13] 63812/eln.1.-1920.1920.május 1-i hadrend HL. HM

[14] 63812/eln.1.-1920.1920.május 1-i hadrend HL. HM

[15] 67609/eln1.-1920. 1920. június 1-i hadrend HL. HM

3.5. Az 1920. július 1-i hadrend

Nemzeti Hadsereg 1920. július 1-i hadrendjében[16] a Hadsereg létszáma 104 299 fő volt. A csendőr alakulások létszáma viszont tovább csökkent.[17] A *csendőrtartalék* név alatt 30 743 fő szerepel, Így ez a formáció a haderő 30%-t tette ki

A **Szegedi katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 2 213 fő volt. Szegeden kettő csendőrtartalék zászlóalj volt (725 és 619 fős létszámmal). A megyékben maradtak a csendőrtartalék századok: Dél-Pest megyei 280 fő, Békés megyei 165 fő, Csanád megyei 163 fő, és Bács-Bodrog megyei 261 fővel rendelkezett.

3.6. Az 1920. szeptember1-i hadrend

A Nemzeti Hadsereg 1920. szeptember 1-i hadrendjében[18] a Hadsereg létszáma 144 280 létszámmal kulminált. A csendőr alakulások létszáma viszont folyamatosan csökkent. Most már *pótcsendőr*nek nevezett alakulatok létszáma 14 721 főt tett ki. Ezáltal a pót csendőralakulások a haderő 10 %-t tette ki. A körletek (Szombathelyi, Székesfehérvári, Kaposvári, **Szegedi,** Miskolci és a Debreceni) területén nem volt csendőrformáció.[19] A karhatalmi alakulatokat a csendőrség létszámában tartották nyilván.

3.7. Az 1921. évi hadrendek

A trianoni békeszerződés ratifikálása megkövetelte a Nemzeti hadsereg átszervezését. Erre az előkészületeket már januárban megtették, így az új szervezetre való átállást nagyobb csapat és helyőrség mozgások nélkül tudták végrehajtani. Eddig 24 gyalogezred volt 2-2 zászlóaljjal, most lett 14 ezred 3-3 zászlóaljjal. A 49 zászlóalj megmaradt, és a dandár lett a legmagasabb szervezeti egység. Ez alapján jött ki az új hadrend.[20]

---

[16] 71737/eln1.-1920. 1920.julius 1-i hadrend HL. HM

[17] A *határcsendőr* alakulatokat átnevezték *határőrségé*. Igy ez a 3494 fős létszám, már nem szerepelhet a csendőralakulások listáján. SJ.

[18] 78360/eln1.-1920. 1920.szeptember 1-i hadrend HL. HM

[19] A Nemzeti hadsereg hadrendjében novembertől eltűnik a *csendőr* jelző. Az alakulatokat átkeresztelik karhatalomra. Így Budapesti körletben karhatalmi parancsnokságokról és karhatalmi zászlóaljakról beszélünk. A katonai körletek hadrendjéből véglegesen eltűnnek a csendőr alakulatok. A Szombathelyi körletben továbbra is szerepel a *határőrség* alakulatai 2172 fővel.

[20] 15000/eln.1.-1921. a nemzeti hadsereg szervezés a trianoni szerződés alapján. HL.HM.

4. A CSENDŐRSÉG ÚJJÁSZERVEZÉSE

4.1. Csendőrség

A csendőrség a kétpólusú rendvédelem egyik ágát képezte. A szervezet a magyar polgári közigazgatás szerves részévé vált, eredményesen biztosította a közrendet, a közigazgatási döntések végrehajtását. Szervezeti felépítését a következők jellemezték: *„A m._kir. csendőrség a közbiztonsági szolgálat teljesítésére rendelt katonailag szervezett őrtestület" volt.* A csendőrség alapfeladata minden szempontból közbiztonsági jellegű volt, ezért rendvédelmi és egyúttal katonai típusú szervezet volt. A csendőr minden szempontból katonának volt minősítve. Vonatkoztak rá a katonai szabályzatok, öltözete – sajátos szolgálati jelképei mellett is – egyértelműen katonai egyenruha volt. Fegyverzete, eszközei alapvetően katonai jellegűek és a honvédségnél rendszeresítettek voltak. A szervezet katonai tagoltságú volt. A csendőrőrs épülete, elhelyezése, berendezése a katonai laktanya kicsinyített másaként is felfogható. A neve csendőrlaktanya, csendőrőrs-parancsnokság. A csendőrök magukat minden szempontból katonának tartották. Ugyancsak a katonai jelleget bizonyítja a csendőrfelügyelői intézmény is. A csendőrség kettős jellegét bizonyítja még, hogy a szervezetet közbiztonsági - működtetési szempontból a Belügyminisztérium, minden más szempontból a Honvédelmi Minisztérium irányította. A kiképzés-továbbképzés egyidejűleg katonai és rendvédelmi is volt. A kettős rendszerű képzés minden képzési szintre jellemző volt. A szomszédokkal, a szomszédos rendvédelmi, katonai és közigazgatási szervezetekkel területi és hatásköri alapon szervezett együttműködése volt.

A szervezeti struktúra 1922-ig követte a magyar közigazgatás struktúráját, később attól gyakorlatilag eltávolodott, azzal asszinkronná vált, mégis a közigazgatással elsősorban a falvakban kitűnő kapcsolatot tartott a csendőrség.

A szervezet kialakítása során kezdetben 6, később (1911) 8 csendőrkerületet állítottak fel. Egy csendőrkerület-parancsnokság alá 2-4 szárnyparancsnokság tartozott. Minden szárny 2-3 szakaszparancsnokságot felügyelt. A szakaszparancsnokok vezetése alá általában 15-25 őrs tartozott. Az őrsök működési területének kialakítása során figyelembe vették a területek domborzati és növényzeti viszonyait, a lakosság sűrűségét, a közlekedési állapotokat. Az őrsök egymástól való távolságát mintegy 25 km-ben állapították meg. Az őrsök létszáma kezdetben 5-7 fő volt. A 12 000 fős szervezet működési területe a dualizmus korában 283 000 km^2-en mintegy 20 000 000 fő körében tartotta fenn a rendet.[21]

[21] 1914-ben 6 kerület-, 57 szárny-, 136 szakasz-, 483 járásparancsnokság 2028 örs működött. Preszly Lóránd: A m. kir. csendőrség története 1881-1918. Suba János: A m. kir. csendőrség diszlokációja (Kézirat)

4.2. Újjászervezés –előzmények

1919. augusztus 6-án újjá szervezték a csendőrséget. A hivatásos állomány a megszállás a miatt mintegy 6 000 főre apadt. A közbiztonsági viszonyok a testület létszámának és ezzel együtt az az örsök létszámának felemelését követelte meg. A katonai vezetés a Nemzeti Hadsereg állományából vezényléssel növelte a testület létszámát, ezek voltak a „pótcsendőrök".

A létszámemelés kérdése már a háború előtt és különösen a háború alatt nagyon fontossá vált. 1918. őszén Wekerle Sándor belügyminiszter keresztül vitte a csendőrség létszámemelését, amely – a történelmi körülmények miatt csak –1920-ban vált valóra. A 11 634 főről – amelyet 1918-ban állapítottak meg – 18 084 főre nőtt, a trianoni határokon belüli területen. Ez 63 %-os emelkedést jelentett.

A létszámfelemelés anyagi kihatása az 1920/21-es költségvetési évben a személyi járandóságok tekintetében 271 802 340 Korona kiadást, összesen 305 942 341 korona kiadást jelentett. Ezenfelül ebben a költségvetésbe a csendőrségi rovat alatt az idegen (román, szerb, cseh) haderők által elhurcolt fegyverzet és lőszer utánpótlására 6 000 000, laktanya-berendezési tárgyak (ágynemű) pótlására 4 000 000 koronát irányoztak elő. Ezen magas összegeket elsősorban az általános drágaság és a megélhetés nehézsége indokolták, mert az alapfizetések tekintetében figyelemreméltó emelkedésekről szó sem volt.

A létszámemelés indokául: egyrészt az ország háború alatt és különösen a forradalmak alatt és által lezüllesztett közbiztonsági viszonyai szolgáltak, másrészt pedig az emberanyag kímélése. Ez nagyon fontos és szükséges volt, hiszen a testület– különösen a külszolgálatot teljesítő – tagjai a megerőltető szolgálat eredményeképp idő előtt – alig 8-10 évi –szolgálat után tömegesen kerültek felülvizsgálat elé, és szerelték le őket.

4.3. A testület

A testület struktúrája ismert: A kerület parancsnokság törzsből, pótszárnyból és szárnyakból, a szárny szakaszokból, a szakasz járásokból, a járás pedig örsökből (gyalogos, lovas, vegyes), és kivételesen állandó vagy ideiglenes különítményből állt. Egy kerület 6-8 szárnyból, egy szárny 2-3 szakaszból, egy szakasz 2-4 járásból, egy járás pedig 3-6 örsből állt, (természetesen törekedve az azonos közigazgatási beosztásra.)

4.3.1. 1920. januári 15-i hadrend

A Szegedi katonai körlet csendőrsége a II. csendőrkerületi parancsnokságból, a Csongrádi tanosztályból, a Kecskeméti szárnyból, a Dél-Pest vármegyei pótlovasszázad parancsnokságból, csendőrösökből és különítményekből, valamint a szegedi csendőr karhatalmi századból állt. A csendőrség létszáma a II. csendőrkerületben összesen 1 436 fő (61 tiszt, 1673 hivatásos csendőr altiszt, 2 fő pótcsendőr, 285 ló, volt az állománytáblában, amelynek harcértéke 1 123 puska. Ehhez jött még a Szegedi csendőr karhatalmi

század 922 fővel (823 tiszt, 899 fő hivatásos csendőr) amelyet Budapestre vezényeltek. (2. sz. táblázat) A karhatalmi alakulatokhoz számíthatjuk, még a Szegedi körlet fogház különítményét 62 fővel. A rendőrség létszáma a körlet területén 740 fő volt (24 tiszt, 716 rendőr).

4.3.2. Az 1920. május 1-i hadrend

A létszám nem változott. Kettő szárnyparancsnokság volt: a Kecskemét és a Szentesi. A Kecskeméti szárny 4 szakasszal Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kalocsa, Kiskörös, amely összesen 513 főt (6 csendőrtiszt, 1 tiszt, 461 csendőr, 45 pótcsendőr) számlált. A Szentesi szárny: Szentes, Békés, Gyula, Orosháza és Makó szakasszal, összesen 677 fővel (9 csőtiszt, 8 tiszt, 654 csendőr, 6 pótcsendőr). A kerület alárendeltségébe tartozott a Szegedi csendőr karhatalmi század 247 főből (4 csendőrtiszt, 13 tiszt, 223 csendőr, 7 pótcsendőr) áll. A kerület összlétszáma összesen 1 437 fő (19 csendőrtiszt, 22 tiszt, 1 338 csendőr és 58 pótcsendőr).Ez 15 % volt a testületnek (A hivatásos csendőrség létszáma 9 554 fő volt).

4.3.3. Az 1920. június 1-i hadrend

A szervezeti változások közül A Kecskeméti szárnynak 3 szakasza maradt (összesen 514 fő). A Kiskunfélegyházi szakasz a Szentesi szárnyparancsnokság alá került. A Szentesi szárny leadta a Gyulai és az Orosházi szakaszokat, amelyekből Gyulán felállításra került egy szárnyparancsnokság, alárendeltségébe Gyulai, Orosházai szakasszal. A Szentesi szárnynál maradt a Szentesi és a Kiskunfélegyházi szakasz (737 fő).

A szegedi szárnyparancsnokság is felállt alárendeltségében a Szegedi és a Makói szakasszal. A kerület alárendeltségébe tartozott a Szegedi karhatalmi század (139 fő, 4 csendőrtiszt, 3 tiszt, 125 fő csendőr és 7 pótcsendőr. A kerület összlétszáma 1 434 fő, állománymegoszlása: 34 csendőrtiszt, 9 tiszt, 1 330 csendőr és 61 pótcsendőr volt. Ez a testület létszámának 16% volt. A testület összlétszáma 9 773 fő volt,(ez 219 főnyi növekedést jelentett, az előző hónaphoz képest).

4.3.4. Az 1920. július 1-i hadrend

A létszámviszonyoknál minimális mozgás volt, szervezetileg maradt a 4 szárny és 9 szakasz. A kecskeméti szárny létszáma 354 főre csökkent, 141 csendőrt, és 18 pótcsendőrt elvezényeltek. A Szentesi szárny 328 főből, állt, kapott 200 pótcsendőrt (4 csendőrtiszt, 317 fő csendőr és 200 pótcsendőr). A Gyulai és a Szegedi szárny létszáma 425 fő. A kerülethez tartozó karhatalmi századról nincs adat. A kerület összlétszáma összesen 1 124 fő (44 csendőrtiszt, 1 040 csendőr és 40 pótcsendőr). Ez a testület 11,5-% jelentette (Az összlétszám 9747 fő volt).

1. táblázat. A Szegedi csendőrkerület létszámviszonyai

időpont	összesen	csendőr-tiszt	tiszt	hivatásos. csendőr	pótcsendőr.
1920. január	2 358		84	2 272	2
1920. május	1 437	19	22	1 338	58
1920. június	1 434	34	9	1 330	61
1920. július	1 124	44		1 040	40
1920. szept.	2 209	37	15	1 422	735
1921.január	2 178	46	15	1 416	701
1921. február	2 252	39	20	1 447	746
1921. március	2 255	31	15	1 392	817

4.3.5.Az 1920. szeptember1-i hadrend

A kecskeméti szárny létszáma tovább főre csökkent 313 főre, a Szentesi szárny 334 főből 4 csendőrtiszt és 330 csendőr állt. A Gyulai szárny létszáma 362 fő (5 csendőrtiszt és 355 csendőr). A Szegedi szárny létszáma 1 200 fő ((22 csendőrtiszt, 15 tiszt, 437 csendőr, 726 fő pótcsendőr). A kerület összlétszáma összesen 2 209 fő (37 csendőrtiszt, 15 tiszt, 1 422 csendőr és 735 pótcsendőr). A növekedéssel 20%-ra nőtt a kerület aránya a testületen belül. A hivatásos csendőrök létszáma 10802 fő volt, (ez 1 055 főnyi növekedést jelentett az előző hónaphoz).

A M. Kir. Csendőrség 1920. december 1-én 7 kerületre, 27 szárnyra, 65 szakaszra, 186 járásra, 746 örsre és 24 különítményre tagozódott. Ezenkívül volt még 7 pótszárny, 8 tanosztály, 1 pótlóidomító és 1 pólókeret parancsnokság, valamint 1 tiszti különítmény.

4.3.6. 1921. januári hadrend

Az 1921 évi hadrendekben a növekedés minimális, kisebb-nagyobb ingadozások mutatkoznak A kecskeméti szárny létszáma 318 fő, a Szentesi szárny létszáma a334 főről 524 főre emelkedett, ebből 204 fő pótcsendőr volt. A Gyulai szárny létszáma 461 fő (ebből 107 fő pótcsendőr). A Szegedi szárny létszáma lecsökkent 875 főre (24 csendőrtiszt, 15 tiszt, 451 csendőr, 385 pótcsendőr). Szegeden felállításra került egy tanosztály és Kiskunhalason egy pótlóidomító osztály. A kerület összlétszáma összesen 2 178 fő (46 csendőrtiszt, 15 tiszt, 1 416 csendőr és 701 pótcsendőr). Ez 15-os arány volt a testület összlétszámához (Az összlétszám 12 870 fő volt)

1921. január 29-én országos *csendőr tartalék* zászlóaljak felállítását rendelték el. (3029/eln.1.-1921. HM). Így a Székesfehérvári és *a Szegedi vadászzászlóaljak* február 10-én kiváltak a Nemzeti Hadsereg kötelékéből és teljes létszámukkal a *csendőrség kötelékébe léptek*. Ez a zászlóaljtörzset 7 tiszt,

41 ember, 15 ló; a zenekart 1 karmester, 35 zenész; a távbeszélő szakaszt 1 tiszt, 27 ember 2 ló; az árkász szakaszt 1 tiszt, 64 ember, 2 ló; kettő gyalogos századot (egyenként 5 tiszt, 150 ember, 5 ló), egy géppuskás századot 6 géppuskával (4 tiszt, 103 ember 23 ló) jelentette. Ezen felül még a szegedi vadászzászlóaljnál volt egy lovas félszázad, a Székesfehérvári zászlóaljnál 15 fő jelentő lovas.

4.3.7. Az 1921. februári hadrend

A Szegedi kerület csendőreinek összlétszáma 2 252 fő volt. A 4 szárnyba és 9 szakaszba volt szervezve. Szegeden volt a tanosztály elhelyezve. Az összlétszám 18-%t adta a kerület. A csendőrség összlétszáma 12 271 fő volt.

4.3.8. Az 1921. márciusi hadrend

A Szegedi kerület csendőreinek összlétszáma 2 255 fő (megoszlásuk: 31 csendőrtiszt, 15 hivatásos tiszt, 60 tartalékos tiszt, 8 868 főnyi hivatásos csendőr és 7 622 egyéb altiszt és katona) volt, amely a testület 14 595 főnyi létszámának 15-%t adta.
Ezt a szervezetet váltotta fel az 1921. évi átszervezés, és az új un. „vármegyei" struktúra.

5. CSENDŐRSÉG ÁTSZERVEZÉSE 1921. MÁRCIUS

1921. február 1-jén lépett életbe az 5.643/1921. BM. sz. rendelettel bevezetett, vármegyei csendőrszervezet. Az átszervezés indoka az volt, hogy az őrsök közvetlen tiszti parancsnokságainak száma (a szárny- és szakaszparancsnokságok) túl kevésnek, a területük és a létszámuk pedig túl nagynak bizonyult.[22] Sűríteni kellett a csendőr-tiszti parancsnokságokat és kisebbíteni a területüket.

Ennek megfelelően a szárnyparancsnokságok vármegyei csendőrparancsnokságokká, a szakaszparancsnokságok pedig járásokká alakultak át, így most minden vármegye külön csendőrparancsnokságot képezett.

Ezzel egyidejűleg újonnan szabályozták a kerületi parancsnokságok számát és számozását is. Így lett a budapesti az I., a székesfehérvári a II., a szombathelyi a III., a pécsi a IV., a szegedi az V., a debreceni a VI., a miskolci pedig a VII. kerület. Ez a hadrendi számozás egészen a testület 1945. évi felosztásáig megmaradt.

1921. márciusában elkezdődött az átállás a vármegyei szervezetre. Minden vármegyei csendőrparancsnokság mellé egy *tartalék csendőr század* felállítását tervezték. Ezek a meglévő tanosztály-parancsnokságokból alakultak át. A tartalék csendőrszázadokból 27 állt fel, többnyire a határ menti helységekben, később elnevezésük vármegyei csendőrszázadra, majd csendőriskolára

[22] A csendőrség által felügyelt terület 96 400 km^2 tett ki, e területen lakók száma 6 369 769 fő volt. A nagy és kisközségek száma, amelyet a testület ellenőrzött 3 419 volt. Egy csendőrre átlag 4 km^2 és 500 lakos esett, csendőrőrs nem volt 2 286 községben SJ.

módosult. Ezek az alakulatok a kiképzésen és a továbbképzésen felül tartalékként karhatalmi feladatokat is elláttak.

Ugyancsak a változás történt a határőrségnél is, a határvédő alakulatok ismét *határcsendőrök* lettek. A csendőrkerületek létszámát az illető vármegyei parancsnokság létszámában számították be.[23]

2. táblázat. A Szegedi csendőrkerület állományszerinti megoszlása az átszervezés után

vármegyei parancsnokságok	összesen	csendőr-tiszt	honvéd-tiszt	hivatásos csendőr altiszt + legénység	egyéb altiszt + legénység
Békés-Arad vm.	589	6	2	413	168
Csanád vm.	823	5	6	345	467
Csongrád vm	283	13	4	266	0
Délpest vm.	560	7	3	368	182
összesen:	*2255*	*39*	*15*	*1 392*	*817*

A Szegedi kerület csendőreinek összlétszáma 2 255 fő volt A kerülethez 4 vármegye tartozott: Békés-Arad vármegyében 589 fő, Csanád megyében 823 fő, Csongrád megyében 283 fő, Dél-pest vármegyében 560 fő volt a létszám.

6. 1921. ÉVI ÁTSZERVEZÉS A SZEGEDI V. CSENDŐRKERÜLETNÉL

1921 január 31-ével megszüntették a kecskeméti, a szentesi, a szegedi és a gyulai szárnyparancsnokságokat. Február 1-ével felállították a Délpest vármegyei csendőrparancsnokságot Kecskemét székhellyel, a Csongrád vármegyei csendőrparancsnokságot Szentes székhellyel, a Csanád vármegyei csendőrparancsnokságot Makó székhellyel, végül a Békés vármegyei csendőrparancsnokságot Gyula székhellyel.

1921 január 31-ével megszűntek: a szegedi; makói, a szentesi, a kiskunfélegyházi, a kecskeméti, a kalocsai, a kiskőrösi, a gyulai és az orosházai szakaszparancsnokságok.

1921 február 1-ével felálltak a kecskeméti, a kunszentmiklósi, a kiskunhalasi, a kiskunfélegyházai, a kalocsai, a dunavecsei, a kiskőrösi, a mindszenti, a kiskundorozsmai, a csongárdi, a hódmezővásárhelyi, a makói, a battonyai, a mezőkovácsházai, a gyulai, a békési, a gyomai, az orosházai, a szarvasi, a szeghalmi és eleki járásparancsnokságok.

[23] A vármegyei szervezet végleges kiépülésével a hét kerületi parancsnokságnak alárendelve 25 vármegyei csendőrparancsnokság, 165 járásparancsnokság valamint 923 őrs állomásozott az országban. A régi 65 szakaszt felváltó 165 járásparancsnokság több mint két és félszeresére emelte a tiszti parancsnokságok számát, az őrsöké pedig másfélszeresére nőtt. Ezt a szervezetet 1924. decemberében átalakítják, mert nem vált be.

1921. augusztus 21-ével a bácsalmási és a bajai járásparancsnokságokat állították fel.
1 921 március 1-ével alakultak meg a szegedi csendőrkerületi törzs-, továbbá a Csongrád vármegyei, a Délpest vármegyei, a Békés vármegyei és Csanád vármegyei csendőr gazdasági hivatalok.

Örsöket állítottak fel április 18-ával Vadasmegyeren, április 26-ával Medgyesbodzáson, április 23-ával Királyhegyesen, április 26-ával Szentetornyán, május 1-ével Helvécián és Kisnyiren, május 16-ával Bucsa-telepen, május 20-ával Kiskirályságon, június 24-ével Szankon és Kömpöcön, június 29-ével Nagygerendáson és Batidán, végül szeptember 16-ával Monostorpusztán.

1921 augusztus 21-ével kezdették meg működésüket a szerb megszállás alól felszabadult területen a következő örsök: Kiszombor, Kübekháza, Torontálferencszállás, Ószentiván, Szőreg, Deszk, Bácsalmás, Mélykút, Bácsmadaras, Gara, Hercegszántó, Baja, Felsőszentiván, Bátmonostor, Bácsborsod és Bajaszentistván.

ÖSSZEFOGLALÁS

A M. kir. Csendőrség, amelynek újjászervezése megkezdődött, létszáma folyamatosan emelkedett, szervezete visszaállt az eredeti struktúrára. Létszáma a haderő 1/10-t tette ki. 1921-ben miközben jelentős karhatalmi feladatokat oldott meg.

A M. kir. Csendőrség, létszámnak folyamatosan emelkedése és újjászervezése mellett megpróbálta megőrizte az eredeti belső strukturáját, amelyet feladatorientáltsága megkövetelt, itt az irányító és végrehajtó apparátus a tiszti, és az altisztikar arányai utalunk.

1921. márciusában az átállás az új vármegyei szervezetre egy kényszermegoldás volt, hiszen jelentős erőt kellet kikülöníteni. Igaz, hogy a vármegyei közigazgatás átszervezése csak két évvel később az 1923. évi XXXV. tc. után következett be. [24] Ezzel a törvénnyel a vármegyék száma 25-re csökkent. Ez a szervezeti struktúra maradt 1925-ig.

A vármegyei szervezet azonban nem vált be. A tiszti járásparancsnokságok elsősorban területük aránytalansága miatt célszerűtlennek bizonyultak. A vármegyei parancsnokságok száma soknak bizonyult. Ezért 1924 december 15-i dátummal a testület új szervezésre tért át, amelyet a 22.254/VI.b.-1924. számú BM. rendelet irt elő. A kerületi parancsnokságok megmaradtak, a vármegyei parancsnokságok osztályparancsnokságokká alakultak át. A tisztek által vezetett járások

[24] A közigazgatási beosztás változására lásd: Suba János: A polgári Magyarország közigazgatási beosztásának alakulása a határváltozások tükrében 1867-1941. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis),* X. évf. (2000) 12.sz. 102-107.p.

megszűntek, helyettük – szintén tiszt által vezetett– szárnyparancsnokságok létesültek (2-3 járás területén). Újra visszaállították az altiszti parancsnokságok, a szakaszparancsnoki beosztás rendszeresítésével.

IRODALOM/REFERENCES

Preszly L. A Magyar Királyi. Csendőrség története 1881-1918.

Suba J. (2000): A polgári Magyarország közigazgatási beosztásának alakulása a határváltozások tükrében 1867-1941. Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis), X. évf. (2000) 12.sz. 102-107.p.

Suba J. (2008): Magyarország területi integritásának helyreállítása 1919-1920. Rendvédelem-történeti Füzetek, XVI. évf. (2008) 19. sz. 104-112.p.

FÜGGELÉK

1. Csanád vármegye csendőrparancsnokság örsei
(◊ megszállás alatt; K különítmény)

Szegedi járás	Szeged (36 fő)	Makói járás	Makó (39 fő)
	Szőreg◊		Apátfalva (32 fő)
	Deszk◊		Magyarcsanád (K 11 fő)
	Szeged Alsó tanya (K 25 fő)		Földeák (13 fő)
	Királyhalma (K 19 fő)		Pitvaros (11 fő)
	Átokháza (K 15 fő)		Csanádpalota (39 fő)
	Gátsor (K 25 fő)		Püspöklele (K 25 fő)
	Feketeszél (K 17 fő)		Bökény (K23 fő)
	Szentmihálytelek (K 30 fő)	Battonyai járás	Battonya (46 fő)
Kiszombori járás	Kiszombor◊		Mezőhegyes (51 fő)
	Kübekháza◊		Kevermes (38 fő)
	Ferncszállás◊		Dombegyház (60 fő)
	Ószentiván◊		Steiner-major (K10 fő)
Kiskundorozsmai járás	Kiskundorozsma (14 fő)	Mezőkovácsházai járás	Mezőkovácsháza (13 fő)
	Sándorfalva (14 fő)		Kunágota (10 fő)
	Kistelek (11 fő)		Csanádapáca (11 fő)
	Sövényháza-Baksi major (10 fő)		Magyarbánhegyes (11 fő)
	Pusztamérges (12 fő)		

2. Dél pest vármegye csendőrparancsnokság örsei

Kecskeméti járás	Kecskemét (10 fő)	Kalocsai járás	Kalocsa (20 fő)
	Kerekegyháza (8 fő)		Homokmégy (8 fő)
	Izsák (12 fő)		Fajsz (K 8 fő)
	Orgovány (10 fő)		Dusnok (10 fő)
Kunszentmiklósi járás	Kunszentmiklós (11 fő)		Bogyiszló (10 fő)
	Szabadszállás (10 fő)		
	Csengőd (16 fő)		
	Fülöpszállás (K 9 fő)	Dunavecsei járás	Dunavecse (8 fő)
	Páhi (K 7 fő)		Dunapataj (8 fő)
	Peszéradacs (7 fő)		Dömsöd (10 fő)
Kiskőrös i járás	Kiskőrös (13 fő)		Solt (8 fő)
	Kecel (9 fő)		Szalkszentmárton (10 fő)
	Bócsa (6 fő)		Tass (K 8 fő)
	Akasztó (8 fő)		Apostag (K 8 fő)
	Császártöltés (9 fő)		Harta (K5 fő)
	Sükösd (11 fő)		
	Soltvadkert (K 10 fő)		

3. Békés-Arad vármegye csendőrparancsnokság örsei

Gyulai járás	Gyula (32 fő)	Orosházi járás	Orosházs (14 fő)
	Kétegyháza (12 fő)		Tótkomlós (10 fő)
	Doboz (8 fő)		Csorvás (10 fő)
Békési járás	Békés (12 fő)		Gádoros (12 fő)
	Mezőberény (14 fő)	Békéscsabai járás	Békéscsaba (10 fő)
	Köröstarcsa (6 fő)		Ujkigyós (8 fő)
Szeghalmi járás	Szeghalom (10 fő)	Gyomai járás	Gyoma (12 fő)
	Körösladány (8 fő)		Endrőd (8 fő)
	Vésztő (6 fő)	Szarvasi járás	Szarvas (12 fő)
	Füzesgyarmat (10 fő)		Kondoros (10 fő)
Eleki járás	Elek (13 fő)		Öcsöd (8 fő)
	Medgyesegyháza (8 fő)		Gyulavár i IK 26 fő,
	IK ideiglenes különítmény		Lökösháza IK 18 fő

4. Csongrád vármegye csendőrparancsnokság őrsei

Szentesi járás	Szentes (36 fő)	Kiskunfélegy-házai járás	Kiskunfélegyháza (16 fő)
	Szegvár (12 fő)		Alpár (12 fő)
	Nagymágocs (9 fő)		Ujkécske (13 fő)
	Mindszent (20 fő)		Kiskunmajsa (10 fő)
	Derékegyháza (14 fő)		Kiskunhalas (15 fő)
Csongrádi járás	Csongrád (18 fő)	Jánoshalma j.	Jánoshalma (20 fő)
	Csanytelek (11 fő)		Kisszállás (15 fő)
Hódmező-vásárhely járás	Hmvásárhely (23 fő)		Rém (K 13 fő)
	Hmvhely Központ (9 fő)		Borota (K 11 fő)
	Hmvhely-Kutas (10 fő)		Érsekcsanád (K 14 fő)
	Hmvhely-kopács (10 fő)		

JÁVORFFY-LÁZOK ALEXANDRA - TÉSITS RÓBERT

A MAGYAR FELSŐOKTATÁS INTÉZMÉNYHÁLÓZATÁNAK ÉS A HALLGATÓK LÉTSZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS KÖVETKEZTÉBEN

INSIGHT OF THE CHANGES IN THE HUNGARIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONAL NETWORK AND THE NUMBER OF STUDENTS DUE TO THE PEACE TREATY OF TRIANON.

The Treaty of Trianon, signed on June 4, 1920, affected Hungary is several ways. The country lost almost two-thirds of its population and territory. The peace treaty not only had territorial, national, economic and military consequences, but several Hungarian higher education institutions were also affected disadvantageously. After 1919 there was no education at most Hungarian universities and as a result of the new borders, the country's network of higher education institutions changed significantly. Universities in the detached territories were forced to leave. The study presents the operating conditions of the universities (Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem, Bányászati és Erdészeti Főiskola) and certain faculties involved following the Trianon Peace Treaty. The study also shows how the Treaty changed the Hungarian higher education, and how it changed the Hungarian higher education map. Kuno Klebelsberg realised that the cultural differences caused by the change in the landscape of higher education couldn't be sustained for a long time, so he implemented a number of actions in order to lessen the predominance of Budapest. The study covers the most important actions in the field of higher education. It examines the change in the number of students as well as the rate of those with university degree after the new borders were defined. Changes in the institutional network and the history of the universities are based on secondary literature analysis. The presentation of the student statistics is based on the analysis of data published in the Statistical Yearbooks of the Hungarian Central Statistical Office.

Keynotes: higher education, University, Peace Treaty of Trianon, regional distribution, number of students

Kulcsszsavak: felsőoktatás, egyetem, trianoni békeszerződés, felsőoktatási intézményhálózat változás, hallgatói létszámváltozás

1. BEVEZETÉS

2020-ban a trianoni békeszerződés 100. évfordulóján a tudományos élet számos területen emlékezik meg a paktum magyarországi vonatkozásairól. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés hazánkat több szempontból is hátrányosan érintette. Az ország elvesztette lakosságának és területének csaknem kétharmadát, amelynek komoly nemzetiségi hatásai voltak. Trianon teljes körű megismerése megkívánja, hogy a legfontosabb gazdasági, katonai, társadalmi, területi és etnikai következményeken túl, a kevésbé ismert szegmenseket is megvizsgáljuk. Ezek közé tartozik az ország vasúti és közlekedéshálózata, az olaj- és gázipar, az oktatás, a kultúra és a művészet is. Klebelsberg Kunó felismerte, hogy a felsőoktatási térszerkezet változása miatt kialakult kulturális centralizáció nem tartható fent sokáig ezért számos olyan intézkedést hozott, amely Budapest túlsúlyát próbálta enyhíteni.

A jelen tanulmány a békediktátum felsőoktatásra gyakorolt hatását mutatja be. Megvizsgálja, hogy az új határok megrajzolásával, hogyan változott meg Magyarország felsőoktatási intézményhálózata. Továbbá bemutatja három felsőoktatási intézmény példáján keresztül, hogy hogyan befolyásolta a szerződés azoknak az iskoláknak a további sorsát, amelyek az elcsatolt területen rekedtek. A tanulmány a legfontosabb, felsőoktatást érintő intézkedésekre is kitér. Megvizsgálja a fennmaradó statisztikai adatok alapján, a hallgatók létszámának, területi és felekezeti megoszlásának az alakulását 1930-ig.

2. FELHASZNÁLT MÓDSZEREK

A magyarországi felsőoktatási intézményhálózat átalakulását a trianoni békeszerződés következtében szakirodalmi másodelemzéssel vizsgáltuk. Számos tanulmány foglalkozik Magyarország felsőoktatásával a háború előtt azt követően. Kiemelkedő Ladányi Andor , Szabó Attila és Jancsó Tamás munkája. A békeszerződés előtti és utáni állapot összehasonlításával képet kaphatunk a változás valódi mértékéről. Ez a folyamat az intézmények térszerkezeti ábráján történő elhelyezésével, amelyen látszanak az új és egyben régi határok még szemléletesebb. A békeszerződést követően három, az országhatáron túl rekedt intézmény bemutatása során egyetemtörténeti forrásokra támaszkodva mind a hajdani, mind a jogutód iskola leírásait megvizsgálva gyűjtöttük össze a legfontosabb információkat. Ezek az intézmények a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem és a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola. Választásunk azért esett erre a három iskolára, mert a selmecbányai főiskola az egyetlen olyan bányászati és erdészeti

iskola, amely áttelepült jelenlegi országhatárokon belülre. A pozsonyi és a kolozsvári intézmény a legnagyobb iskolák közé tartozott, továbbá a nagy Magyarország hat egyeteme közül azon kettő, amely a békeszerződést követően idegen ország területére került.

A hallgatói számadatok másodelemzésének bázisául a Központi Statisztikai Hivatal (régi nevén Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal) által 1915 és 1929 között kiadott, ma digitálisan a Magyar Nemzeti Digitális Archívumban is elérhető Magyar Statisztikai Évkönyvek szolgáltak. A hallgatói létszámadatok félévente lebontva szerepelnek a Statisztikai Évkönyvekben. A létszámadatok a magyarországi teljes regisztrált hallgatói számot tartalmazza. Felekezeti bontásban minden tanév második félévéből szolgáltattak adatot. A vallási hovatartozás szerint a három legnagyobb vallás (római katolikus, izraelita, református) adatait vizsgáltuk. Elemeztük a hallgatói létszámadatokat városi bontásban, a legfontosabb egyetemei városokra (Budapest, Debrecen, Pécs, Szeged, Pozsony és Kolozsvár) fókuszálva. Félévekre lebontva az alábbi felsőoktatási intézmények adatait vontuk be a mintába. 1915/16/1. félévétől 1917/18/2. félévéig a Budapesti Tudományegyetem Római Katolikus Hittudományi Kar, Jog- és Államtudományi Kar, Orvostudományi Kar, Bölcsészettudományi Kar és gyógyszerészeti tanfolyam, valamint a Budapesti Műegyetem Vegyészmérnöki és Egyetemes Osztály, Építészeti, Mérnöki, Gépészmérnöki, Közgazdasági Karok hallgatói létszámadatait vizsgáltuk meg. Ugyanebben az időszakban a Debreceni Egyetem esetén a Református Hittudományi Kar, Jog- és Államtudományi Kar, Bölcsészettudományi Kar, a Kolozsvári Egyetemnél a Jog- és Államtudományi Kar, az Orvostudományi Kar, a Bölcsészeti, a Nyelv- és Történettudományi Kar, a Gyógyszer Tanfolyam, a Pozsonyi Egyetem Jog- és Államtudományi Karának, Orvostudományi Karának, Bölcsészettudományi Karának adatait elemeztük. 1918/19/1. félévtől 1919/20/1. félévig Budapest és Debrecen esetén az előző félévekhez hasonlóan ugyanazok az egyetemek, iskolák és karok szerepeltek a vizsgálatban. Ebben az időintervallumban a kolozsvári, és pozsonyi egyetem már az országtól elcsatolt területen volt, ezért a Statisztikai Évkönyvben nem tüntettek fel adatot. 1920/21/1. félévétől 1921/22/2. félévéig a budapesti intézmények megegyeznek a korábban felsoroltokkal, de a lista kiegészült a Közgazdaságtudományi Karral. A Debreceni Egyetem esetén szintén ugyanazok a karok szerepeltek a mintában. Ebben az időszakban a kolozsvári és a pozsonyi egyetem az új országhatáron belüli elhelyezése is megtörtént, ezért az elemzésbe bekerülhetett a Szegedi Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, Orvostudományi Kara, Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Kara, és Gyógyszer Tanfolyama, valamint a Pécsi Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, Orvostudományi Kara és Bölcsészettudományi Kara. 1922-től az iskolák névváltozásokon mentek keresztül, ezért 1922/23/1. félévtől 1929/30/2. félévig az alábbi intézmények, és karok szerepeltek a mintában a Pázmány Péter Tudományegyetem

(Budapest) Római Katolikus Hittudományi Kar, Jog- és Államtudományi Kar, Orvostudományi Kar, Bölcsészettudományi Kar, gyógyszerészeti tanfolyam, továbbá a budapesti Közgazdaságtudományi Kar. A Budapesti Műegyetem József Műegyetem néven folytatta működését az alábbi karokkal: Vegyészmérnöki és Egyetemes Osztály, Építészeti, Mérnöki, Gépészmérnöki, Közgazdasági Karok. Szintén budapesti intézmény a Tisza István Tudományegyetem, amely Református Hittudományi Karral, Jog- és Államtudományi Karral és Bölcsészettudományi Karral rendelkezett. A Pécsi Egyetem felvette az Erzsébet Tudományegyetem nevet, ahonnan a Jog- és Államtudományi Karról, az Orvostudományi Karról és a Bölcsészettudományi Karról szolgáltattak adatot. Szegeden a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karáról, az Orvostudományi Karáról, a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karáról, a Gyógyszer tanfolyamáról és a Mennyiség- és Természettudományi Karáról rendelkezünk információkkal. A hallgatói statisztikák intézményeként és karonként szerepeltek, ezért egy összesítő táblázat létrehozására volt szükség, amelyből a későbbiek során dolgozni tudtunk.

3. EREDMÉNYEK

3.1. A magyarországi felsőoktatási térszerkezet átalakulásának néhány jellegzetessége

A magyarországi egyetemalapítások kezdete összhangban van az európai egyetemalapítási hullámmal. Nagy Lajos királynak 1367-ben engedélyezte V. Orbán pápa a pécsi egyetem megalapítását. Ezt követően az intézményalapítások alábbhagytak, de 16. századtól sorra alakultak a felekezeti iskolák a Királyi Magyarországon és Erdélyben. 1635-ben Pázmány Péter esztergomi érsek megalapította a Nagyszombati Egyetemet, melynek később az ELTE és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem lett a jogutódja. További számos jó nevű iskola alakult ebben az időszakban (Bányászati Akadémia 1763, Georgikon 1797, Műegyetem 1846). A felsőoktatás fejlődése töretlen volt az első világháborúig.[1]

A századfordulón a felsőoktatási intézmények három csoportját különböztethetjük meg: egyetemek, jogakadémiák, és hittudományi iskolák.[2] Magyarország a 19. és 20. század fordulóján 68 felsőoktatási intézménnyel rendelkezett. A két legfontosabb oktatási centrum Budapest és Kolozsvár volt. Ebben a két városban kapott helyet a Magyar Királyi Tudományegyetem, a Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem, továbbá szintén a fővárosban működött a Királyi József Műegyetem.[3] 1912-ben felállították a Debreceni

[1] Szabó (2008) pp. 277-289.
[2] Ladányi (1999) p. 135.
[3] Ladányi (2003) pp. 177-205.

Magyar Királyi Tudományegyetemet és a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet.[4] Tíz jogakadémiával rendelkezett az ország, közülük egy állami (Kassán), két királyi (Nagyváradon, illetve Pozsonyban), két katolikus (Egerben, illetve Pécsett), négy református (Debrecenben, Kecskeméten, Máramarosszigeten és Sárospatakon), valamint egy evangélikus (Eperjesen). 1904-től működik Selmecbányán a Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola illetve további 46 hittani intézettel és számos egyéb fontos oktatási intézménnyel (Állatorvosi Főiskola – Budapest, Ludovika Akadémia – Budapest, gazdasági akadémia – Magyaróvár, négy gazdasági tanintézet – Debrecen, Kassa, Keszthely és Kolozsvár) rendelkezett az ország. [5]

Az első világháborút követően Magyarország intézményhálózata számottevően megváltozott. A változás mértékét az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat. A felsőoktatási intézmények száma 1920 és 1931 között
Table 1. Number of higher education institutions between 1915 and 1930

Félév	Egyetem	Hittudományi főiskola	Jog-akadémia	Gazdasági főiskola	Egyéb iskola	Összesen
1920/21	6	18	5	5	3	**37**
1925/26	6	16	3	5	9	**39**
1930/31	6	18	3	5	7	**39**

Forrás: Szabó Attila (2008): A trianoni Magyarország felsőoktatási intézményhálózata. Földrajzi Közlemények. 132. évf. 3. szám. pp. 277-289.

A századfordulón meglévő 68 felsőoktatási intézményből a trianoni békekötést követően a 1920/21-es tanévre összesen 37 intézmény maradt. Az oktatási intézmények csaknem fele szűnt meg vagy rekedt az új ország határain túl. A számuk a következő években sem változott meg számottevően. Az 1925/26. tanévben és a 1930/31. tanévben 39 intézménnyel rendelkezett az ország. A hittudományi intézmények száma csökkent a leginkább, továbbá a jogakadémiáké. A hittudományi iskolák kétharmada, míg a jogakadémiák több mint fele szűnt meg vagy szakadt el az országtól. Az új határok kijelölésével, az ország felsőoktatását területi veszteség érte (1. ábra).

Trianon következtében az öt, teljes értékű regionális központ közül négy (Pozsony, Kolozsvár, Kassa, Zágráb), míg az ugyancsak öt, részleges regionális központ közül három került a történelmi Magyarország határain túlra. Számos

[4]Debreceni Egyetem (2019): A Református Kollégiumtól a Debreceni Egyetemig. https://unideb.hu/hu/node/201
[5] Ladányi (2003) pp. 177-205.

magyar felsőoktatási intézmény rekedt az új országhatárokon kívül, amelyek helyzete bizonytalanná vált.

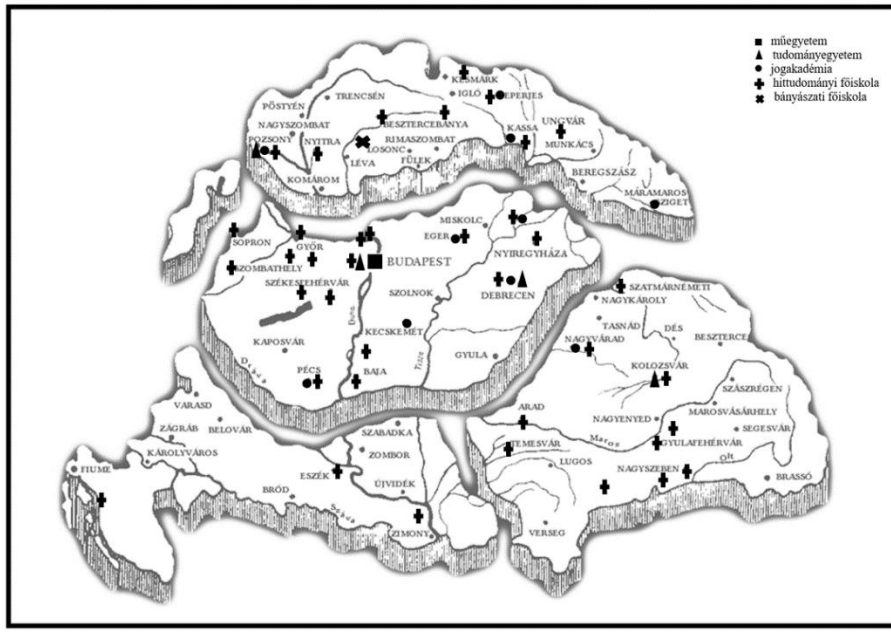

1. ábra. A felsőoktatási intézmények területi eloszlása
Figure. 1. Regional distribution of higher education institutions
Forrás: Jancsó (2013), Ladányi (2003), Makkai (2019)

A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemnek, a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemnek és a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskolának is költöznie kellett. Megszűnt a kassai és a kolozsvári gazdasági akadémia és jogakadémia, illetve a Fiumei Kiviteli Akadémiának is ez lett a sorsa[6] az eperjesi jogakadémia Miskolcra menekült, a máramarosszigeti Hódmezővásárhelyre, és a hittudományi akadémiák egész sora szűnt meg.[7] Az ország regionális központban és városban hiányos lett. Fejlett kulturális és oktatási központokat szakítottak el az országtól.

Az elcsatolt területeken rekedt iskolák és a megszűnt intézmények következményeként a magyar értelmiségi réteg egy része is határon túl rekedt. Az oktatóknak megszűnt a munkahelyük, az ellenséges területeken kitoloncolták őket, akár saját tulajdonú lakásaikból is. Ennek

[6] Ujváry Gábor (2019): Klebelsberg Kunó kulturális politikája és a felsőoktatás. Gerundium. 9. évf. 3. szám. pp. 102-126.
[7] Cservenka Judit (2017): Bezárt egyetemek, kiűzött tanárok. Felvidék.Ma

ellenére a tanárok és a hallgatók egy kisebb része mégis maradt. Azonban 1918-tól a Károlyi Kormány megvonta tőlük a támogatásokat és ösztöndíjakat. A professzorok és a diákok többsége az új országhatárokon belülre menekült. Ennek következtében az értelmiségi munkanélküliek száma megnőtt.8 Az elcsatolt területekről elmenekülő közalkalmazottak és családjaik, továbbá a frontról hazatérő hallgatók igyekeztek beiratkozni a magyar egyetemekre, így a diákok száma a háború utáni Magyarországon, különösen Budapesten megugrott. Az országnak a háromszor akkora területre szabott hallgatói létszámmal kellett szembenéznie. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a határon túl maradt iskolák nem tudták elköltöztetni a laboratóriumaikat, eszközeiket, könyvtáraikat. Az ideiglenesen befogadó Budapest infrastruktúrája nem volt megfelelő, hogy ellássa további két nagy tudományegyetem igényeit. Nem állt rendelkezésre elég épület, eszköz és laboratórium például az orvostanhallgatók részére sem, amely nagyon megnehezítette az oktatást. Az ország nehéz gazdasági helyzete miatt ezek pótlására nem volt lehetőség.

3.2. A három kiválasztott felsőoktatási intézmény példája

Ebben a részben a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem és a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola példáján mutatom be, hogy a trianoni békeszerződést követően az egyes intézmények milyen változásokon mentek keresztül. A felsorolt iskolák egytől egyig az új országhatárokon kívül ragadtak.

Legrégebben a selmecbányai főiskolán kezdődhetett meg az oktatás, 1735-ben. Ekkor Selmecbánya a Felvidék egyik legjelentősebb bányavárosa volt, és megnőtt a Monarchia igénye a jól képzett bányászati szakemberek iránt. 1904-től az akadémiát átszervezték, és Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskolaként működött tovább. Az intézmény új tanszékekkel bővült és számos infrastrukturális fejlesztésen ment keresztül (pl.: vaskohászati és anyagvizsgáló laboratóriumot hoztak létre). Az iskola fejlődésének az első világháború vetett véget.[9] A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet 1872. október 14-én alapították. Kolozsvár Budapest mellett ebben az időben az Osztrák-Magyar Monarchia fontos gazdasági, tudományos és oktatási központja volt.[10] A pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem

---

[8] Vajda Tamás: A Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFHE), valamint a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (DEFHE) szegedi működése. In. Ujváry Gábor (szerk.): Trianon és a Magyar Felsőoktatás I. pp. 281-306.

[9] Miskolci Egyetem: Intézménytörténet. https://web.archive.org/web/20090227004613/http://www.uni miskolc.hu/public/index.php?page_id=76#ro#ro

[10] Kása Zoltán (2009): A Ferenc József Tudományegyetem kezdete és vége. Műszaki Szemle. 12. évf. 46. szám. pp. 24-28.

létrehozásáról az 1912. évi XXXVI. törvénycikk rendelkezett[11], a tanítás azonban csak 1914-ben vette kezdetét az eredetileg tervezett négy kar (jog- és államtudományi; orvostudományi; bölcsészet-, nyelv- és történettudományi; mennyiségtani, természettudományi és mezőgazdasági) helyett csak hármon.[12]

Az első világháború vége a két tudományegyetem szempontjából nagyon hasonlóan alakult. Mindkét intézmény ellenséges államvezetés fennhatósága alá került. A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet 1919 májusában a román hadsereg elfoglalta, ahol az oktatók ultimátumot kaptak, amely szerint hűséget fogadnak a román királynak és két éven belül el kell sajátítaniuk a román nyelvet. Ez volt a feltétele az oktatási tevékenység folytatásának. Természetesen ez az ultimátum a magyar oktatók számára elfogadhatatlan volt. Az elutasított ultimátum miatt a román hadsereg 1919. május 12-én elűzte a tanárokat és a diákokat egyaránt.[13] A pozsonyi egyetemet a csehszlovák állam vette birtokba 1919-ben.[14] Sokáig bizonytalan volt az egyetem sorsa, kezdetben a kormány engedélyezte az iskola működését, de a csehszlovák politikusok többsége tartott a magyar nyelvű egyetem politikai veszélyeitől. 1919 júliusában megjelent egy rendelet, amely egy cseh és egy szlovák nyelvű egyetem kiépítését tűzte ki célul.[15] A csehszlovák katonák és a magyar diákok között megnövekedett feszültség miatt az egyetem oktatóinak és hallgatóinak egyaránt el kellett hagyniuk az intézményt. A magyar nyelvű jogi kar működését engedélyezték 1921 júliusáig. 1921 őszén megkezdődött a szlovák és a cseh nyelvű egyetemen az oktatás, tehát a magyar nyelvű kar immáron feleslegessé vált.[16] A két egyetemnek nem volt más választása, költöznie kellett. A kolozsvári intézmény 1920-tól, míg a pozsonyi 1921-től átmenetileg Budapesten folytatta működését. A budapesti infrastruktúra nem volt megfelelő három a tudományegyetem részére, ezért a pozsonyi egyetem orvosi kara az első pesti félévben nem is tudta megkezdeni a működést. Debrecen befogadta volna mindkét intézményt, de végül a négy tudományegyetem önállóan maradt.[17] Az 1921. évi XXV. törvénycikk rendezte az egyetemek végleges székhelyét.[18] A kolozsvári egyetem 1921. október 19-

---

[11] Lukinich Imre (1933): Az Egyetem alapításának története. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T. Pécs. p. 55.
[12] Lengvári István (2014): Az Erzsébet Tudományegyetem alapítás, a pozsonyi és budapesti évek. Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei I. évf. 2014/1. szám. pp. 15-25.
[13] Kása (2009) pp.24-28.
[14] Schneider Imre (2013): Kilencven éve nyílt meg Pécsett az Erzsébet Tudományegyetem. Baranya megyei hírportál
[15] Lengvári (2014) pp. 15-25.
[16] Lengvári (2014) pp. 15-25.
[17] Jancsó (2013) pp. 29-46.
[18] 1921. évi XXV. törvénycikk: a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudomány egyetem ideiglenes áthelyezéséről. Jogtár

től Szegeden négy karral (jog-és államtudományi, orvostudományi, bölcsészet-, nyelv-és történettudományi, valamint matematika-természettudományi) kezdte meg a működését, ezzel a város régi vágyát is beteljesítve, hogy tudományegyetem működhessen náluk.[19] A pozsonyi tudományegyetem új székhelye Pécs lett, azonban 1921-ben még nem indulhatott el az oktatás, mert Pécs városa ekkor szerb megszállás alatt volt. Az első tanévet 1923-ban nyitották meg.[20] Mind Szegednek, mind Pécsnek az intézmények sok tennivalót és nagy anyagi megterhelést jelentettek. Az egyetemi könyvtárak és eszközök a békeszerződés értelmében Kolozsváron és Pozsonyban maradtak, ezért ezt az új otthont adó városoknak kellett pótolnia. Szegeden az egyéni felajánlásoknak köszönhetően a könyvtár szénpen lassan feltöltésre került. Mindkét városnak gondoskodnia kellett az oktatók és a hallgatók elhelyezéséről. Szeged városa a tanárok és családjuk számára 40 lakást ajánlott fel és további épületek átalakítását, felépítését egyetemi célokra.[21]

A selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola életét az első világháború végén az előző két példához képest eltérően alakult. 1918-ban a tanév megkezdődhetett, de a rektorátus elrendelte a főiskola költözésének előkészítő munkálatait. A hallgatók aktív szerepet vállaltak a költözési feladatokban, a teljes hallgatói nyilvántartás átmenekítésre került, ami elősegítette az oktatás gyors megkezdését, az iskola új helyén. 1919 elején a csehszlovák kormány átvette a főiskola vezetését, a tanárokkal a diákokkal megegyeztek, amennyiben az oktatók és a hallgatók nem uszítanak a csehszlovák kormány ellen, abban az esetben szabad bejövetelt és távozást biztosítanak, valamint hűségesküt sem kellett tenniük.[22] Ez a békésnek mondható időszak azonban csak rövid idegig tartott, hiszen a főiskolán maradt hallgatók és a csehszlovák állam katonái között egyre gyakoribbakká váltak az összetűzések, így az iskolát végleg bezárták. Az iskola új helyszíneként több város (pl.:Miskolc, Székesfehérvár, Keszthely, Győr) is szóba jött, végül a főiskola a teljes tanári karával, hallgatóival, felszerelésével és könyvtárával Sopronban kezdhette meg az oktatást 1919 áprilisában.23 A selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola számos hagyománnyal rendelkezett (öltözet, köszönés), amelyet a jogutódok (Sopron és Miskolc) a mai napig megőriztek.

[19] Szabó Péter Gábor (2009): A Ferenc József Tudományegyetem Szegeden (1921-1940) Műszaki Szemle. 2009/46.szám. pp. 34-39.
[20] Lukinich (1933) p. 55.
[21] Szabó (2009) pp. 34-39.
[22] Sági Éva (2019): A Bányászati és Erdészeti Főiskola áttelepülése Selmecbányáról, 1918-1919. Soproni Szemle. 73. évf. 3. szám pp. 282-295.
[23] Miskolci Egyetem: Intézménytörténet

3.3. Hallgatói statisztikák és a legfontosabb, felsőoktatást érintő intézkedések

A vesztes háborút követően az ország gazdasági és katonai mélypontra került. Klebelsberg Kunó – a második Magyar Királyság vallás- és közoktatásügyi minisztere (1922–1930) – azt vallotta, ha az ország kultúrája, iskolahálózata és felsőoktatása is összeomlik, akkor a veszteség visszafordíthatatlan lesz. Magyarország csak úgy foglalhatja el régi helyét Európában, ha művelődési, kultúrfölényét megtartja, és fejleszti. Klebelsberg a nemzeti műveltség megtartását a népműveltség, tömegműveltség fejlesztésében és magasabb tudományok ápolásában látta. A magasabb tudományok ápolásában három intézményt tekintett különösen fontosnak, a Magyar Tudományos Akadémiát, az egyetemeket és a közgyűjteményeket (könyvtárak, levéltárak, múzeumok). [24] Hivatalban töltött ideje alatt mindig kiemelten kezelte az egyetemek kérdéskörét. A legfontosabb intézkedések megértéséhez fontos megvizsgálni a hallgatói létszám alakulását ebben az időszakban. A hallgatói létszámok alakulását 1915 és 1930 között az 2. ábra mutatja be.

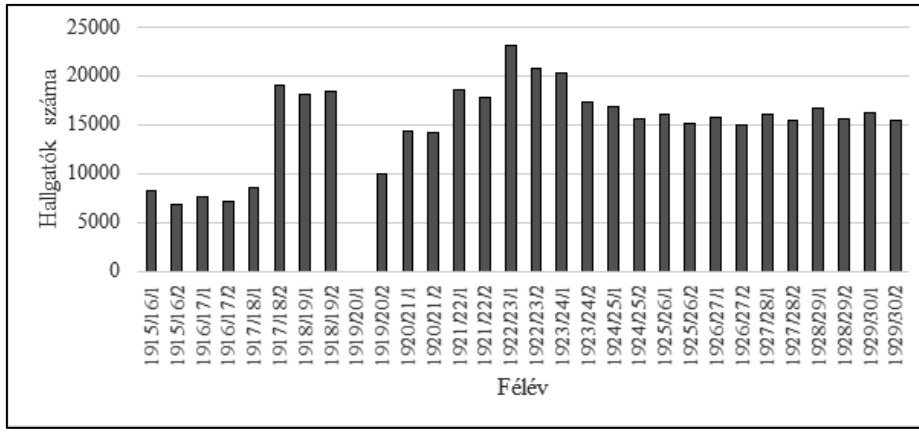

2. ábra. Hallgatói létszám félévente 1915–1930.
Figure. 2. Number of students per semester in 1915–1930.
Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek

Az első világháborúig a hallgatói létszám folyamatosan emelkedett. A háború kitörését követően a hallgatók létszáma visszaesett, 1915/16/2. félévében csak 6787 fő járt valamelyik felsőoktatási intézménybe. Az ábrán megfigyelhető, hogy az 1917/18. tanévben a hallgatói létszám ugrásszerűen megnőtt. 1917/18/2. félévében 19084, 1918/19/1. félévében 18071 és

[24] Kékes Szabó Mihály (1996): Klebelsberg Kunó egyetempolitikai törekvéseinek főbb jellemzői. Magyar Pedagógia. 96. évf. 3. szám. pp. 253-260.

1918/19/2. félévében 18449 volt. A diákok magas száma azzal magyarázható, hogy a katonai szolgálatra behívott hallgatók kétéves szolgálati idő után lehetőséget kaptak tanulmányaik folytatására.[25] 1919/20/1. félévben az oktatás szünetelt. 1919/20/2. félévében az oktatás újra megkezdődött az intézmények többségében, de a hallgatói létszám visszaesett. Ennek egyik oka, hogy sok felsőoktatási intézmény a határokon kívül rekedt, mint például a kolozsvári és a pozsonyi egyetem. A számuk Budapesten is csökkent, így összeségében nagyon alacsony volt a hallgatók száma, mindössze 10005 főt regisztráltak ebben a félévben. 1920/21/1. félévtől a diákok aránya ismételten növekedésnek indult, számuk ekkor 14337 fő volt. 1921-ben Szegeden és 1923-ban Pécsen is kezdetét vette az oktatás, amely a hallgatók létszámának növekedését is eredményezte. 1922/23/1. félévében kiugróan magas volt ez a szám, 23182 főt regisztráltak. Ez a kiemelkedő létszámadat annak is köszönhető volt, hogy az elcsatolt területekről az értelmiségi családok áttelepültek Magyarországra és gyermekeik immáron itthon kezdhették meg, illetve folytathatták tanulmányaikat. Ebben a félévben már Pécsen is megkezdődhetett az oktatás, így ott 1654 diák kezdte meg a tanulmányait. Szegeden 1132 főt regisztráltak.

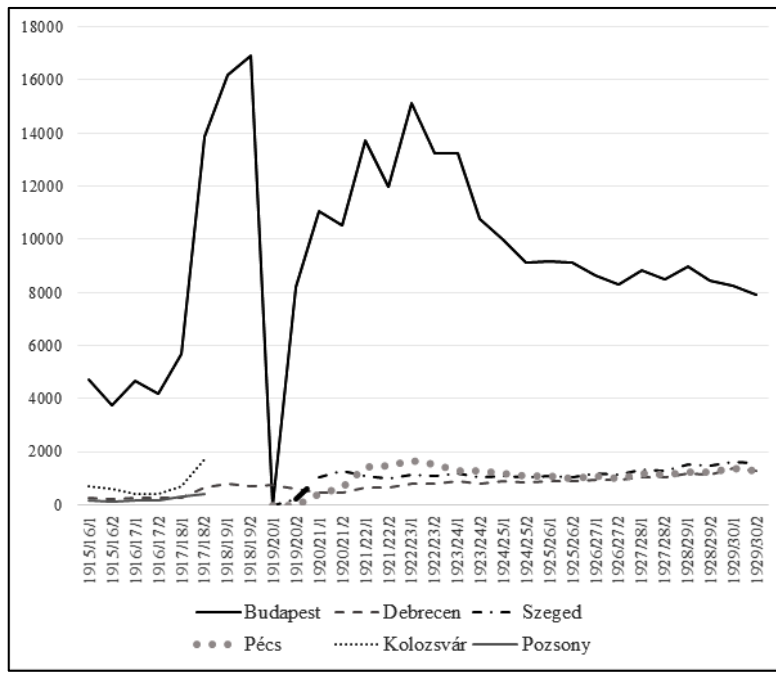

3. ábra. A hallgatói létszám megoszlása városok szerint 1915–1930
Figure. 3. Distribution of students by city in 1915–1930
Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek

[25] Ladányi (2003) pp. 177-205.

A hallgatói létszámadatok megismerését követően érdemes megvizsgálni, hogy a diákok aránya hogyan oszlott meg a legnagyobb egyetemi városok között. A 3. ábra a hallgatói létszámmegoszlását mutatja be Budapest, Debrecen, Szeged, Pécs, Kolozsvár és Pozsony között.

A Monarchia idején arra törekedtek, hogy Budapest, fejlettség szempontjából méltó párja legyen Bécsnek, amelyet a háborút megelőző időszakban meg is közelített, gazdasági, kereskedelmi, banki, tudományos és kulturális központ lett. Más városok fejlesztése csak később kezdődött. A vesztes háborút követően a részleges regionális központok (Pozsony, Kolozsvár, Kassa, Zágráb) nagy része az országhatáron túlra került. Ennek következtében Magyarországból gazdaságilag elmaradott, városhiányos térség lett.[26] Budapest túlsúlya Trianon után nyomasztóan nagy lett, amely az ország felsőoktatásában is megmutatkozott. A főváros három tudományegyetemnek is otthont adott úgy, hogy csak egynek volt kiépített infrastruktúrája. 1919 és 1920 között Budapesten torlódott fel a hallgatói tömeg, amelyet növeltek a háborús évek miatt kimaradt, frontról hazakerült évfolyamok.[27] A 3. ábra jól szemlélteti a nagy hallgatóilétszám-különbséget Budapest és a többi város között. 1917/18/2. félévében 13847 hallgatót regisztráltak a vizsgált budapesti intézményekben és karokon, Debrecenben 638-at, Kolozsváron 1730-at és Pozsonyban 413-at. 1918/19/1. és 1918/19/2. félévében a budapesti szám meghaladta a 16 ezer főt. 1920/21/1. és 1921/22/2. féléve között a vizsgált budapesti intézményekben a hallgatói létszám 11 és 13 ezer között mozgott (kivéve 1920/21/2. félévét, ekkor 10524 fő). 1922/23/1. félévében számuk a 15 ezret is meghaladta. Ezt követően a budapesti hallgatók száma fokozatosan csökkent, majd 1924/25/1. félévétől kezdve stagnálás figyelhető meg, a számuk folyamatosan 8 – 9 ezer fő körül mozogott. Klebelsberg felismerte Budapest túlsúlyát, ezért is törekedett a trianoni békeszerződést követően az áttelepített egyetemek elhelyezésére és a vidéki egyetemek fejlesztésére. Terveiben egy négyfokú közművelődési hálózat kiépítése szerepelt, amelynek Budapest a gócpontja.[28] Klebelsberg támogatta a vidéki és a kisebb egyetemeket, mert hallgatóbarátnak és hatékonyabbnak tartotta ezeket. Azonban a kisebb egyetemek számos anyagi problémával küzdöttek. Oktatáspolitikájának sajátossága, hogy egyetemek fejlesztését nem csak az intézmények önmaguk finanszírozásában látta, hanem felismerte, hogy a városoknak is részt kell vállalniuk, mert csak így lehetnek európai színvonalúak. Debrecen, Szeged és Pécs hallgatóinak száma fokozatosan emelkedni kezdett 1922/23/1. félévétől kezdődően. 1927/28/1. félévétől, már mindhárom város egyetemén több mint ezer diák járt az órákra.

---

[26] Szabó (2008) p. 277-289.

[27] Cservenka (2017)

[28] Szabó (2008) p. 277-289.

A békeszerződést követően a nagy hallgatói létszám Budapesten összpontosult (2–3. ábra). A fővárosi diáktömeg csökkentését szolgálta a menekült egyetemek vidéki elhelyezése, illetve a már meglévő vidéki egyetemek fejlesztése. A diákok számának csökkentésére hozták meg az 1920. évi XXV. törvénycikket, más néven numerus clausus törvényt. A törvény lényege, hogy a nemzetiségek csak a társadalomban meghatározott számarányuknak megfelelő mértékben vehettek részt a felsőoktatásban.[29] A 4. ábra a hallgatók felekezet szerinti megoszlását mutatja be.

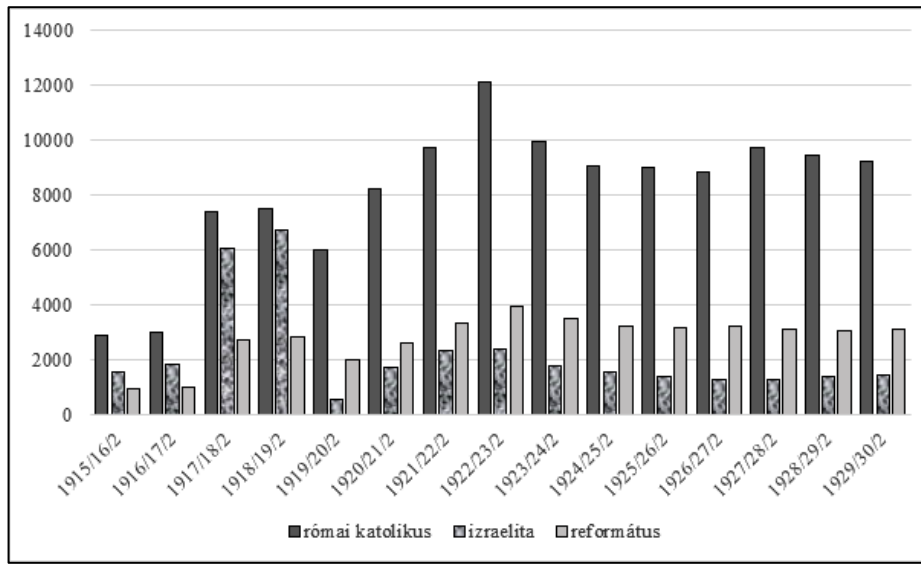

4. ábra. A hallgatók felekezeti megoszlása 1915–1930.
Figure. 4. Distribution of student's religion in 1915–1930.
Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek

Az ábráról leolvasható, hogy római katolikusok aránya mindig a legmagasabb volt a vizsgált időszakban. A reformátusok aránya alacsonyabb, de állandó. Az izraelita vallásúak száma a 1920-ig felülreprezentált volt a felsőoktatásban. 1917/18/2. félévében 7381 római katolikus, 6067 izraelita és 2724 református hallgató járt felsőoktatási intézménybe. A következő tanévben számuk a fenti sorrendben a következőképpen alakult 7503, 6719 és 2842. Az 1918-as hallgatói létszám meghaladta, a háromszor akkora területre szabottat, ezért elkerülhetetlen volt a felvételre jelentkezők számának csökkentése. A jelentkezők számának korlátozásával a magas hallgatói létszám miatt kialakuló

[29] 1920. évi XXV. törvénycikk: a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. Jogtár.

értelmiségi munkanélküliség kockázatát is hivatott volt csökkenteni.[30] A törvény hatására 1919/20/2. félévében felekezettől függetlenül csökkent a hallgatók száma. A törvénycikk szövegezésében a felvételt korlátozta a felsőoktatási intézményekbe aszerint, hogy a különböző vallásúak milyen arányban vannak jelen az ország lakosságában. A törvény az intézményekre bízta, hogy a felvételi eljárás során ezt figyelembe veszik-e. A Bethlen-féle konszolidáció idején tovább enyhítették a törvényt.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

A trianoni békeszerződés következtében kialakuló veszteségek a felsőoktatást is érintették. A területi elcsatolások következményeként számos egyetem és egyéb iskola került az új országhatáron túlra. Az intézményhálózati változások miatt Magyarország kulturális és oktatási központban szegény térség lett. A korábban fejlett oktatási centrumok, mint Pozsony és Kolozsvár, immáron nem tartozott az országhoz. Bár egyes intézmények áttelepítését sikerült megoldani, azonban a békekötést követően több is megszűnt. Ezek főleg hittudományi iskolák és jogi akadémiák voltak. A pozsonyi és kolozsvári egyetemet és a selmecbányai főiskolát sikerült Magyarország új határain belül elhelyezni. Az ország vezetése ezeknek az intézményeknek a későbbi évek során először átmenetileg Budapesten majd vidéki városokban talált otthont. Az ideiglenesen Budapestre költöző intézmények eszközeiket, könyvtáraikat és az oktatáshoz szükséges egyéb felszereléseiket nem hozhatták magukkal, ezeknek a pótlása nehézkes volt a háború után kialakult gazdasági helyzetben. Az elcsatolt területekről érkező hallgatók, illetve a frontról visszatérő egyetemisták igyekeztek minél hamarabb folytatni tanulmányaikat a magyar iskolákban, ennek köszönhetően a hallgatók száma olyan mértékben nőtt meg, amely megegyezett a háromszor nagyobb országrészre szabottal. Többségük a fővárosban koncentrálódott, de a város infrastruktúrája nem volt megfelelő ennyi iskola és diák ellátásához. A változások következtében Budapest kulturális túlsúlya egyértelművé vált. Klebelsberg Kunó az átmentett iskolák vidéki városokban való elhelyezésével Budapest tehermentesítésére törekedett, ugyancsak ezt a célt szolgálta a vidéki, kisebb egyetemek folyamatos támogatása.

---

[30] Ujváry (2019) pp. 102-126.

Egyetemi fejlesztéseket eszközölt még akkor is, amikor az ország gazdasági helyzete ezt elvileg nem tette volna lehetővé. A vidéki egyetemek megnyitásával a hallgatók létszáma a fővárosban csökkeni kezdett, míg 1924-től stagnálás figyelhető meg a fővárosi diákok számában.

Az elcsatolt területek és a megszűnő intézmények következtében az ország határain túl rekedt értelmiségi családok, igyekeztek gyermekeiket magyar intézményekbe beíratni, amely szintén a hallgatók számának növekedéséhez vezetett, továbbá ezek a családok Magyarország új határain belül telepedtek le. A bezárt iskolák tanárai, oktatói, professzorai és tudósai is elhagyni kényszerültek ekkor már ellenséges területen lévő otthonaikat, és Magyarországra költözni. A hallgatók számának növekedése és az értelmiségi családok számának megnövekedésével a magyarországi értelmiségi munkanélküliek aránya is emelkedett.

IRODALOM/REFERENCES

Cservenka Judit (2017): Bezárt egyetemek, kiűzött tanárok. Felvidék Ma https://felvidek.ma/2017/12/bezart-egyetemek-kiuzott-tanarok/ Letöltve: 2020. 02. 20.

Jancsó Tamás (2013): A magyar felsőoktatás területi szerkezetének és hallgatói létszámának alakulása 1900-tól 1945-ig. In: Bottlik Zsolt (szerk.) (2013): Önálló lépések a tudomány területén. ELTE Regionális Tudományi Tanszék. Budapest. pp. 29–46.

Kása Zoltán (2009): A Ferenc József Tudományegyetem kezdete és vége. Műszaki Szemle. 12. évf. 46. szám. pp. 24-28.

Kékes Szabó Mihály (1996): Klebelsberg Kunó egyetempolitikai törekvéseinek főbb jellemzői. Magyar Pedagógia. 96. évf. 3. szám. pp. 253-260.

Ladányi Andor (1999): A magyar felsőoktatás a 20. században. Akadémiai Kiadó. Budapest. p. 135.

Ladányi Andor (2003): A magyar felsőoktatás intézményrendszerének változásai a 20. században. ELTE Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 11. szám. pp. 177-205.

Lengvári István (2014): Az Erzsébet Tudományegyetem alapítás, a pozsonyi és budapesti évek. Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei I. évf. 2014/1. szám. pp. 15-25.

Lukinich Imre (1933): Az Egyetem alapításának története. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T. Pécs. p. 55.

Makkai Béla (2019): Trianon – „hol nemzet süllyed el...” Polgári Szemle, 15. évfolyam 1-3. szám. pp. 344-364.
Sági Éva (2019): A Bányászati és Erdészeti Főiskola áttelepülése Selmecbányáról, 1918-1919. Soproni Szemle. 73. évf. 3. szám pp. 282-295.
Schneider Imre (2013): Kilencven éve nyílt meg Pécsett az Erzsébet Tudományegyetem. Baranya megyei hírportál https://www.bama.hu/kultura/kilencven-eve-nyilt-meg-pecsett-az-erzsebet-tudomanyegyetem-520432/ Letöltve: 2020. 03. 27.
Szabó Attila (2008): A trianoni Magyarország felsőoktatási intézményhálózata. Földrajzi Közlemények. 132. évf. 3. szám. pp. 277-289.
Szabó Péter Gábor (2009): A Ferenc József Tudományegyetem Szegeden (1921-1940) Műszaki Szemle. 2009/46.szám. pp. 34-39.
Ujváry Gábor (2019): Klebelsberg Kunó kulturális politikája és a felsőoktatás. Gerundium. 9. évf. 3. szám. pp. 102-126.

FORRÁSOK

Debreceni Egyetem (2019): A Református Kollégiumtól a Debreceni Egyetemig. https://unideb.hu/hu/node/201 Letöltve: 2020. 03. 27.
Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1925): Magyar Statisztikai Évkönyv 1919-1922. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Budapest. p. 146.
Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1927): Magyar Statisztikai Évkönyv 1923-1925. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Budapest. p. 187.
Magyar Királyi Központi i Hivatal (1928): Magyar Statisztikai Évkönyv 1926. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Budapest. p. 180.
Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1929): Magyar Statisztikai Évkönyv 1927. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Budapest. p. 181.
Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1929): Magyar Statisztikai Évkönyv 1928. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Budapest. p. 201.
Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1930): Magyar Statisztikai Évkönyv 1929. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Budapest. p. 200.
Miskolci Egyetem: Intézménytörténet. https://web.archive.org/web/20090227004613/http://www.uni-miskolc.hu/public/index.php?page_id=76#ro#ro Letöltve: 2020. 03. 27.

1920. évi XXV. törvénycikk: a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való

beiratkozás szabályozásáról. Jogtár. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38 Letöltve: 2020.02.20.

1921. évi XXV. törvénycikk: a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudomány egyetem ideiglenes áthelyezéséről. Jogtár. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100025.TV Letöltve: 2020.02.20.

SARNYAI CSABA MÁTÉ

„HOGYAN LEHET SZERETNI A HAZÁT?" ZADRAVETZ ISTVÁN EGY INTERJÚJA ÉS KÉT SZENTBESZÉDE SZEGED – ALSÓVÁROS 1919 JANUÁR - MÁJUS

„HOW TO LOVE ONE'S HOMELAND?" ONE INTERVIEW AND TWO HOMILIES OF ISTVÁN ZADRAVETZ AT THE FRANCISCAN CHURCH AT SZEGED – ALSÓVÁROS JANUARY – MAY 1919

Before turning to the subject matter of our paper, the relevant biographical aspects need to be mentioned, such as the 1919 period of his career.
Through his interview given to Gyula Juhász in late January 1919, we also examine his relation to the secular and ecclesiastic radical movements that were emerging at the time.
Then, two of his sermons are inspected with the intention of establishing Zadravecz's possible answer to our titular question.
Lastly, the above sources are interpreted with regard to his presumed criterion and value system, and to his view on man and society. Reflecting on the later ideological developments of the Horthy era, the above are extended to how his ideas can be viewed as an early articulation of the Christian-national program that later became known as the 'Szeged thought'.

Keynotes: Szeged, the 'Szeged thought',Christian-national program,

Kulcsszavak: Szeged, Szegedi-gondolat, haza, keresztény-nemzeti program

BEVEZETÉS

Mielőtt a tanulmányunk alcímben jelzett tárgyára térnénk, szót kell ejtenünk a témánk szempontjából hangsúlyos életrajzi elemekről, Zadravecz pályájának 1919-es szakaszáról. Ennek felvázolását követően az általa 1919 január második felében, a költő Juhász Gyulának, adott interjúján keresztül igyekszünk rávilágítani arra, milyen volt a viszonya a körülötte felmerülő radikális világi és egyházi mozgalmakhoz. Majd két 1919 májusi szentbeszédéből kiindulva törekszünk rámutatni arra, hogy a tanulmányunk címében feltett kérdésre milyen zadraveczi válasz bontható ki. Végül a fentiekben bemutatott forrásokat abból a szempontból értelmezzük, hogy miért

és mennyiben tűnhetnek egy Zadravecz által vázolt világ – ember és társadalomkép kritérium rendszerének és értékrendjének. A Horthy-korszak későbbi eszmei-szellemi és ideológiai fejleményeinek tükrében felvetjük azt is, hogy mindezek tekinthetők az utóbb „szegedi gondolatnak" nevezett keresztény-nemzeti program egyik lehetséges korai megfogalmazásának is.

2. ZADRAVECZ ISTVÁN PÁLYÁJA A FORRADALMAK IDEJÉN[1]

Az őszirózsás forradalom Zadraveczet Szegeden találta[2]. 1918. október 31-én, a Károlyi-kormány megalakulásakor mondott szentbeszédében így fogalmazott: "*Ne gondoljátok, hogy a forradalomnak független Magyarország a célja. Bár ez volna, én szívemből kiáltanám rá az éljent. Vallás, pap, egyház, hazaüldözés az egésznek a mottója!"*.[3]

A proletárdiktatúra, elsődlegesen a francia katonai jelenlét miatt, csupán néhány napig állt fenn Szegeden. Ez idő alatt, miután a budapesti kormányzótanács kimondta az egyház és az állam teljes szétválasztását, március 25-én a szegedi forradalmi kormányzótanács határozata alapján Zadraveczet letartóztatták. Kérdésére, hogy ez politikai okokból történt-e, hiszen ekkor a Károlyi-párt helyi szervezetének alelnöke volt, nem kapott választ. Két nap múlva a tiszavirág életű proletárdiktatúra exponensei elmenekültek a városból, így a páter is kiszabadult[4].

István atya akkor kerül ismét a politika vérkeringésébe, amikor április 25-én, az előzőnap Bécsből Szegedre érkezett Gömbös Gyula javaslatára, az

---

[1] A tanulmány ezen rész korábbi formájában megjelent: Sarnyai Csaba Máté: Az autonómiáról nézetei egy papnak, 1919 március (P. Zadravecz István az ellenforradalom „Kapisztránja" a katolikus autonómiáról.) in: Magyarország és Európa 1919-1939. /Szerk. *Döbör András és Kiss Gábor Ferenc*/ BELVEDERE könyvek Szeged, 2001. 107-109.

[2] Zadravecz János - az István nevet a ferences rendbe való belépésekor vette fel - 1884-ben született Csáktornyán. Szülei papi pályára adták, tizennégy éves korában lépett be a franciskánusokhoz. A rend Rómába küldte tanulni, itt szentelték fel 1907-ben. Ezután a bajai, majd a gyöngyösi rendi iskolában teológiát tanított. 1915-ben került Szegedre, ahol házfőnök lett. Politikus alkatú ember lévén, a szószéket gyakorta felhasználta arra, hogy az ige hirdetését politikai állásfoglalással kösse össze. A háború alatt tartott szentbeszédeivel jelentős népszerűségre tett szert hívei körében és a városban egyaránt.

[3] Idézi: NAGYMIHÁLY SÁNDOR*: Zadravecz püspök, a szegedi Kapisztrán*. Bp. 1941.(a továbbiakban NAGYMIHÁLY) 49.

[4] *A szegedi ferences rendház története* /Historia Domus/(a továbbiakban: HD) I. kötet 1820-1920.; 1919. március 25. 705. és 1919. március 27. 706.

országban először itt alakult meg az Anti Bolsevista Comite helyi szervezete, amely tagjai közé választotta. Ezt május 4-én hozták nyilvánosságra[5].

A következő, szempontunkból két esemény miatt is fontos, időszak július közepe. 12-én a gr. Károlyi Gyula vezette kormányt felváltotta P. Ábrahám Dezső kabinetje. Horthy Miklós, ekkor még mint hadügyminiszter, felhívta a kormány figyelmét arra, hogy a sikeres ellenforradalomi katonai tevékenység érdekében szükséges - a még a június 5-i parancsa alapján szerveződő - nemzeti hadsereg egységes irányítása. Ezt egy külön felállítandó hadsereg-parancsnokság segítségével látta megvalósíthatónak.[6] Miután Horthynak az antant tiltakozása miatt távoznia kellett a Hadügy Minisztérium éléről, megkapta a nemzeti hadsereg fővezérletét. Ezzel nagyjából egy időben, július 15-én, pedig Zadravecz István a Klauzál téren felszentelte a Prónay-különítmény zászlaját[7]. Az ebből az alakalomból tartott nagyhatású beszédében az alakuló nemzeti hadsereg hivatását Hunyadi János pogány törökverő seregének küldetéséhez hasonlította[8].

Horthy napi kapcsolatban állt ebben az időszakban Zadravecz-cel. Ideológiai kérdésekről, politikai tendenciákról és perspektívákról egyeztettek.[9] Zadravecz később is gyakran vont párhuzamot a Szegedről való indulás hasonlatosságára építve a kormányzó Hunyadi János és Horthy Miklós, valamint a ferences Kapisztrán Szent János és saját maga között.

A Tanács-kormány augusztus 1-i lemondása után már csak rövid ideig, de nagy aktivitással működtek a Szegeden koncentrálódó ellenforradalmi erők. Horthy augusztus 9-i hadparancsában bejelentette fővezérré való kinevezését, és már másnap felkereste István atyát kérve tőle, hogy tábori papként csatlakozzon a Dunántúlra induló nemzeti hadsereghez. A guardián az ugyanezen a napon elmondott prédikációjában fogalmazta meg a maga hivatását: „*Két talizmánt viszek magammal: keresztet és Magyarország*

---

[5] Erről ld.: DR. KELEMEN BÉLA: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919.) 1922.(továbbiakban: KELEMEN) 100.

[6] BOROVI JÓZSEF: *A magyar tábori lelkészet története.* Bp. 1992. (a továbbiakban: BOROVI) 126.

[7] Érdemes megjegyezni, hogy a zászlóanya Gömbös Gyuláné volt. ld. erről: KELEMEN 366.

[8] BORSÁNYI GYÖRGY: *Páter Zadravecz titkos naplója.* Bp., 1967. (a továbbiakban BORSÁNYI) 9.

[9] Miklós Péter: *Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez* in: Egyháztörténeti Szemle 2007/2. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/konfliktus.htm

térképét(...)felrázom mindenkiben a keresztényi érzületet és a nemzeti önérzetet. Azért élek, azért dolgozom, hogy a régi haza határaiból, a régi Magyarország földterületéből semmi el ne vesszen."[10]

József főherceg, mint kormányzó - a fővárosban megalakult Fridrich István vezette kormány hozzájárulásával - Horthyt az összes magyar haderő parancsnokává nevezte ki. Két nap múlva az Ábrahám Dezső vezette második szegedi kormány beszüntette működését, Horthy pedig 13-án Szegedről Siófokra utazott, ahol felállították a nemzeti hadsereg főhadiszállását. Horthy hatalmának 1919 novemberi biztosítása után a fővezérség a katonai tábori lelkészi kar újjászervezését kezdeményezte[11]. Bár a Huszár-kormány részéről a korábbi tevékenységük alapján országosan jóval ismertebb és elismertebb Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, illetve Bangha Béla jezsuita szerzetes neve is felmerült e tisztségre[12], a fővezér - Horthy Miklós - a magyar nemzeti hadsereg azon óhaját fejezte ki, hogy előbb apostoli tábori helynőkké - majd a szükséges procedúra után - tábori püspökké azt a Zadravecz Istvánt nevezzék ki: *„aki a keresztény világnézetért és a magyar nemzeti eszméért vívott küzdelemben mindkét forradalom idején kiváló és eredmény teljes tevékenységet fejtett ki és ezen szereplése következtében a hadsereggel immár elválaszthatatlanul összefonódott."*[13] Ezzel összecsengenek a szegedi ferences rendház Historia Domusának a pátertől közvetetten idézett sorai: *„Ő tudja, és nevetve mondogatja, hogy a sok lótás-futással, ellenforradalmi gyűlésezgetéssel: vagy a hazamentők lajstromába írja be a nevét, vagy pedig az akasztófát kovácsolja össze magának."*[14] Innentől kezdve pályája 1921-ig töretlen.*

3. A „VITA COMMUNIS" ÉS/VAGY KOMMUNIZMUS 1919. JANUÁR

A Károly –féle népköztársasággal szembeni elégedetlenség erősödik, de még bő két hónappal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt járunk. Juhász Gyula - a Historia Domus megfogalmazása szerint a *„kommunisták fővezére és*

---

[10] Idézi: Kelemen 458

[11] A körletparancsnokságonként felállítandó tábori lelkészi hivatalokról ld. 147055/eln.6.sz.- 1919. rendeletet. Idézi: BOROVI 129.

[12] BOROVI 132.

[13] Horthy Miklós levelét Csernoch János hercegprímáshoz. in: BORSÁNYI 33.

[14] HD I. kötet 1820-1920.; 1919. május 6. 708.

[15] A szegedi ferences rendház története /Historia Domus/ 1919. jan. 12. 701.

egyleteiknek lelke"[15] - felkereste a pátert, hogy a papság aktuális helyzetéről és az ország állapotáról egy interjúban véleményét kérje[16]. Egyszersmind azért is, hogy támogassa törekvéseiket, különösen az ország területi épségének megvédése érdekében. Az utóbb történtek fényében Zadravecz itt olvasható gondolatai mindenképpen érdekes, és tovább gondolásra érdemes, adalékkal szolgálhatnak.

A Tűz című szegedi radikális hetilap hasábjain megjelent beszélgetésben az őszirózsás forradalmat már - eltérően az 1918. október 31-i idézett prédikációjától, és más későbbi megfogalmazásaitól - szükségesnek, igazságosnak, nagy bűnök és nyomorúságok megszüntetőjének nevezte. Ő már a Nagy Háború idején mondott szentbeszédeiben is megjósolta, hogy az istentelen háború után jön a nép ítélete. Juhász Savonaróla prófétai ítéleteihez hasonlítja azokat a szószékről korábban elmondott szavait, melyek szerint: „*eljön az idő, amikor nem kaszárnyák és kardok kellenek, hanem a kultúra templomai: iskolák és könyvesházak és az írók, tudósok, tanítók tolla fog diadalmas harcba fogni!"* Zadravecz ebben a nyilatkozatában a demokrácia híveként aposztrofálja magát, hiszen mint ferences szerzetes önként vállalt szegénységben él. *„A kommunizmust mi a magunk körében már századok óta megvalósítottuk, vita communisban élünk"* - mondja. Ez a legideálisabb életközösség annak az embernek, aki szabadon és tökéletességre törekedve akarja földi hivatását teljesíteni.

A következőkben az előző év októberében létrejött radikális reformokat követelő szegedi papi tanács elképzeléseiről kérdezi a költő a gardiánt. A válasz megértéséhez röviden összefoglaljuk a fent említett reform törekvéseket.

Épp a Károly-féle népköztársaság kikiáltásának napján, „Magyarország megújhodása hajnalán, 1918. október 16-án, a ferences rendház Historia Domus-át idézve, "*a szegedi alsópapság egyik-másik meggondolatlan tagja,,* hozta létre a Délmagyarországi Papi Tanács Végrehajtó Bizottságát. „*Nem akarunk szembe helyezkedni Egyházunk hierarchiájával és dogmáival, de korszerű reformot sürgetünk"* írják paptársaiknak szóló kiáltványukban. Mivel a püspöki aula környékéről kiinduló mozgalom „*sohasem váltott ki őszinteséget a papság lelkéből. szakítsuk el végre magunkat a sima arcú udvaroncok befolyásától és csináljuk meg a mi ügyünket magunk, ő nélkülük*"

A Program pontjaik: 1. A papnevelés gyökeres reformja. 2. Az alsópapság anyagi helyzetének rendezése. 3. Az országos papi nyugdíj intézmény bevezetése. 4. A papi szemináriumok, üdülőhelyek, nyugdíjas papi otthonok felállítása és betegsegélyező pénztár létesítése. 5. A párbér, kepe, stb. javadalmazási rendszer eltörlése. 6. A szolgálati pragmatika behozatala. 7. A

[16] Páter Zadravecz a világ és a papság dolgairól, írta: Juhász Gyula, in: Tűz II. évf. 3.szám 1919. január 23.

túl nagy lélekszámú plébániák decentralizációja és a szükséghez képest új plébániák felállítása. 8. A mise kivételével a többi szertartásnak anyanyelven való végzését. 9. Az országos autonómia létesítését, amelyekben az egyes egyházmegyék az egyházmegyei papság köréből a világi elem bevonásával titkos szavazással választják meg a püspököket. 10. Az egyházmegyei zsinatok öt évenkénti tartása. 11. A kanonoki intézmény eltörlését, a káptalani vagyonnak a papnevelésre, papi nyugdíjra és rokkantalapra való fordítását. 12. A katolikus egyháznak szabad érintkezés az egyház fejével. 13. A szerzetesrendek fennmaradását a regulájuk teljes szabadságában. 14. A vallásoktatás kötelezettségét az összes iskolában, melyet a papság végez, úgyszintén a vallás mélyítésére szolgáló egyesületek létjogosultságát az iskolákban. 15. A felekezeti iskolák fennmaradása. 16. A vallás szabad gyakorlását. 17. A felekezeti egyesületek szabadságát és állami elismerését. 18. A szekularizáció esetén az egyházi alapok, épületek, szerelvények, műkincsek sérthetetlenségét. 19. Szekularizáció esetén biztosítsák azon templomok és intézmények fenntartási alapját, melyeket a szekularizált alapokból tartottak fenn. 20. A cölibátus eltörlését minden korlátozás nélkül.

A fenti elképzelések kapcsán Zadravecz megjegyzi, hogy szükségesnek tartja az egyházban is a haladást, elsősorban a gazdasági reformokat. A cölibátust azonban szerinte fenn kell tartani, mert *„eksztázis és szabadság nélkül nincs valódi lelki élet, nincsen papi értéktöbblet már pedig a család mind a kettőben bénítaná és akadályozná a lelkek atyját.”*

Aki nősülni akar az lépjen ki a papi rendből, de az egyház ne átkozza ki. *„Legyünk liberálisok másokkal szemben, önmagunkkal szemben pedig szigorúak!”*zárja le a beszélgetést.

4. ZADRAVECZ ISTVÁN HAZASZERETET - ÉRTELMEZÉSE 1919 MÁJUSÁBAN

Zadravecz Istvánnak az első, szempontunkból fontos, egyházi beszéde[17] a 1919. május 4-én hangzott el, épp az Anti Bolsevista Comite szegedi szervezetének megalakulásával egy időben, az alsóvárosi Ferences templomban. Már ezen a misén is megjelent a teljes tisztikar, élén a tábornokokkal.

A gardián a 23. zsoltár pásztor metaforájával kezdi szavait. Úgy értelmezi a közismert képeket, hogy azok - tekintet nélkül minden esetleges eltérésre - az emberek közti megértés teljességének kifejezései. Azt is implikálják, hogy egy igazi hatalom, egy igazi erő létezik a keresztényi szeretet összetartó ereje.

---

[17] TONELLI SÁNDOR iratai 1919-1939. XIV. 10. 1. doboz Francia megszállásra vonatkozó iratok 1919/1920. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (M.N.L.CS.M.L.)

[18] TONELLI SÁNDOR iratai 1919-1939. XIV. 10. 1. doboz Francia megszállásra vonatkozó iratok 1919/1920. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (M.N.L.CS.M.L.)

Zadravecz fontosnak tart egy olyan igaz "ideát", a jézusi életmodellt, amelynek a fényében az emberek megértik, hogy testvérek. Így az erő nem válik egymással szembeni erőszakká, csak a közös jog együttes védelmét szolgálja. *„e hasonlata, s tanítása által Jézus a legnagyobb internacionalista."* – hangzanak szavai.

Az ember szerinte kétféleképpen kötődik a világhoz, amelyben él: szellemi, vagyis világnézeti szempontból és anyagi érdekei által. A fent idézett jézusi értelemben, szellemi szempontból internacionalistának kell lenni, „*akár Szegeden él az az ember fehér rámába szorítva - akár Afrikában fekete rámába szorítva - akár Budapesten várja szorongva a történendőket"*.

A krisztusi internacionalizmustól lép tovább a páter a nemzet fogalmának értelmezése felé. A szónok úgy látja, nem az aktuális politikai küzdelmek révén jön létre a nemzet, hanem a nemzeti szellemben lévő erő alkotja a honszellemet. A hazát szeretni, védeni, hazafinak lenni jog és kötelesség: *„Sőt, annak hogy a nagy elv: "egy akol és egy pásztor" teljesüljön, előfeltétele a népek és nemzetek hazaszeretete. A nemzeti - és hazaszeretet alapja tehát a nagy internacionálé szeretetnek [....] Egyik a másikat feltételezi."*

Beszéde következő részében nyíltan az aktuális helyzet felé fordul az egyházfi és vállaltan aktuálpolitizál. Értelmezésében a történelmi hagyományokban gyökeredző Magyarország keresztény alapra épülő, független, önrendelkezéssel bíró, a Kárpátoktól szegélyezett „szent föld.": „*belesápadna az, ki ezt a megszentelt földet, oly hazaáruló internacionálénak akarta kidobni!*"

Az általa elgondolt haza és nemzet képét tárgyalva teszi fel a szónoki kérdést a házfőnök: *„Hogyan képzelem el a fölépítését?"*. Ehhez először a közelmúlt és a jelen hibáit, vétkeit, bűneit kell feltárni. Olyan, kezdetben jogos, vágyak törtek fel a társadalom szenvedő tömegeiben, amelyek elkeseredésbe és jogtalanságba átcsapva egészen a fennálló helyzetig, a proletárdiktatúra kilengéséig vezettek. „*Legutolsó gondolatként a vörös hadsereggel akartak hazát menteni s újra építeni. És a hazamentő vörös hadsereggel mint rablóbandával találkozunk!*"

A megszálló francia csapatok vezetői azt mondják, hogy *„amint a magyar nemzet önérzetre ébred, nemzeti kormánya lesz, tárgyalnak vele, s jogait visszaadva kivonulnak e hazából.*" Ekkor még nem volt tudható, hogy ebből mi valósul meg. Ebben a helyzetben a magyarság előtt álló feladatot egyértelműnek láttatja Zadravecz: öntudatra ébredve menteni a történelmi hazát.

A pusztító internacionális szocializmus képével szembe állítja a „*nemes, nacionális szocializmus"* képét. Az utóbbi fogalom és gyakorlat a szónok értelmezésében röviden azt jelenti, hogy lett-légyen szó bármely társadalmi osztályról vagy politikai orientációról azok egyeduralomra ne jussanak, így elkerülhető a párturalom és az osztályharc egyaránt. Ehhez tartozik még, hogy a létrejövő szabad országban mindenki lehetősége és tudása szerint tudjon

érvényesülni. „*Ha ilyen szociális alapra helyezzük a hazát, akkor érvényesül a munkás.”*, de ugyanakkor a szellemi munka is megkapja az őt megillető helyet. Ember és ember közötti különbség csak abban lehet, hogy *„ki bír többet tenni az édes haza oltárára”*.

Egy héttel később, május 11-én, tartott tábori miséjének prédikációja[18] szorosan kötődik a korábban ismertetett szentbeszédéhez. Az előzőben a polgárság és a munkásság számára ad iránymutatást a hazaszeretet mibenlétéről az adott pillanatban, az utóbbiban is ugyanez a szándék vezérli csak most a főként katonai hallgatóság előtt.
Kiindulásként a számára legfontosabb katonai erényeket fogalmazza meg: *„Én a katonában két erényt láthatok csak: 1. a hazaszeretetet és 2. a fegyelmet.”*

A civil polgár hazaszeretete – Zadravecz meglátása szerint - elsődlegesen magánérdekére és tulajdonára épül, és így többnyire érdek - és pártharcokba fullad. A katona ezzel szemben nem állhat egy egyén, egy politikai párt, vagy egy dinasztia privát érdekeinek szolgálatában: „*Mert ezek mind dulakodnak a haza adta hatalomért, míg ő a hatalom gyökerét, a haza fogalmát védi s szolgálja.”*

Az elmúlt évszázadokban a katonai nevelés célja a dinasztia, az uralkodó, és nem a haza szolgálata. A Habsburg–dinasztia a legkevésbé sem forrt össze a haza eszményével. A gardián különbséget tesz a magyarság érdekeit szem előtt tartó nemzeti király és a „fizetett király” között. Előbbi az, aki kifejezheti a nemzet egységét, *„Vér a nemzet véréből, lélek a nemzet lelkéből, test a nemzet testéből.”*

A katonák hazaszeretetének pártokra vagy kormányformára való tekintet nélkül a haza idealizált, keresztény - nemzeti eszményére kell épülnie. A fegyelem és a hazaszeretet erénye összefonódik a katonaságban. Ez a fegyelem *„az alapja minden hatalomnak, minden erőnek.”*

A rosszul értelmezett militarizmus, mint ahogyan ezt a háború megmutatta, pusztulás és szenvedés forrása. *„Ha azonban felette áll a pártérdekeknek, felette a kormányformáknak és egy a gerince: „hazám közbiztonságát megvédem”, akkor nem militarizmus a neve, hanem honszerelem!*” – jelenti ki István atya.

Záró gondolataiban külön szól a megújuló katonaság parancsnokaihoz. *„Minden katonában embert és magyart lássatok!”*- hangzanak szavai. Katonáknak és polgároknak a hazaszeretet összetartó erejére támaszkodva, címre és rangra való tekintet nélkül, össze kell fogniuk az ország újjáépítésében. E nagy újraépítésben *„velünk a jó Isten és a Magyarok nagyasszonya!”* fejezi be prédikációját Zadravecz István.

---

[19] TONELLI SÁNDOR iratai 1919-1939. XIV. 10. 1. doboz Francia megszállásra vonatkozó iratok 1919/1920. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (M.N.L.CS.M.L.)

5. ZADRAVECZ MEGNYILVÁNULÁSAI 1919 ELSŐ FELÉBEN ÉS A „SZEGEDI GONDOLAT" SZELLEMI GYÖKEREI

Már a háború alatti szentbeszédeiben is előre vetíti, hogy „*eljön az idő, amikor* (…) *iskolák és könyvesházak és az írók, tudósok, tanítók tolla fog diadalmas harcba fogni!"* Más szóval a kultúra, a szellem és az iskolák képzik a háború utáni át/újjáépítés valódi fundamentumát. Nem a forradalmak alapozhatják meg az ország megmentését és rekonstrukcióját. Hisz már az 1918. október 31. szentbeszédében is azt mondja, hogy „*Vallás, pap, egyház, hazaüldözés az egésznek a mottója!"*

A Juhász Gyulának 1919. januárjában, a forradalmak között, adott interjújában, a későbbi szentbeszédben említett, keresztényi eredetű nemes szocializmus forrása a krisztusi *vita communis*. Ez a legideálisabb életközösség annak, aki szabadon és tökéletességre törekedve akarja földi szent hivatását teljesíteni. A katolikus egyházon belüli reformok kapcsán az alsó papság jobb anyagi ellátását és az egyházi vagyon kezelésének újra gondolását tartja fontosnak. Ugyanakkor azonban elutasít bármilyen egyházfegyelmi vagy a hierarchiát érintő változtatási igényt, mert ez az egyház belső stabilitását és erkölcsi mértékadó szerepét veszélyeztetné. A klerikusok elmélyült belső lelki szabadsága átélt hitükre épül, mert *„eksztázis és szabadság nélkül nincs valódi lelki élet, nincsen papi értéktöbblet"*. Egy keresztény erkölcsi fundamentumra alapozódó fizikai, lelki, szellemi rekonstrukció hátterében a fentiekben vázolt, a hívek szemében stabil és autentikus egyház állhat. Ez az eklézsia keresztény erkölcsi- és hitközösség.

Az 1919 májusi szentbeszédekre térve, ezekben láthatjuk, hogy a történelmi viharok után a társadalmi összefogás megteremtésének eszmei kiindulópontja, a jézusi életmodell, amelynek legfőbb kisugárzása a testvériség. Ez első szinten a különböző népek, fekete-afrikaiak – gondoljunk csak a Szegedet megszállva tartó francia gyarmati katonákra – vagy épp a háború és a forradalmak miatt szorongó magyarság közti keresztényi „internacionalizmust" jelenti. Ez a keresztény internacionalizmus szemben áll az országot és a nemzeteket további romlásba döntő proletár internacionalizmussal. Ebben a jézusi internacionalizmusban, a történelmi hagyományokban, és a földrajzi keretekben gyökeredzik a magyarságot összetartani hivatott keresztény-nemzeti szellem, amely a társadalom eltérő csoportjainak összetartozás tudatát hivatott megalapozni. Ez a közösségtudat akadályozza meg a magyar társadalom egyes csoportjai közt, az adott korban oly jellemző, erőszakot. A fenti eszmei alapokon nyugvó összetartozás tudat általánossá válva a nemzet öntudatra ébredését szolgálhatja. Ez a közös öntudat pedig egy idealizált „*nacionális szocializmushoz*" vezet, ahol minden egyes ember vagy csoport – munkás, értelmiségi, civil vagy katona - képességei szerint érvényesülhet a különbség egyedüli fokmérője a hazáért hozott áldozat nagysága. Ez a keresztényi alapú „*nemes szocializmus*" mentheti meg a nemzetet és őrizheti

meg a történelmi hazát. A társadalmi változás élén – Jó pásztor módjára – egy a magyarságot szolgáló, azt megtestesíteni hivatott nemzeti királyt képzel el Zadravecz.

A katonák szerepe nélkülözhetetlen és elsődleges ebben a társadalomképben. Ők az idealizált, mindenek – de főként pártok, részérdekek - felett álló hazaszeretet megtestesítői. Ők fegyelmezettségükkel példát adhatnak, és kell is, hogy adjanak, a parciális érdekeik közt elvesző, a nemzeti közösség együttes érdekeit szem elől tévesztő civil társadalomnak. Ha mindez együtt van, akkor *„velünk a jó Isten és a Magyarok nagyasszonya!”*

Az 1919-es proletárdiktatúra alatt meggyengült a hagyományos dualista gyökerű vezetőréteg. Ez ad lehetőséget arra, hogy felmerüljön nemzeti szellemben egy hagyományait őrző, ugyanakkor új szellemű - nem a szabadelvű politikai tradíciókra épülő - Magyarország megteremtésére irányuló törekvés. Ennek eszköze az, hogy a munkásság, a polgárság és a parasztság összefonódva leváltja a XIX. század második felében hatalmat gyakorló politikai elitet, a nemzeti szellemű középosztály vezetésével. Ennek az átalakulási elképzelésnek az ideológiai alapját képzi a Zadravecz által vázolt világ – ember és társadalomkép értékrendje. Ez tekinthető a később „szegedi gondolatnak” nevezett keresztény-nemzeti program egyik lehetséges korai megfogalmazásának.

JEGYZET

* Az első töréspont az a sok vitát kiváltó elképzelése, amelyet röviden a Kapisztrán-kultusz kibontakoztatásaként summázhatunk. Ennek jegyében Hunyadi János tábori papját a magyar hadsereg hivatalos védőszentjévé szerette volna nyilváníttatni[1]. Horthynak szóban 1921. február 17-én tette meg javaslatát ez ügyben, majd írásban fordult a honvédelmi miniszterhez március 29-én. A propozíció ellen egyrészt tiltakoztak a protestánsok, hiszen a hadsereg egészére vonatkozó szent kultusz nyilvánvalóan ellenkezett egyházi tanításaikkal. Nem lelkesedtek azonban érte a katolikus püspökök sem, mivel részben a ferences rend esetleges túl hangsúlyozását, részben pedig eléggé szembetűnő személyes áthallásokat véltek felfedezni benne.

A királykérdésben elfoglalt pozíciója tovább nehezítette Zadravecz helyzetét a kor egyházi és politikai viszonyrendszerében. Egyházi méltósága, püspöktársai többségéhez hasonlóan inkább királyhűséget diktált volna a számára. Másfelől viszont, mint a fentiekben is láthattuk, a Horthy-rendszer politikai elitjéhez erős szálak kötötték. Az a pillanat, amikor egyértelműen állást kellett foglalnia a IV. Károly királyhoz átállt csapatok és a Horthyhoz hű hadsereg közötti budaörsi csata napja 1921. október 23-án. Zadravecz, ahogyan ezt tőle mint tábori püspöktől kategorikusan megkövetelték, elutazott Budaörsre, és kiállt a Horthyt támogató erők mellett. Ezzel a nehezen elkerülhető lépéssel egyházi körökben tovább gyengítette helyzetét.

Egyházi és politikai ellehetetlenüléséhez végül a frankhamisításban való közreműködése vezetett. A botrány 1925 végi kirobbanása után személye a Bethlen-kormánynak és az egyháznak egyaránt kényelmetlenné vált, így Zadravecz benyújtotta lemondását.

A húszas évek végén teljesen megválik az aktív közéleti szerepléstől, visszavonul a budapesti ferences rendházába. Emlékiratai megírása után zarándokutat tesz a Szentföldre, erről egy kisebb könyvet is ír, majd a Szentföld című kiadványt és a Katholikus Lexikont szerkeszti. A bécsi döntéseket követően buzdító beszédeket tartva tért újra vissza a nyilvánosság elé.

A második világháború után mint háborús és népellenes bűnöst a népbíróság két évi szabadságvesztésre ítélte. 1954-ben részt vett a Keresztény Nemzeti Párt illegális szervezetében, majd 1960-ban olyan kispapokat szentelt fel, akiket, mivel szembefordultak az állam és az egyház között létrejött 1950-es „megállapodással" kizártak a központi papi szemináriumból. 1965-ben halt meg. Az esztergomi Ferences Rendház kriptájában nyugszik.

IRODALOM/REFERENCES

BOROVI JÓZSEF: A magyar tábori lelkészet története. Bp. 1992.

BORSÁNYI GYÖRGY.: Páter Zadravecz titkos naplója. Bp., 1967.

DR. KELEMEN BÉLA: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez(1919.) 1922.

MIKLÓS PÉTER: Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez in: Egyháztörténeti Szemle 2007/2. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/konfliktus.htm

NAGYMIHÁLY SÁNDOR: Zadravecz püspök, a szegedi Kapisztrán. Bp. 1941

SARNYAI CSABA MÁTÉ: Az autonómiáról nézetei egy papnak, 1919 március (P. Zadravecz István az ellenforradalom „Kapisztránja" a katolikus autonómiáról.) in: Magyarország és Európa 1919-1939. /Szerk. *Döbör András és Kiss Gábor Ferenc*/ BELVEDERE könyvek Szeged, 2001.

TONELLI SÁNDOR iratai 1919-1939. XIV. 10. 1. doboz Francia megszállásra vonatkozó iratok Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (M.N.L.CS.M.L.)

PÁTER ZADRAVECZ a világ és a papság dolgairól, írta: Juhász Gyula, in: Tűz II. évf. 3.szám 1919. január 23.

A szegedi ferences rendház története /Historia Domus/ 1919. jan. 12.

A szegedi ferences rendház története /Historia Domus/I. kötet 1820-1920.; 1919. március 25. 705. és 1919. március 27. 706.

KISS MÁRTON

II. RÁKÓCZI FERENC ALAKJÁNAK IDENTITÁSKÉPZŐ EREJE KASSA PÉLDÁJÁN

FERENC II RÁKÓCZI'S ROLE IN IDENTITY-BUILDING - THE CASE OF KASSA

Rákóczi's War of Independence had memories after the long war, for example in the historiography and local memory. After two centuries the reigning king of Hungary (Franz Joseph I) had decided to allow the reburial of Rákóczi and his fellow comrades. After a long time Rákóczi and his allies had come home, first in Budapest, than in Kassa. After the Treaty of Trianon (1920) the former memorial land spaces of Rákóczi had broken away from Hungary. After the First Vienna Award (1938) many territories had been given back to Hungary. Kassa was given back as well in that period. Kassa became the current European Capital of Culture in 2013 which had a huge effect on remembrance. The Hungarian Parlament has made two different decisions on Rákóczi's remembrance. In 2013 they instituted a national day for the war of independence (6th of May). In the 21st century finding and building local and national identities had become an object to achieve for Slovakia and Hungary. Capturing Kassa three times (1706, 1906, 1938) also had an effect on both of these nation's national identity. After a long and unfriendly relationship, the two countries have started to get in touch with the help of the common past, which can be used as a positive tool for reconciliation. I think that Rákóczi's image can be used for that purpose.

Keynotes: remembrance, Rákóczi Ferenc, kuruc, Kassa, identity

Kulcsszavak: emlékezet, Rákóczi Ferenc, kuruc, Kassa, identitás

1. BEVEZETÉS

A magyar történeti kánon egyik legjobban ismert alakjának tekinthető II. Rákóczi Ferenc (1676-1735) életével több nagyobb monográfia is foglalkozott. Az ő vezetésével zajlott küzdelmek után emigrációba vonuló fejedelem emlékezete később is fontos szerepet játszott a magyarok számára. A rákövetkező századokban megénekelt Rákóczi-történetek kisebb-nagyobb lelkesedéssel emlékeztek meg Rákóczi személyéről, fenntartva ezzel a diskurzust. Az élő emlékezet kitűnő példáját adja, hogy a magyar országgyűlés

először 2013-ban, majd öt évvel később (2018-ban) is Rákóczi-emlékévet hívott életre, hogy ezzel adózzanak a fejedelem emléke előtt.

Tanulmányomban ezt az emlékezeti képet kívánom bemutatni egy település, Kassa példáján keresztül. A szabadságharc korában hírnevet szerző város később, a fejedelem halála után is fontos szerepet kapott a Rákóczi-emlékezet fenntartásában. Kétszáz évvel később ide temették el a fejedelmet bujdosótársaival együtt nagy pompák között, ezzel csillapítva az eddigi sebeket. Rákóczi személye nagy fontossággal bírt a 20. század nagy viharjai idején, így például az első bécsi döntés (1938) után is, amikor is az ő nevével és szimbolikájával fémjelzett emlékezeti termékek láttak napvilágot. Elég csak itt a Rákóczi Szövetségre, vagy a bevonulási emlékéremre gondolnunk, de idetartoznak a különböző képeslapok, plakátok és hírek is. A tanulmány fő fókuszában a Rákóczi-szabadságharc rövid historiográfiai bemutatása áll, mint a történelmi emlékezet egyik lehetséges helye. Ezután az 1938-as események körüli emlékezetkultuszt kívánom bemutatni három képi forrás segítségével, utalva azok szimbolikus meghatározásaira. Végül utalok röviden a későbbi felhasználás kérdéseire, vagyis hogy Rákóczi Ferenc személye milyen módon jelenhetne meg a két nép – magyar-szlovák – közös emlékezetében.

2. A TÖRTÉNELMI EMLÉKEZET KÉRDÉSEI

A történeti emlékezet kutatása rendkívül érdekes, hiszen éles ellentmondást találhatunk az adott történelmi esemény megítélése és a történeti tapasztalatok között. Egy csoport közös történelmének megismeréséhez és fenntartásához szükség van olyan szereplőkre, akik „megéneklik" a régi dicső – és sokszor fájó – dolgokat. Pierre Nora véleménye szerint az emlékezet és történelem között komoly feszültség áll fenn, mivel előbbi mindig élő és érzelemmel teli, míg utóbbi mesterséges és „hideg". Az emlékezet egy olyan folyamat, aminek során az idősebb generáció tagjai tovább adják azokat a tudásokat, amiket ők fontosnak tartanak – így teremtve meg a kapcsot a múlt és a jelen/jövő között. A történelem Nora szerint ott különül el ettől, hogy kritikai szemléletével a világ kritikájává válik – ezáltal téve semmissé az emlékezés lehetőségét.[1] Az emlékezés terei (lieux de mémoire-ok) kiemelkedő szerepet játszhatnak egy közösség, nép és állam életében, azonban ennek is számos szimbolikus összetevője lehet. Az egyik legősibb ellentét a győztesek és a vesztesek között áll fenn, akikre az emlékezés jellemzően különböző módon történhet. Míg előbbit áthatja a nemzeti autoritás vagy formális testület kényszerítő hatása, addig utóbbit érzelmekkel éljük meg – a szívünk segítségével.[2]

3. RÁKÓCZI SZEMÉLYÉNEK VÁLTOZÁSA A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS TÜKRÉBEN

Maga II. Rákóczi Ferenc személye mindig is kiemelt helyet foglalt el a magyar emlékezetben. A mai fogalmainkkal „emigrációként" meghatározott csoportot először II. Rákóczi Ferenc hozta létre, amikor is 1711 elején elhagyta az országot külföldi segítség reményében. Az orosz támogatás elmaradása után a fejedelem először Lengyelországban, majd Franciaországban (Grobois), végül pedig Törökországban telepedett le Rodostóban. A Bercsényi Miklós által csak „Ostorod"-nak nevezett falu lett az első magyar politikai emigráció egyik első emlékezeti helye, amit később további csoportok idéztek fel vándorlásuk során.[3]

A történetírás története szinte egyidős magával a történelem diszciplínával, mivel az események magyarázata sosem egyféleképpen történt. A történészek historiográfiai érdeklődése az elődök megismerése mellett azért is érdekes, mivel maguk is tagjai a tárgynak, ami később vizsgálni szeretnének. A történetírás ugyanis nem egy zárt rendszerű tudományág, hanem egy folyamatosan alakuló és formálódó szegmense a történettudománynak. Erős (2013) jól mutatja be a történetírás, mint emlékezethely fogalmát írásában. A tanulmány utal a történetírói diskurzusokra, mint a különböző emlékezetek lehetséges lenyomataira, amit áttekinteni nehezen lehet anélkül, hogy azzal ne nyissunk egy újabb diskurzust.[4]

A Rákóczi-szabadságharc eseményeivel, törekvéseivel és következményeivel foglalkoztak talán a legtöbbet a magyar történettudomány keretein belül. Tették ezt azért, mivel a nyolc évi harci események mögött számos olyan fejlődési sajátosságokra keresték a választ, amelyek átvezették az országunkat a török hódításból a Habsburg Birodalom keretei közé. Ugyanakkor egy alternatívát is jelentett, amelyet egyesek „kuruc romantikának" neveztek, mások pedig a régi, Mátyás király kori „nemzeti állam" megteremtésének egyik utolsó kísérletére ismertek a felkelés sorai között.[5] Elmondható az is, hogy ez a harc zárta le a 17. századi nagy rendi felkelések és szervezkedések hullámait is, melynek végén egy kompromisszumos megoldás révén ismét helyreállt az 1608-ban létrejövő „rendi dualizmus".[6]

A 18. században a történettudomány fejlődésével megnőtt az igény a forrásokon alapuló, kritikai módszerekkel megírt munkák iránt, amely a magyar részeken is éreztette hatását. Ekkor kezdődtek meg a nemesi levéltárak alapítása, amelyek miatt a szabadságharc forrásainak nincs egységes gyűjteménye – jobb esetben a nemesi családok levéltárai között szétszóródva találhatunk egyes intézmények dokumentumaira, rosszabb esetben azonban számítanunk kell a levéltár teljes elvesztésére is. T7óth Gergely rámutat arra, hogy a sokáig tartott hiedelmekkel szemben a korszak történészei több esetben is foglalkoztak Rákóczival és mozgalmával. A téma emlékezete felekezeti

alapokon tört ketté, így katolikus és protestáns olvasata is létezett az eseményeknek. A különböző narratívák küzdelme ugyanis felvetette a kérdést, hogy pontosan ki is a felelős a kirobbanó szabadságharcért. A röviden csak protestáns-katolikus ellentét Rákóczi személyét is érintette, főleg a protestáns szerzők esetében, akik annak katolikusságát rótták fel. A másik oldal pedig megvédte Rákóczit – és Bercsényit – egyben a katonákra hárították a felelősséget.[8] Az emlékezet szempontjából látható, hogy a közvetlenül utána következő generáció is megpróbálta felhasználni az eseményeket saját világképére, egyúttal látható, hogy maga II. Rákóczi Ferenc mintha kezdene eltűnni a szorosabb vizsgálatok alól, ami a 19. században teljesedett ki igazán. Ebben a korszakban kezdődik meg az igazi áttörés – a professzionális történetírás igénye miatt ekkor születnek meg a nagyobb szintézisek, amelyek jelentős befolyással bírtak a korszak kutatóinak és emberének egyaránt. A fejlődési ív kezdete két, emigrációs tapasztalattal rendelkező személyhez fűződik, úgy, mint Szalay Lászlóhoz és Horváth Mihályhoz.

Szalay László írását tekinthetjük az első, kritikai igényekkel megírt munkának a szabadságharc eseményeiről. Ebben egyszerre foglalkozik az államhatalom szerepével (úgy, mint adózási viszonyok, nemesei társadalom berendezkedése, katonaság szerepe), illetve a diplomáciai keretek bemutatásával. Utóbbi tekinthető hangsúlyosabbnak, hiszen olyan alapvetéseket fogalmazott meg, amelyek egészen a 20. század elejéig meghatározóak maradtak.[9]

Horváth Mihály munkájában inkább a társadalmi berendezkedés irányába fordul el, azon belül is a jobbágyság szerepének vizsgálatába. A hadjáratoktól csak vázlatos bekezdéseket tesz közzé, ami segíti a korszak hadi eseményeinek rövid áttekintését. Munkája annyiban újszerű, hogy már a szabadságharc előzményeivel is behatóbban foglalkozik, illetve kijavít számos, külföldön kiadott diplomáciai iratot is.[10]

Az általuk képviselt kritikai szemlélet jó alapot teremtett a szabadságharc történetének újszerű áttekintésére, mivel szerintük itt nem csupán a nemesi kiváltságot védelméről volt szó, hanem a kereskedelmi-gazdasági érdekek is jelentős szerepet játszottak az események alakításában. Ez az irány azonban megakadt, köszönhetően a sokak által magasztalt vagy éppenséggel kárhoztatott Thaly Kálmán munkásságának.[11]

Thaly Kálmán nevét kezdetben politikusként és költőként ismerték, csak később fordult a történettudományok felé. Munkásságának megítélése szétfeszítené e vázlat kereteit, ezért csak a főbb aspektusokat emelnék ki. Módszereiben azonban nem volt kellőképpen felkészült, így a hatalmas forrásmennyiség ellenére sem képes mindent hiánytalanul, részrehajlás nélkül előadni. Továbbá az is felróható neki, hogy a szabadságharcot kiragadta az európai események köréből, pusztán önmagában vizsgálta. Ezt az állítását az utókor megcáfolta és kijavította, így már képesek lehetünk az események

átfogó értelmezésére. Ő maga nem jegyzett fejezetrészt a millenniumi szintézisből, azonban szellemisége rányomta bélyegét az addigi eredményre.[12]

A Szilágyi Sándor által szerkesztett *Magyarország történetében* Acsády Ignác jegyezte a korszakkal foglalkozó kötetet.[13] Nem tudta kivonni magát Thaly hatása alól; több esetben rá vagy az általa primer forrásnak tekinthető versekre hivatkozik. Érdemes azonban megjegyezni, hogy tud újat is hozni a kutatás számára: megjegyzése szerint a felkelők és az udvar tárgyalására az angolok közvetlen beavatkozása miatt került sor, nem a császári oldalról érkezett ez az igény.[14]

Ekkor azonban még adós volt a történettudomány *Rákóczi Ferenc* életrajzával, amelyet Márki Sándor írt meg három kötetben 1907-1910 között.[15] A kronologikus sorrendet követő munka jelentős forrásbázisra támaszkodik, tablószerű jellemzéseket mutatva be az államhatalom különböző szegmenseiről. Azonban a hatalmas mennyiségű irat meg is bénította a szerzőt saját véleményének kifejtésekor, hiszen nem volt képes kritikai módszerekkel ütköztetni az anyagokat egymással.

Thaly Kálmán halála után (1909) szinte azonnal megkezdődött életművének felülvizsgálata, módszereinek és forrásainak kritikai vizsgálata. A különböző vélemények és értelmezések során kettő nagyobb válsággóc alakult ki: a „kuruc dalpör" néven ismeretes konfliktus, illetve a Szekfű Gyula által írt „*Száműzött Rákóczi*" kapcsán kialakult diskurzus. Ezeket a viharokat csak a háborús hangulat, illetve az első világháború küzdelmei hűtötték le.[16]

A háború következményei természetesen a történettudomány fejlődését is érintették: az addig belföldinek számító levéltárak immáron külföldnek számítottak (ahol a kutatást sem engedélyezték), illetve megindult a szakágak szerint kutatás megszervezése. Ugyanilyen fontos volt az 1935-ben tartott megemlékezés Rákóczi 200. évvel ezelőtti haláláról. Az ekkor megszerkesztett emlékkötet igazán magasra tette a mércét, itt látszottak beérni a fentebb említett reformok.[17]

A Napkelet hasábjain publikált cikkek közül ezért éppen az ő cikkeik alkotják a legátfogóbb képet Rákóczi Ferenc életéről és tevékenységéről – de az is látható, hogy a szabadságharc eseményeiről nem mondanak véleményt, inkább a fejedelem emberi oldalát közelítik meg cikkeikkel.[18] Jellemző továbbá az említett írásokra az is, hogy egyes személyek portréjukkal szinte „elnyomják" a fejedelemről adott elemzést, mint például Lukinich Imre, aki Longuevalról több információt ad át a közönségnek, mint II. Rákóczi Ferencről,31 Szekfű Gyula pedig Bercsényi Miklós személyét próbálja meg elhelyezni a korszak politikai palettáján a fejedelemmel azonos – ha nem magasabb – szintre.[19]

Baráth Tibor Napkeletben megjelent tanulmányában négy féle Rákóczi-képről beszél: a nemzeti függetlenség (politikai) képviselője, a magyar egység megtestesítője, az európai Rákóczi, illetve a „Szent Ember" kultuszáról.[20] Az első kép kialakulásához és tovább fejlődéséhez hozzájárulhatott a XVIII.

század utolsó harmadában megnyilvánuló uralkodói politika, aminek hatására a „magyar tudat” evolúciója felgyorsult és igazán erőre kapott.[21] A XIX. század, azon belül a romantikus történetírás hatására a fejedelemről alkotott kép még tovább fejlődött; ennek a „mozgalomnak” a zászlóshajója Thaly Kálmán volt, aki munkásságával és tevékenységével igazán sokat tett azért, hogy megismerhessük az 1703-1711 közötti eseményeket és azok hatásait a magyar politikai életre.[22] E képet lehet a lehető legjobban ismerni, hála a bő forráskiadásnak, ami egyaránt engedte, hogy a jobbágy-földesúr viszonyban egyik fél a másik kárára erősödjön meg. Egyetértve a cikk szerzővel és tovább gondolva álláspontját megállapítható, hogy ez a Rákóczi-kép még a mai napig is megállja helyét, akár csak a fentebb bemutatott képmás származik a fejedelemtől, illetve az ő környezetétől. Az 1920-30-as években Ravasz László és Kornis Gyula volt befolyással a kép alakulására; előbbi Rákóczit az első olyan embernek jelöli meg, aki vállalta magyarságát, vagyis ezzel elfogadta a sorsát.[23] Negyedik és egyben legnehezebben meghatározható portréját a „Szent Ember” jelenti, mivel ez inkább a lélektani eseményeket vizsgálja, sem mint a fejedelem cselekedeteit. Ennek forrásmunkája a fejedelem „Vallomásai” voltak, amiből meg lehet rajzolni a vívódó, „jó kereszténynek” számító Rákóczi Ferenc belső képmását.[24]

A magyar egységet hirdető Rákóczi életre hívását legfőképpen politikai cél szolgálta. Hóman Bálint – folytatva a „klebelsbergi koncepciót” – kultúrpolitikáját igyekezte az elszakított magyarság egységének biztosítására rendelni Rákóczi Ferencet, akinek küzdelmei során az ország népei összefogtak egy nagyobb hatalom ellen – míg Rákóczi korában ez a Habsburg Monarchiát jelentette, addig Hómanében akár a kisantant politikai szervezetét is.[25] Szekfű Gyula tanulmányában egyenesen „Nemzetvezérnek” titulálja Rákóczit, aki nem engedte, hogy a jobbágy-földesúr viszonyban egyik fél a másik kárára erősödjön meg. Egyetértve a cikk szerzővel és tovább gondolva álláspontját megállapítható, hogy ez a Rákóczi-kép még a mai napig is megállja helyét, akár csak a fentebb bemutatott képmás.

Nagyobb szintézis azonban csak egy jelent meg, ez pedig a Hóman Bálint – Szekfű Gyula nevéhez köthető *Magyar Történet* volt.[26] Munkájukat a „szellemtörténet” legjelentősebb kifejezéséének tartják a kutatók, amelyben az események alapját a szellemi megnyilvánulások alkotják. A munka során Szekfű két „lelki alkatú” magyart hozott létre: a nyugati és keleti magyar képét.[27] A kutatások átalakulásával és kiteljesedésével megkezdődhetett a szabadságharc eseményeinek részletes vizsgálata, immáron kritikai módszerekkel. Külön figyelmet érdemel a már bemutatott Szekfű Gyula, aki életútjának különböző állomásait Csunderlik Péter mutatta be tanulmányában. A „Száműzött Rákóczitól” indulva különböző tanulmányokat szentelt a kérdésnek, aminek célja a fejedelem szerepének meghatározása volt. Az 1940-ben tartott Károlyi Sándorról szóló előadásában kicsúcsosodó érvelési rend szerint a szabadságharc eseményeit nem II. Rákóczi Ferenc, hanem Károlyi

Sándor és Bercsényi Miklós ellentéte határozta meg. Ezáltal kiemelte őt a harci cselekedetek sodrából és példaként állította a magyarság elé. Az egyéniség és a küzdeni akarás szerepe ugyanis véleménye szerint minden ember célja kell, hogy legyen.[28]

Az itt megindult folyamatokat azonban egy újabb (kettős) kataklizma, a második világháború és az azt követő kommunista hatalomátvétel akasztotta meg. Az állami élet kommunista átalakításával együtt a tudományos életet is igyekeztek a maguk képére formálni, így kerülhetett sor a Magyar Tudományos Akadémia személyi változtatásaira. Már a kezdetekor kijelentették, hogy a „Thaly Kálmán által megkezdett" úton kell haladni, azonban ez nem akadályozta meg a kutatókat abban, hogy új csoportokat hozzanak létre – ahol a régi, tapasztalt kutatók mellett fiatalok dolgozhassanak. További változást jelentett, hogy míg a nyugati levéltárak bezárultak a magyar kutatók előtt, addig a szomszédos („baráti") országokban megindulhattak az addig abbamaradt kutatások.[29]

Jellemző a korszakra, hogy főleg nagyobb évfordulók mentén (1953, 1976, 2003) jelentek meg a kutatók nagyszabású munkái, ami egyaránt jelent nagyobb szintéziseket és forráskiadványokat. A legjobban megszervezett ünnepsorozat az 1953-ban tartott eseménysorozat volt, amely évben megjelent például *„A magyar nép története"*[30] vagy például a Rákóczi hadnagya című film.28 A szintézis vonatkozó részeit jegyző Heckenast Gusztáv négy évvel később egy katonai szemszögből íródott munkát tett le az asztalra, amiben még a diplomáciai események kifejtésére is törekedett.[31]

A következő nagyobb összefoglalásban már R. Várkonyi Ágnes mutathatta be tudományos képzettségét az 1964-ben megjelenő *Magyarország történetében*. Itt a harcoló jobbágyokra és a „népre" összpontosítva próbálja bizonyítani a fejedelem politikai nagyságát és elkötelezettségét az országhoz. Véleménye szerint a „főurak árulása" miatt következett be a bukás, mivel a fejedelem maga is elfordult a „néptől".[32]

Szintén az ő nevéhez fűződik a „tízkötetes" Magyarország történetben Rákóczi-szabadságharccal foglalkozó fejezet, amely szintén „szegénylegény" nézőpontból vizsgája az történéseket.[33] Ezen kívül egyik legfontosabb munkájának a Köpeczi Bélával együtt szerkesztett Rákóczi-életrajzot tekinthetjük, amely immáron számos kiadást megélt.[34]

Fel kell hívni a figyelmet a történetírói tapasztalatok összehasonlíthatóságára, különösen ha külföldi területre tévedünk. A szlovák történeti narratíva ugyanis – hasonlóan a magyarhoz – rendi megmozdulásként tekint a Rákóczi Ferenc által vezetett eseményekre, Kollai István jól utal arra, hogy a szlovák nemzeti tudatban a szabadságharc inkább szenvedéstörténetet, mintsem egy sikeres küzdelmet jelent, amire emlékezni kellene. Itt nem pusztán a magyar-szlovák ellentétről lehet szó, hanem a társadalomban betöltött szerepekről, vagyis a mozgalmat itt is a „jobbágyok és nemesek" viszonyrendszerében vizsgálják.[35]

Pálffy Géza tanulmányában egy másik, de jól strukturált és védhető álláspontot javasol a 17. századi magyar történelem vizsgálatához. Véleménye szerint ezt az időszakot ¬a fenti "függetlenségi" küzdelmekkel együtt ¬ öt nagy háború és kompromisszum határozta meg, kezdve az 1608-os országgyűléstől egészen az 1711-es szatmári megegyezésig bezárólag. Ő ezt egybekötötte a magyar rendek törekvéseivel is, bizonyítva, hogy ezekből a küzdelmekből a magyar rendek legtöbbször győztesen jöttek ki - mindig javítottak valamit addigi politikai helyzetükön. Ezek alapján kijelenti, hogy a magyarok a korszakban hangoztatott és sajnos több esetben sztereotípiaként élő ¬ örökös felkelők helyett ugyanúgy megérdemlik az örökös kiegyező elnevezést is.[36] Összességében megállapítható, hogy változás látszik a közel egy évszázadon át fennálló Rákóczi-szabadságharc képből, amit legjobban a szintén Pálffy Géza által jegyzett, legfrissebb magyar szintézis megfogalmazásai jeleznek. Eszerint a szabadságharc elnevezés helyett egyre inkább és a bel- és/vagy polgárháborút kellene alkalmaznunk, esetleg ¬ mint Bocskai esetében ¬ a Rákóczi-mozgalom megnevezést.

4. Kassa szerepének változása (1706-1906)

Kassa a Rákóczi-szabadságharc idején többször is előkerült, a leghíresebb ezek közül az 1706-os események voltak. Rabutin ostroma után a város örömmel fogadta Rákóczit, a bevonulását maga is megörökítette röviden emlékirataiban.[37]

Rákóczi szerepe legközelebb újra temetésekor került elő a századforduló idején. A magyar függetlenségi mozgalmaknak Kossuth Lajos temetése után egyre nagyobb vágyott céljuk volt a fejedelem és társainak hazaszállítása. A politikai csatározásokban kiemelkedett Thaly Kálmán, aki oroszlánrészt vállalt a viták során. Rákóczi Ferenc és társai ellen ugyanis törvényt hoztak még 1715-ben (1715: XLIX. törvénycikk).[38] Az ezt módosító törvénycikkely (1906: XX) a súlyos ellentétek eltűnésére hivatkozva függeszti fel a korábbi törvényt.[39] A politikai vitáktól erősen terhelt II. Rákóczi Ferenc személye ugyanis már az udvar számára is vállalható – mondhatni történelmi - szereplővé vált, ráadásul még törvényt is módosítottak ez ügyben. A közös Habsburg-magyar kormányzás számára ugyanis kulcskérdésnek látszott, hogy milyen módon tudják majd emlékezetpolitikájukat alakítani. Ehhez olyan személyekre lett volna szükség, akik mindkét fél érdekeit képviselik. Rákóczi elismerésével ugyanakkor a Habsburg uralkodó (I. Ferenc József) inkább a birodalmába tartozó nemzetiségeknek kedvezett, mintsem saját dinasztiájának. Rákóczi személye ugyanis ekkor és a későbbiekben is a Kárpát-medencében élő nemzetiségek számára is elfogadott volt (kivéve a szerbek és a horvátok esetében). Az újratemetésre két részletben került sor, először Budapesten (1906. október 28), majd másnap reggel Kassán (október 29). Az ünneplő tömeg már a vasútállomáson várta a megérkező vonatot, majd Thaly Kálmánnal

az élen indultak el a Szent István bazilikába. Itt Samassa József bíboros tartott ünnepi istentiszteletet a fejedelem és társai számára. A lépés jelentőségét mutatja, hogy ez egyszerre volt a hazafi érzések támogatása, aktuálpolitikai gesztus és egyben – és talán ez a legfontosabb – egy magyar történelmi személy méltó eltemetése.[40]

5. Kassa „hazatérése" és az 1938-as megemlékezések

1938. november 2-án Bécsben meghozott ítélet (I. bécsi döntés) szerint Magyarország megkapta Kassát, Ungvárt, Munkácsot és annak környékét, több terület pedig Szlovákiánál maradt. Az előzetes tárgyalások a magyar és csehszlovák fél között nem járt sikerrel, így a helyzetet a német döntőbíráskodás alakította így. A döntéssel így közel 12 ezer négyzetkilométert csatoltak az országhoz, több mint másfél millió lakossal, amiben szinte az egész ország egyetértett és örömét fejezte ki később.[41]

1938-ban emlékérmet adtak ki a „visszatért" országrész számára. A Felvidékkel kapcsolatos akciók során egy emlékérmet adtak ki, amin II. Rákóczi Ferenc arcmása volt látható.

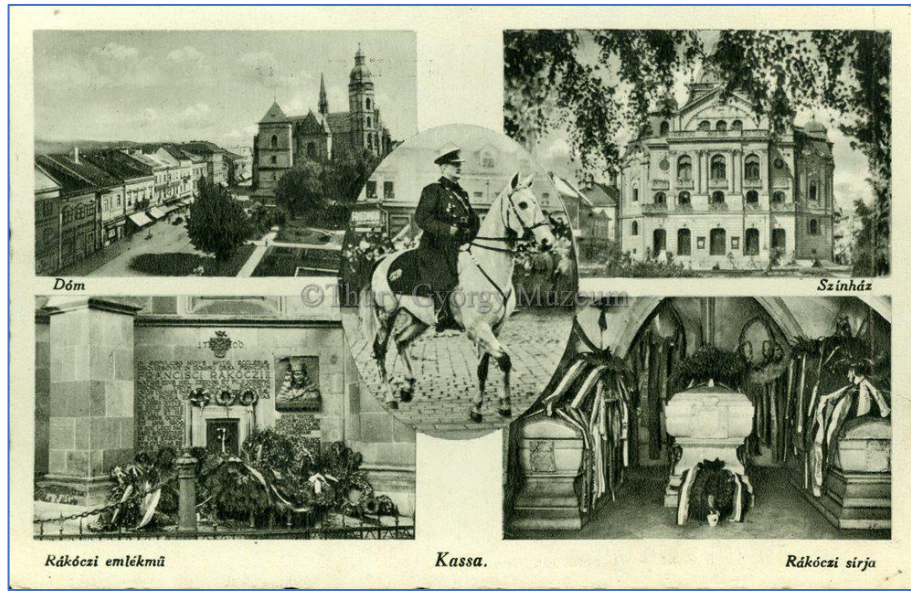

1. ábra. Kassai levelezőlap
Postcard from Kassa
Forrás: Hungaricana

Ebben az időszakban több levelezőlapot is kiadtak. Az egyiken *(1. ábra)* Kassa látképe mellett a rajta ábrázolt emlékek többsége magához II. Rákóczi Ferenchez köthető: a Rákóczi emlékmű mellett láthatjuk rajta Rákóczi sírját.

és azország kormányzóját, Horthy Miklóst. A szimbolikus összehasonlítás mintegy erősíteni kívánná a terület (Kassa) feletti hatalom jogosságát, egyben legitimációt adva.[42]

De készült a felszabadulás emlékére" festmény is láthatjuk, amin ismét együtt találhatjuk II. Rákóczi Ferencet és Horthy Miklóst. A festmény szimbolikája hasonlít a korábbiakban bemutatott képeslaphoz: két oldalon magyar katonákat láthatunk (kuruc katona zászlóval a baloldalon; honvédet zászlóval a jobb oldalon), a képen magyar zászló alatt vonuló katonasággal. Közelebbről nézve a képet láthatóvá Kassa látképe a baloldalon, valamint egy hegytetőn álló vár. A festmény középpontjában Horthy Miklós található, aki mögött a felhők közül – szinte angyali módon – találhatjuk meg II. Rákóczi Ferenc alakját lovas katonái társaságában.[43]

Ruszinoknak szóló plakátot is megjelent Rákóczi alakja „Szabadságot ruszin testvéreinknek" felirattal. Az előtérben látható családot egy magyar katona vigyázza, a háttérben pedig – a Nap helyén – találhatjuk II. Rákóczi Ferencet.[44] A történeti párhuzam ebben az esetben szinte adja magát, elegendő a fejedelem emlékirataihoz fordulnunk, ahol olvashatunk az „orosz módra keresztet vető" népességről. A ruszinok közül többen Rákóczi jobbágyai voltak, akik szinte örömmel csatlakoztak mozgalmához.[45] Látható, hogy II. Rákóczi Ferenc személyét megpróbálták felhasználni az első bécsi döntés (1938) utáni területszerzések indoklásához. A magyar történelem szereplőjének ilyenfajta felidézése a propagandisztikus célok mellett a terület szimbolikus visszafoglalását is célozhatta, vagyis a terület felett uralom „visszaszerzését". A korabeli vélekedések szerint ezek a területek (például Kassa) csak ideiglenesen volt távol a magyar hazától, így az 1938-as események történetesen helyreállították a korábbi állapotokat. Horthy Miklós és II. Rákóczi Ferenc személyének összehasonlítása a további kutatások izgalmas területe lehet a későbbiekben.

6. AZ EMLÉKEZÉS FELÚJÍTÁSA AZ ÚJÉVEZREDBEN

A magyar kormányzat többször is intézkedést hozott II. Rákóczi Ferencre és a Rákóczi-szabadságharcra való megemlékezésre. 2011-ben fogadták el azt a határozatot, miszerint minden év május 6-át – a többéves kuruc ellenállás tiszteletére – emléknappá nyilvánítja. Az országgyűlés pedig 2013-as évet jelölte ki a Rákóczi-szabadságharc emléknapjává.[46]

A korábbiakban láthattuk, hogy több kiadvány jelent meg ekkor a fejedelemről, vagyis az emlékezete ismét a közbeszéd részévé vált. A magyar országgyűlés 2018. november 27-én hozott 32/2018. (XI.27) határozatával a 2019-es évet II. Rákóczi Ferenc emlékévvé nyilvánította.[47]. A kutatás szempontjából külön érdekesség, hogy az emlékév körüli politikai diskurzus során szinte minden politikai párt egyet értett II. Rákóczi Ferenc személyével, így a jelenlegi emlékezetben központi helyet foglalhat el.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányomban a Rákóczi-szabadságharc és maga II. Rákóczi Ferenc emlékezetének rövid összefoglalását kívántam adni. A történészi konstrukciók végig követesével láthatóvá vált, hogy Rákóczi személye a történelem viharai ellenére mindvégig változó előjelekkel és hangsúlyokkal, de bent maradt a történetírói kánonban. Az emlékezet egyik kitűnő bemutatását adja Kassa város példája, ami a Rákóczi-szabadságharcban (1706), majd II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetésekor (1906), valamint 1938-ban is kulcsfontosságú szereppel bírt. Rákóczi emlékét itt mintegy igazoló eszmeként használták, elég itt a korszak különböző plakátjaira, valamint a bevonulás emlékére kiadott éremre gondolnunk. A téma azért is fontossággal bír, mert a közös történelmi emlékezet, az együtt megélt nehézségek után mind Szlovákia, mind pedig Magyarország számára identitást erősítő szereppel bírhat II. Rákóczi Ferenc és kassai emlékezete. Ez pedig a Kárpát-medencében egy újabb, közös identitást erősíthető kezdeményezés alapja lehet a későbbiekben.

JEGYZETEK/NOTES

1. Pierre Nora: Emlékezet és történelem között. Ford. K. Horváth Zsolt. Aetas, 1999, 142-157.
2. Nora (1999), 156
3. Farkas József György: Magyar emlékek a nagyvilágban. Budapest, 2019.
4. Erős Vilmos: A történetírás-történet mint emlékezethely. In: A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. Szerk.: S. Varga Pál, Száraz Orsolya, Takács Miklós. Debrecen, 2013. 58-68.
5. A magyar nép története (Rövid áttekintés). - 2. javított kiadás. Budapest, 1953. 180-181.
6. Benczédi László: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664-1685). 9.
7. R. Várkonyi Ágnes: Befejezetlen történelem. Áttekintés a szabadságharc történetírásáról, 1707-2003. In: A Rákóczi-szabadságharc.(Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Kis Domokos Dániel.) Budapest, 2004. 717-773. 720.
8. Tóth Gergely: Felekezetiség és történelmi emlékezet. Történelmi Szemle, 2010, 1. szám, 13-35.
9. Szalay László: Magyarország története. VI. kötet. Pest, 1859., R. Várkonyi (2004) 738-739.
10. Horváth Mihály: Magyarország történelme. VI. kötet. Pest, 1872.
11. R. Várkonyi (2004) 738-739.
12. R. Várkonyi (2004) 740-741.
13. Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657-1711) – szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1898.
14. R. Várkonyi (2004) 747-748.

15. R. Várkonyi (2004) 752-753.
16. R. Várkonyi (2004) 754-760.
17. Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázadik évfordulójára. I-II. kötet. Budapest, 1935.
18. Szekfű Gyula: II. Rákóczi Ferenc. In: Napkelet, 1930. 813-821., Lukinich Imre: Rákóczi felségsértési pere. In: Napkelet, 1927. 129-141.
19. Szekfű (1930)
20. Baráth Tibor: Rákóczy alakja a magyar közvéleményben. In: Napkelet, 1935. 446-452.
21. Itt a II. József (1780-1790) politikájára és az arra adott „rendi-nemzeti" válaszra gondolok, aminek hatására megindulhatott a magyar kultúra és nyelv előretörése a némettel szemben.
22. Thaly Kálmán munkásságának bemutatását már többen megtették előttem, így pusztán egy bibliográfiai és tudományos munkásságot bemutató adatokért lásd: http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/t/t27677.htm
23. Baráth (1935), 448.
24. II. Rákóczi Ferenc: Vallomások, emlékiratok. Budapest, 1979
25. BARÁTH (1935) 448.
26. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. kötet. A tizennyolcadik század. Budapest, 1928.
27. Uo.
28. Csunderlik, Péter: A pojácától az ikonig : Szekfű Gyula Rákóczi-képének átváltozásai. Aetas, (28) 4. pp. 119-130. (2013)
29. R. Várkonyi (2004) 767-768.
30. A magyar nép története (Rövid áttekintés). - 2. javított kiadás. Budapest, 1953.
31. Magyarország története a késői feudalizmus korszakában (1526-1790). Szerk.: H. Balázs Éva, Makkai László. 1957.
32. Magyarország története. (Szerk.: Molnár Erik). Budapest, 1964. 295.
33. Magyarország története 10 kötetben. (Főszerk.: Ember Győző, Heckenast Gusztáv) IV. kötet (Szerk.: R. Várkonyi Ágnes). Budapest, 1989.
34. Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976. – 2. kiadás. 2003. – 3. kiadás.
35. Kollai István: Meghasadt múlt? Kapcsolódási pontok és ellentétek a szlovák és a magyar történelmi narratíva között. Regio, 2007, 4. szám 93-105.
36. Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. Történelmi Szemle, 57. (2015), 1. szám. 51-65
37. II. Rákóczi Ferenc: Vallomások, emlékiratok. Budapest, 1979. 344.
38. 1715. évi XLIX törvénycikk. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500049.TV (utolsó hozzáférés: 2020. 02. 06)
39. 1906. évi XX. törvénycikk. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90600020.TV (utolsó hozzáférés: 2020.02.06).

40. Halász Hajnal - Katona Csaba - Ólmosi Zoltán: Ünnepélyes újratemetés - II. Rákóczi Ferenc és társai. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/unnepelyes_ujratemetes_ii_rakoczi_ferenc_es_tarsai (utolsó hozzáférés: 2020. 02.05)
41. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010, 246.
42. Hungaricana
43. Babucs Zoltán: A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma. Budapest, 2019. 235.
44. Babucs (2019), 273.
45. II. Rákóczi Ferenc: Vallomások, emlékiratok. Budapest, 1979. 203.
46. Országgyűlési Határozat, 2011. május 3. (Irományszám: H/3044). https://www.parlament.hu/irom39/03044/03044.pdf (utolsó hozzáférés: 2020. 02. 06).
47. Magyar Közlöny, 2018. 186. szám. 34111. http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK18186.pdf (utolsó hozzáférés: 2019. május 27).

IRODALOM/REFERENCES

ACSÁDY IGNÁC: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657-1711) – szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1898.

BARÁTH TIBOR: Rákóczy alakja a magyar közvéleményben. In: Napkelet, 1935. 446-452.

BENCZÉDI LÁSZLÓ: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664-1685).

CSUNDERLIK, PÉTER: A pojácától az ikonig : Szekfű Gyula Rákóczi-képének átváltozásai. Aetas, (28) 4. pp. 119-130. (2013)

ERŐS VILMOS: A történetírás-történet mint emlékezethely. In: A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. Szerk.: S. Varga Pál, Száraz Orsolya, Takács Miklós. Debrecen, 2013. 58-68.

FARKAS JÓZSEF GYÖRGY: Magyar emlékek a nagyvilágban. Budapest, 2019.

HÓMAN BÁLINT – Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. kötet. A tizennyolcadik század. Budapest, 1928.

HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország történelme. VI. kötet. Pest, 1872.

KOLLAI ISTVÁN: Meghasadt múlt? Kapcsolódási pontok és ellentétek a szlovák és a magyar történelmi narratíva között. Regio, 2007, 4. szám 93-105.

KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976. – 2. kiadás. 2003. – 3. kiadás.

LUKINICH IMRE: Rákóczi felségsértési pere. In: Napkelet, 1927, 129-141.

PÁLFFY GÉZA: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. Történelmi Szemle, 57. (2015), 1. szám. 51-65

PIERRE NORA: Emlékezet és történelem között. Ford. K. Horváth Zsolt. Aetas, 1999, 142-157.

R. VÁRKONYI ÁGNES: Befejezetlen történelem. Áttekintés a szabadságharc történetírásáról, 1707-2003. In: A Rákóczi-szabadságharc.(Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Kis Domokos Dániel.) Budapest, 2004. 717-773.

R. VÁRKONYI ÁGNES: Habsburg-abszolutizmus és a magyarországi jobbágyság a XVII-XVIII. század fordulóján. Századok, 99. (1965) 679-720.

RÁKÓCZI FERENC: Vallomások, emlékiratok. Budapest, 1979. 203.

ROMSICS IGNÁC: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010.

SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története. VI. kötet. Pest, 1859.

SZEKFŰ GYULA: II. Rákóczi Ferenc. In: Napkelet, 1930. 813-821.

TÓTH GERGELY: Felekezetiség és történelmi emlékezet. Történelmi Szemle, 2010, 1. szám, 13-35.

A magyar nép története (Rövid áttekintés). - 2. javított kiadás. Budapest, 1953.

Magyarország története a késői feudalizmus korszakában (1526-1790). Szerk.: H. Balázs Éva, Makkai László. 1957.

Magyarország története. (Szerk.: Molnár Erik). Budapest, 1964. 295.

Magyarország története 10 kötetben. (Főszerk.: Ember Győző, Heckenast Gusztáv) IV. kötet (Szerk.: R. Várkonyi Ágnes). Budapest, 1989.

Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázadik évfordulójára. I-II. kötet. Budapest, 1935.

DOBAI ATTILA

BUDAPEST FELEKEZETI TEREINEK POSZTSZOCIALISTA VÁLTOZÁSAI KÜLÖNÖS TEKINTETTEL ÚJ HITEK ÉS MEGGYŐZŐDÉSEK MEGJELENÉSÉRE[1]

POST-SOCIALIST CHANGES IN THE DENOMINATIONAL SPACES OF BUDAPEST, WITH SPECIAL REGARD TO THE EMERGENCE OF NEW BELIEFS AND CONVICTIONS

Sacredness, an ancient concept in mankind's culture, has created a network of extraordinarily complex semantic webs. The various disciplines monitor and describe different aspects of sacred space's *"dimensions"* matching the professional competences and toolkits of the various disciplines. In geography the demand to describe and research sacred space structures of religions is becoming increasingly observable along with the classical social geographic themes.[2] Researches are motivated by several global phenomena. These are partly migrational impacts as well as events such as the attack against the World Trade Center which religious fanatism clearly accounts for.[3] The monitoring of sacred space as a category of space in Eastern Central Europe too. Significant changes of function have ensued in the postsocialist urban space since the political transitions. Local and global influences have shaped urban space and contributed to the sacred space of the present Budapest. At local level urban space can also be examined in point-like dimensions, although the true characteristics of sacred space are provided by the qualitative research of the space's nature. I was striving to get to know the examined communities at short range by using authentic interviewees when recording the interviews.

[1]Jelen tanulmány gerincét a 2021-ben megírt doktori értekezésem még nem publikált részei képezik.

[2] Peach, C. (2006): Islam, ethnicity and South Asian religions in the London 2001 Census. Transactions of the Institute of British Geographers vol. 31(3), 353–370. pp.

[3] Kong, L. (2010): Global shift, theoretical shifts: Changing geographies of religion, In: Progress in Human Geography, vol. 34.,755–776. pp.

Going to locations made it possible to tour those activity spaces where the practices of the various communities take place.

Keynotes: sacred space, postsocialist, democratic turn,sacred places, functional changes

Kulcsszavak: szakrális tér, posztszocialista, demokratikus fordulat, szakrális hely, funkcióváltások

1. BEVEZETÉS

A rendszerváltozás utáni évtizedekben lokális és globális hatásokra a vallások és hitbéli meggyőződések, a spiritualitás eltérő hangsúlyokkal, de a városok valamennyi szegmensében változatos formákban jelent meg.[4] A jogszabályi környezet felszabadította az egyházakat és felekezeteket, az új és liberálisabb szabályozás megteremtette a feltételeket a szabadabb vallásgyakorlásra a közösségek jogainak korlátozása nélkül.

Végiggondolva az európai társadalmak fejlődését, világosan látszik, hogy a város, a ház, a természet, az eszközök és a munka a vallásos és a nem vallásos ember számára mennyire más dimenziókat jelentenek[5]. Ennek ellenére szekularizált világban élünk, ahol globális léptékben a szekularizáció jelenleg párhuzamosan van jelen a posztszekularizáció jelenségével, amely a posztszocialista kontextusban sajátos módon jelenik meg. A vallásos „táj" dinamikus változásokon ment keresztül az utóbbi években[6]. A nagy európai városok jó példái ezeknek a strukturális változásoknak[7]. A mértékadó nyugati irodalomban több tanulmány jelent meg, amelyek Nyugat-Európa fókuszúak. A nyugati településekre vonatkozó kutatások középpontjába került városokat jelentős globális hatások is érték, valamint a társadalmi mobilitás magas foka mellett társadalmi egyenlőtlenségek és gyors városfejlődés jellemzi őket[8].A Közép-Európában bekövetkezett demokratikus fordulatokat követően a

[4] Szerző (2019): Mozaikok a városi szakrális tér értelmezéséhez, In: Településföldrajzi Tanulmányok, 8:2, 35–48. pp. Szombathely.
[5] Eliade, Mircea (2014): A szent és profán. Helikon Kiadó, Budapest.
[6] Beaumont, J. – Baker, c. (2011): Postsecular cities Space, theory and practice: Continuum Press, London.
[7] Havliček, T. (2014): Development and transformation of religious landscape in Prague after the fall of communism, In : Prace Geograficzne, vol. 137, 51–61. pp.
[8] Ugyanott, mint 2.

„vallásos tájat”[9]-at a prularitás és a vallásgyakorlás sokszínűsége jellemzi.[10] Erre számos példa kínálkozik, különösen az új spirituális mozgalmakra utalok. Az utóbbi években több okból is megfigyelhető az intézményes vallásgyakorlás hanyatlása, amely leginkább a tradicionális – történelmi – egyházakat sújtja. A demokratikus fordulatnak köszönhetően megjelentek a posztszocialista városi térben a spiritualitás változatos – nem intézményesült – formái is, mint pl. jóslás (akár televízión keresztül), Tarot-kártya, tenyérjóslás, valamint a horoszkópkészítés különféle „műhelyei”, a meditáció és a jóga különböző irányzatai, fehér és fekete mágia, valamint a boszorkányok is. Az előbb említett és további alternatív jelenségekkel kutatásaimban nem foglalkoztam, hanem azokra a helyekre fókuszáltam, amelyek kimutathatóan valamely nagy vallási tradícióhoz tartoznak, látogatott, aktív szakrális helyek, ún. „aktivitásterek”, valós időben működnek, és földrajzi koordinátákkal, valamint *genius locival* rendelkeznek, van virtuális kiterjedésük is. Terjedelmi okokból ebben a cikkben a Tan Kapuja Buddhista Egyház és a Golgota Gyülekezet terein keresztül mutatom be a Budapesten is tapasztalható változások egyes jellegzetességeit.

A választott téma a módszertan, valamint az adatelemzés kidolgozása tekintetében is kreativitást igényelt, hiszen Európa szerte nagyon kevés előképpel rendelkezik jelen téma. Egy 2004-ben megjelent szaktanulmány foglalkozik először a posztszocialista városi tér szakrális karakterével, majd további munkák is megjelentek[11,12]. A tervezési szakaszban végül a módszertani trianguláció mellett döntöttem. A kutatási kérdések összetettsége indokolta, hogy több módszert alkalmazzak (a kvalitatív vizsgálaton belül) a városi szakrális tér anatómiájának feltárására. Az adatfelvétel során az volt a célom, hogy átfogóan megismerjem az általam kiválaszott egyházi/hitbéli meggyőződés rendszerváltozás utáni „tértörténetét”. A kapott eredményeket egyenként és összességükben is értékeltem, amelyhez a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzés módszerét választottam, MAXQDA 2020 felhasználói környezetben.

---

[9] Az angolszász szakirodalomban a ’sacred landscape’ kifejezést használják, amelyet saját munkámba átemelni nem kívánok, helytállóbbnak tekintem a szakrális táj fogalmát, amelyet meggyőződésem szerint városi kontextusban megszorítóan kell értelmezni.

[10] Berger, P. L.(1999): The desecularisation of the world. In: Resurgent religion and world politics Grand Rapids: B. Erdmans Publishing

[11] Havliček, T. (2004): Religiouse-geographical aspects of transformation proces in Czechia, In: A. Wahla (Ed.), Geography and changes geographical reality, 93–101. pp. Ostrava.

[12] Havliček, T. (2006): Sacred sites in Prague, In:Acta Universitatis Carolinae Geographica, vol. 41, 129–138. pp.

2. A SZEKULARIZÁCIÓ

A szakrális tér részletes elemzéséhez elengedhetetlen a vonatkozó makrocenzusok eredményeit figyelembe venni, még akkor is, ha a felekezeti adatok – mint érzékeny adatok – sok esetben nem mutatnak valós képet a vallásgyakorlók számáról. Ugyanakkor alkalmasak arra, hogy illusztrálják a szekularizációs folyamatot, amelyet a kvalitatív adataim is igazolnak. A rendszerváltást követő években számos megújulási mozgalom indult el, amelyek jelentős tömegeket tudtak megmozgatni. A változásokat a városi szakrális terekben nem kizárólag a szociális interakciók tereinek fejlődése/átalakulása váltotta ki[13]. Hazánkban is egyre inkább megfigyelhetőek voltak globális hatások, a város dinamikus átalakulása, a társadalmi egyenlőtlenségek, a városi korfa megváltozása és a társadalmi mobilitás[14]. Erre az időszakra jellemző volt az egyes egyházak/felekezetek sajátos útkeresése, annak megtalálása, hogy milyen módon tudnak a már korábban is meglévő közösségek alkalmazkodni az új, demokratikusabb állami struktúrához. „Nagyon hamar belekerültem abba, hogy részt vettem a magyarországi első káptalanunkon, 1992-től tanácstag voltam, de viszonylag fiatal testvérként. Részese voltam annak, hogy hogyan is kezdjük el kialakítani az új életet, struktúrákat, az együttélés formái hogy teremtődnek meg, hogyan kezdünk el ünnepelni, hogyan szervezzük meg az életünket most így.”[15] (Részlet a Szociális Testvérek Társasága korábbi vezetőjével készült interjúból.) A felekezetekre jellemző volt, hogy a rendszerváltozás előtti években főként titokban gyűltek össze az egyes közösségek, többnyire nem állandó helyszíneken. „Tehát ugye az, hogy egy ilyen vallási intézmény fenn tudott maradni az egy csodaszámba ment. Ugye, mert még a keresztény egyházakat is üldözték, vagy hát nem tudom, nyomták el és szerzetesrendeket feloszlattak.”[16] (Részlet A Tan Kapuja Buddhista Egyház korábbi vezetőjével készült interjúból.)

---

[13] Henkel, R. (2014): The changing religious space of large Western European cities, In: Prace Geograficzne, vol. 137, 7–15. pp.
[14] Ugyanott, mint 2.
[15] Elhangzott az 1. sz. interjúban (katolikus szerzetesrend korábbi elöljárója).
[16] Elhangzott a 19. számú interjúban (buddhista egyházi vezető).

A történelmi egyházakhoz tartozók száma évről évre csökken, amit az 1. ábrán látható oszlopdiagram is jól mutat.

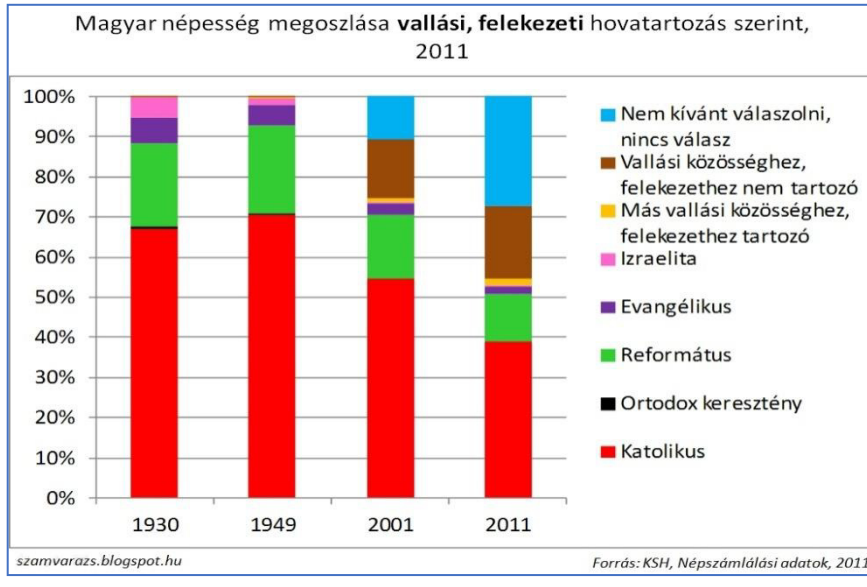

1. ábra Az egyes vallások, felekezetek megoszlása
Figure 1 Distribution of religions and denomination's
Forrás: KSH, Népszámlálási adatok, 2011

Miközben a vallásukat gyakorlók a mintán belül is jóval kevesebben vannak, a rendszerváltáskor megélénkült a hazai vallási élet, a szabadság új lendületet adott a felekezeti mozgalmaknak is. A Magyar Katolikus Egyházban is végbement egy ébredési folyamat, de ez megfigyelhető volt a többi történelmi egyháznál és az újonnan alakult kisegyházaknál is. A 80-as évek végén jöttek be elsősorban amerikai vallási irányzatok és indultak növekedésnek Budapest városi terében is. Jól mutatja a globalizáció közvetett hatását, hogy ekkor már az USA-ban indult nagy protestáns ébredési mozgalom csírái is megjelentek hazánkban. „Hát ennek a gyökerei a 70-es években Amerikának a nyugati partjainál, déli részén is meg amúgy az északi részén is, volt egy elég erős evangéliumi ébredés jellemzően a 70-es években. Több nagy giga gyülekezet nőtt ki ebből, ilyen 10 emberből lettünk 20 ezren."[17] (Részlet a Golgota Gyülekezet vezető lelkészével készült interjúból) A Golgota Gyülekezet olyan fiatal neoprotestáns közösség, akik egy rendkívüli

[17] Elhangzott a 4. számú interjúban (Golgota Gyülekezet vezető lelkésze).

növekedést éltek meg a demokratizálódást követő években. Az európai rendszerváltások éveiben ezek a folyamatok intenzíven érezhetőek voltak Magyarországon is. Egyrészt nőtt az egyházak abszolút száma, másrészt egyre többen váltak nyitottá a különböző vallási és spirituális irányzatok felé. A felekezeti dinamika megváltozásának több oka van, részben a megváltozott politikai környezet, másrészt a szekularizáció felerősödése. A 2001-es népszámláláshoz képest 2011-ben szignifikáns csökkenés figyelhető meg a felekezeti adatok tekintetében. Ez még abban az esetben is igaz, ha a nem válaszolók mellett az ateisták abszolút száma is növekszik. Az egyes közösségek között is erős mobilitás mutatható ki, több felekezet nagy „fluktuációkat" él át, illetve az egyes vallások között is vannak átrendeződések. A népszámlálási adatok interpretálását nehezíti az elvándorlók száma, akik nem kerülnek az adatgyűjtések látóterébe. Bizonyos nyilvánvaló tendenciák az adatok torzítása ellenére is világosak.

3. A SZAKRÁLIS TÉR, MINT TÉRTÍPUS

A szakralitás alapvető téri minőségekhez köthető, és ez a szent és profán[18] dichotómiájában ragadható meg. A szent a transzcendens számára lefoglalt, a profán pedig alapvetően olyanként tűnik elő, amely ezekkel a tulajdonságokkal nem rendelkezik. A felekezeti terek célja, hogy a térhasználók felvegyék a kapcsolatot a szenttel, ennek ellenére a profánban is megjelenhet a szent. Egzakt definíciót rendkívül nehéz adni a szakrális térre, mert számos szempont figyelembevételére van szükség, amikor kísérletet teszünk a meghatározásra. „A szakrális tér olyan része a térnek, ahol a szent megnyilvánulása végbemegy (hierophania), ennek megtapasztalása érdekében jól definiálható értékrendekkel rendelkező csoportok (egyedül vagy többen) ezeket a helyeket időről időre felkeresik különböző rítusok végzése céljából, azért, hogy felvegyék a kapcsolatot a transzcendenssel és esetenként egymással."[19] A szakrális hely egyedi, semmi mással össze nem hasonlítható tulajdonságokkal bíró entitás, géniusza van (2. ábra) Az ábra összefoglalja azokat a komponenseket, amelyek a genius locit meghatározzák. A hellyel kapcsolatos történetek elmesélhetők, a szakrális hely virtuális lábnyomot hagy, fizikailag létező, geometriája van, és szorosan kapcsolódik a megélt térhez is. Az, hogy valójában milyen, egyéni változatosságokat mutat, függ az egyén saját, szakrális térrel kapcsolatos történetétől.

Magyarországon 1990-től felértékelődtek az identitás megerősítéséhez kapcsolódó terek, az egyének saját családjuk vallásosságának újrafelfedezésén

[18] Eliade, Mircea (2014a): A szent és profán. Helikon Kiadó, Budapest.

vagy családi hagyományok felelevenítésén keresztül, illetve alternatív, addig nálunk nem honos hitrendszerek megismerésén keresztül élénk érdeklődést mutattak a spiritualitás felé. A tér észlelése és az előzetes tudás a megélt térről kialakított észlelést, helyérzést jelentősen befolyásolja. A szakrális helyek esetében jelentős eltérések vannak abban, hogy a beavatott és a nem beavatott személyek milyen módon élik meg a teret. Akik a misztériumban részesültek, más módon állnak hozzá, más viszonyuk van a térhez. Ettől függetlenül spirituális élményt jelenthet bárkinek a szakrális hely látogatása.

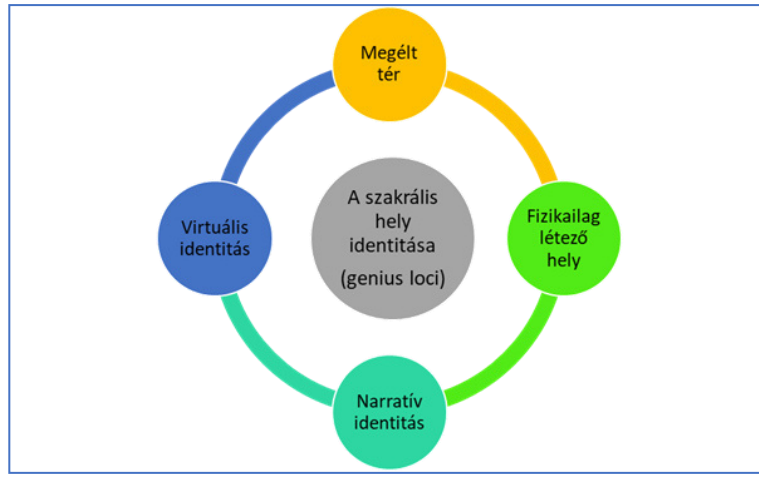

2. ábra A szakrális hely identitásának összetevői
Figure 2 Components of sacred spaces identity

Áttérve a vizsgálat helyszínére, megállapítható, hogy a szakrális tér mint térfajta vizsgálatára, Budapest szakrális térszerkezetének leírására nem találtam példát a korábbi szakirodalomban, sem a földrajzban, sem a kulturális antropológiában, illetve a néprajztudományban sem. Budapest politikai-ideológiai átformálódásának nyomai valamennyi alrendszerben megragadhatóak, a városi fizikai tér át/visszaalakulása tetten érhető például emlékmű metamorfózisok vagy államosított épületek funkcióváltásai formájában. Az „1990-es rendszerváltozás gyökeresen új helyzetet és új feltételeket teremtett, különösen a városok fejlődésében."[20] Ezt a folyamatot több kulcstényező is befolyásolta, s a szakrális tér átalakulásában valamennyi tényezőnek szerepe volt. E tényezők az alábbiak:

[20] Csapó Tamás – Lenner Tibor: Budapest településmorfológiája. Savaria University Press, Szombathely, 2015.

- átalakuló politikai irányítórendszer
- a tulajdonviszonyok megváltoztatása, a szabad ingatlanpiac
- a piacgazdaság térnyerése
- a megváltozott nemzetközi kapcsolatrendszer
- a vállalkozói tőke megjelenése
- globalizáció és gazdasági szerkezetváltozás
- lakóhelyi mobilitás
- új várospolitika, új menedzsment
- városrehabilitáció, városfelújítás[21]

A fenti tényezők együttes hatása is megteremtette a tágabb mozgásteret ideológiai rendszerek/közösségek magyarországi megtelepedéséhez és elterjedéséhez. A szocializmus hatalmi díszleteinek lebontása, az intézményrendszerek átalakítása demokratizálta a teret, szabadabbá tette a térhasználatot, illetve üres felületet adott az ideológiai narratíva újraírására. Létrejöhettek a városi emlékezet helyei, megteremtődtek az őszintébb – objektívebb – csoportidentitások térbeli keretrendszerei.[22] A jelen téma globális aktualitását az is adja, hogy egyre inkább tapinthatók azok a geopolitikai jelenségek, amelyek igazolni látszanak a sok pólusú világrend kialakulását, a kulturális identitások sokféléségéből eredő konfliktusok forrását. Az ázsiai vallások és az iszlám kulturális hatása egyre jobban érezhető Európában. „A civilizáción belüli ideológiai konfliktus helyét a civilizációk közötti vallási konfliktusok váltják fel.”[23]

4.A MAGYARORSZÁGI TAN KAPUJA BUDDHISTA EGYHÁZ

Budapest városi terének posztszocialista átalakulására párhuzamosan két tényező hatott. A rendszerváltás utáni szabadabb jogi normák táptalajai lettek a tér átformálódásának, ezzel jelentős funkcióváltások történhettek. A történelmi egyházak a jóvátételi folyamatnak köszönhetően visszakapták korábbi aktivitástereik jelentős részét, vagy anyagi kompenzációt remélhettek az államtól. Időközben az egész országban, de koncentráltan a fővárosban megjelentek azok a pünkösdi keresztény, neoprotestáns, illetve keleti irányzatok, amelyek a 60-as években főként az USA-ban bontakoztak ki

[21] Lásd 12.
[22] Gaál Xénia (2016): K. város történelmi, városépítészeti, szépirodalmi és kortárs művészeti narratívái. Identitás, kulturális emlékezet és trauma: A Königsberg/Kalinygrad eset, ELTE BTK, Budapest.
[23] Huntington, S. P. (2004): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest.

elsőként (Golgota Gyülekezet, ISKCON – Krisna Tudat Nemzetközi Szervezete, Mormonok, Jehova Tanúi, Chabad Mozgalom stb.). Szinte az összes globális felekezeti közösség eljutott hozzánk is már a rendszerváltás hajnalán. A buddhizmus volt talán az egyetlen kivétel, amely nem az USA közvetítésével terjedt el, és több évtizedes előképpel rendelkezett a fővárosban. Elsőként velük foglalkozom.

Többször volt törekvés más ingatlanokba történő költözésre, ahol jóval több hely jutna a főiskolának, illetve a gyakorlóknak, de végül ez a megoldás tűnt a legköltséghatékonyabbnak. A korábban felajánlott épületek mérete (a Váci úti barnamezős területen) nem volt megfelelő. A főiskolán két szakon folyik képzés, az egyik a vallás-filozófia és vallás-összehasonlító szak, a másik a dharma tanítói szak. *„A magyar kifejezés nem fedi teljesen, mert abból következne, hogy ő tanár vagy tanító a mai értelemben, de ez nem így van, az, hogy dharma tanító az egy fokozat, hogy taníthatja a többieket az alacsonyabb végzettségűeket a buddhizmusra.”*[24] Az egyházon belül van dharma mester, de fokozatként ilyen nincs. A hit- és erkölcstan oktatásában van szerepe a dharma tanítói szaknak. A két főiskolai szak mellett szerveznek nem buddhistáknak is különböző képzéseket. Ennek a bekezdésnek a tartalma hátrébb való.,

A buddhizmusban kiemelt jelentősége van a gyakorlás körülményeinek, sokkal inkább, mint magának a konkrét térnek, erről korábban már írtam. Az otthon jelentősége inkább a szocialista időszakban érhető tetten. „1952 körül jött létre a Buddhista Misszió, Hetényi Ernő volt ekkor a misszió tartományfőnöke, egy Németországban létező árja mandala rendnek a magyarországi tagjaként jött létre. A Bródy Sándor utcában volt, később a Múzeum utca 5. szám alatt a Hetényinek a lakásán volt, csak az 50-60-as években volt egy rövid időre betiltva.”[25] Ebben az időben a buddhisták közösségi terei is még az 1990-es évek elejéig magánlakásokon alakultak ki, és meglepő módon a többi egyházhoz képest kevesebb megpróbáltatást szenvedtek el. A misszió neve alatt működött egy Kőrösi Csoma Buddhológiai Intézet, ekkor index már volt, aláírásokat kaptunk.[26] A későbbi időpontban létrehozott főiskola előképe volt a tanulásnak, ez a félig intézményes, informális környezetben zajló tanulás rendszerváltást megelőző formája. Az ilyen jellegű közösségi élet jellemző volt pl. a feloszlatott szerzetesrendekre is, illetve a hivatalosan nem működő egyházi kisközösségekre. A buddhista

[24] Elhangzott a 19. interjúban.
[25] Elhangzott a 19. interjúban.
[26] Lásd, mint a 49. hivatkozásban.

otthonnak kiemelt szerep jutott a rendszerváltást megelőző időkben, hiszen a tanítások és a lelkiségi irodalom cseréje is ezeken a helyeken ment végbe. A gyakorlók számára alapvetően fontos, hogy környezetükben olyan tárgyakkal vegyék körül magukat, amelyek megkönnyítik a transzcendenssel való kapcsolatfelvételt, a lakókörnyezetben mindig megjelennek a szobrok, jelképek, mint pl. a szvasztika[27]. Ez különösen is markáns szimbólum volt, mindössze pár évvel a holokauszt után. „Hát el tudod képzelni, érted, hogy azokban az időkben, 1960-ban ez egy kicsit megdöbbentett."[28] A jelenlegi közösségi központ végül a IX. kerület Börzsöny utca 11., illetve a Csengettyű utca lett: „Akkor ez egy IKV helyiség volt, sikerült elérni a polgármesternél, hogy adják ide nekünk bérbe, hát valami hihetetlenül kevés bérért, tehát tényleg nagyon kedvező áron megkaptuk. Akkor átépítettük, és tantermeket csináltunk benne meg ilyesmiket ugye, kifestettük, meg mittomén, szóval rendbe hoztuk amennyire lehetett, a tanároknak ekkor még nem volt fizetésük."[29] A Tan kapuja Buddhista Főiskola (az Ingatlankezelő Vállalat irodaépülete volt) és az egyház székhelyének az épülete (amelyik korábban óvoda volt) is funkcióváltás eredményeként alakult át.

A Tan Kapuja Buddhista Egyház sokrétű tevékenységet végez. Budapesten egy jól meghatározható tömbben helyezkedik el a közösség, ennek ellenére Buddhista Gimnáziumot működtetnek egy alsószentmártoni szegregátumban, ahol kizárólag roma származású tanulókat tanítanak, valamint a mai napig működik Uszótanya, Bajna és Mánfa, mint Kulturális és Elvonulási Központ. Az egyházban vannak rendszeresen szervezett közösségi programok, nyílt napok is. A közösségi tér meghatározó eleme a szakrális tér egyik középpontja, a sztúpa, illetve a meditáció különböző terei a Csengettyű utcai/Börzsöny utcai tömbben. Egyedülálló az összehasonlító vallásszociológiai és buddhológiai gyűjtőkörrel rendelkező könyvtár, amely szorosan kapcsolódik a főiskola épületéhez. A hallgatók, illetve oktatók szakirodalmi igényei mellett szabadon hozzáférhető külsős kutatók számára is.

[27] Ősi szanszkrit szimbólum, jelentése: minden jól van, a zenben a buddha tudat pecsétje, a buddhizmusban a dharma kerék, indiai vallásokban a szerencse szimbóluma. Akadémiai Lexikon, Világvallások

[28] Lásd, mint az 50. hivatkozásban.

[29] Elhangzott a 19. számú interjúban.

4. ábra Tan Kapuja Buddhista Egyház és Főiskola (az óvoda és az IKV korábbi épülete)
(The Gate of the Doctrine Church and College)

A Magyarországon élő buddhisták aktívan jelen vannak az online platformokon, saját honlapokkal rendelkeznek, aktívan használják a közösségi média, a Web 2.0 felületeit, és saját Youtube csatornájuk is van (A Tan Kapuja néven). A Facebook-on is rendelkezésre állnak folyamatosan frissített tartalmak, illetve Buddha FM néven online rádiót üzemeltetnek, amelynek stúdiója szintén a Buddhista Főiskola területén található. Mint minden más egyház esetében, az érdeklődők tájékoztatása egyre inkább nem nyomtatott kiadványokon keresztül történik, hanem a virtuális térben, illetve személyesen. A Tan Kapuja Buddhista Egyház (5.ábra) honlapja részletgazdag, külön figyelmet fordítanak az egyes tevékenységek bemutatására, az egyház történetének ismertetésére, és az 1%-os kampányra, amely a bevételi források jelentős része. A buddhizmusban kiemelt jelentőségük van a gyakorlás körülményeinek, sokkal inkább, mint magának a konkrét térnek, erről korábban már írtam. Az otthoni vallásgyakorlás jelentősége (például hogy magánlakásokban gyűltek össze) inkább a szocialista időszakban érhető tetten.

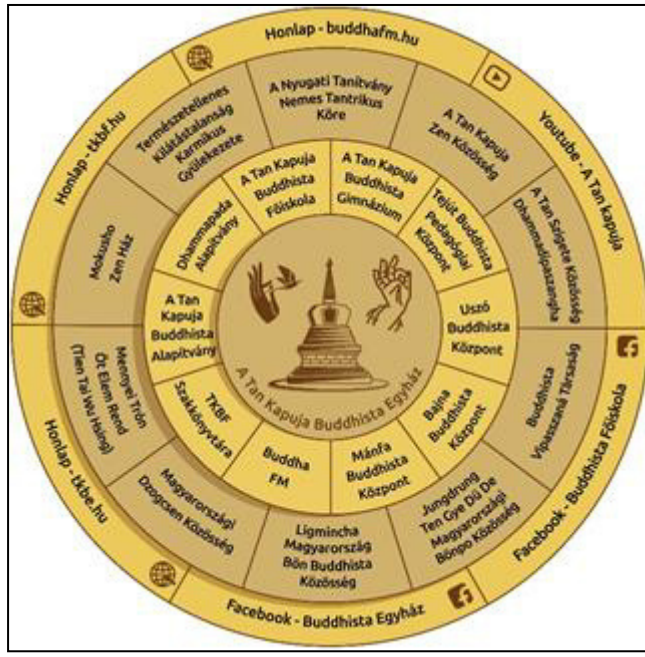

5. ábra A Tan Kapuja Buddhista Egyház mikrokozmosza
Figure 5 The Microcosmos of the Buddhist Comminity

4. ZÁRSZÓ

Zárásként emelem ki, hogy nagy hatással volt a 2019 decemberében kezdődött új típusú koronavírus, a COVID-19 járvány a szakrális terekre és az alapvetően helyekhez köthető spirituális tevékenységekre, hiszen újra érzékelhetővé vált, hogy a globális térben már közvetlenül is érezhető, hogy „ami itt és most történik, annak máskor és máshol hatásai lesznek”.[30] A hitek és meggyőződések közösségeiben megfigyelhető volt egy gyors migráció az online platformokra, az informatikai lehetőségek széleskörű használata hazánkban is elterjedt. Az elővizsgálataim alapján a szakrális tereket és a válsághelyzetben tapasztalható attitűdöket, megküzdési stratégiákat, a közösségek által alkalmazott válaszokat nézve jól kirajzolódik és ezzel igazolódni látszik, hogy gyakorlatilag eltűnt a fizikai távolság mint „probléma”, és a földrajzi értelemben távoli helyek is össze tudnak kapcsolódni a virtuális

[30] Jackson, P. (2008): Afterword: new geographies of race and racism, In Dwyer, C. and Bressey, C., editors, New Geographies of Race and Racism, Aldershot, England; Burlington, VT: Ashgate, 297–304. pp.

térben. Az online oktatás platformjai mellett a vallási közösségek felületei is megszerveződtek, sőt új kínálatokkal/programokkal gazdagodtak. E téma további kutatását a jövőben tervezem

IRODALOM/REFERENCES

BEAUMONT, J. – BAKER, C. (2011): Postsecular cities Space, theory and practice Continuum Press, London.

BERGER, P. L. (1999): The desecularisation of the world. In: Resurgent religion and world politics Grand Rapids: B. Erdmans Publishing

CSAPÓ T. – LENNER T. (2015): Budapest településmorfológiája. Savaria University Press, Szombathely, 2015.

DOBAI A. (2019): Mozaikok a városi szakrális tér értelmezéséhez, In: Településföldrajzi Tanulmányok, 8:2, pp. 35–48. Szombathely.

ELIADE, M. (2014): A szent és profán. Helikon Kiadó, Budapest.

GAÁL X. (2016): K. város történelmi, városépítészeti, szépirodalmi és kortárs művészeti narratívái. Identitás, kulturális emlékezet és trauma: A Königsberg/Kalinygrád eset, ELTE BTK, Budapest.

HAVLIČEK, T. (2004): Religiouse-geographical aspects of transformation proces in Czechia, In: A. Wahla (Ed.), Geography and changes geographical reality, pp. 93–101. Ostrava.

HAVLIČEK, T. (2006): Sacred sites in Prague, In:Acta Universitatis Carolinae Geographica, vol. 41, pp.129–138.

HAVLIČEK, T. (2014): Development and transformation of religious landscape in Prague after the fall of communism, In : Prace Geograficzne, vol. 137, pp. 51–61.

HENKEL, R. (2014): The changing religious space of large Western European cities, In: Prace Geograficzne, vol. 137, pp.7–15.

JACKSON, P. (2008): Afterword: new geographies of race and racism, In Dwyer, C. and Bressey, C., editors, New Geographies of Race and Racism, Aldershot, England; Burlington, VT: Ashgate, pp. 297–304.

KONG, L. (2010): Global shift, theoretical shifts: Changing geographies of religion In: Progress in Human Geography, vol. 34., pp.755–776.

PEACH, C. (2006): Islam, ethnicity and South Asian religions in the London 2001 Census. Transactions of the Institute of British Geographers vol. 31(3), pp.353–370.

HUNTINGTON, S. P. (2004): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest.

HORVÁTH CSILLA

A KÖZÖSSÉG ÉRTELMEZÉSE, JELLEGZETESSÉGEI ÉS TERÜLETI VONATKOZÁSAI

THE INTERPRETATION, CHARACTERISTICS AND TERRITORIAL ASPECTS OF A COMMUNITY

Human communities, regardless of the number of people they are composed of, their kinships, their spatial location, or other characteristics, have always formed the basis of society. Since humans are social beings, in a healthy case, no one can become independent of the community that surrounds them. Thus, the cooperation between the person and the community is not an optional behavior. Without this cooperation, the person excludes himself or herself from the protection of the fellow human beings. However, the functioning of the community is not so self-evident. On the one hand, it is influenced by external circumstances - such as the era in which it exists, the political system, economic effects, the geographical location of coexistence and its sustainable use by the community –, as well as the identity, mentality, education and responsibility of the individuals composing the community, towards their fellow human beings and towards the entire community. Moreover, these aspects are constantly changing, which further complicates the existence, functioning, and interpretability of the community. In my article, I try to summarize what types of community interpretations exist, how and for what reason both the interpretations and the communities themselves changed over the course of historical ages, I also try to explore whether there is any significance of geographical space in this process, and if there is, what it is.

Keynotes: geographical space, human ecology, solidarity, autonomy, specialized society, individualism

Kulcsszavak: földrajzi tér, humán ökológia, szolidaritás, autonómia, demokrácia, specializálódott társadalom, individualizmus

BEVEZETÉS

Cikkemben az emberi közösség jelenségét és egyes területi aspektusait elemzem, a társadalom és a földrajzi tér egy olyan szegmensét, amely az élőlények létezésének egyik alapvető egysége, kialakulása törvény- és

szükségszerű, mivel társas lényként az ember valamilyen formában mindig közösségben él. Fontos, hogy a kialakuló közösségek nem jelentik egyúttal azt, hogy azok sikeresen vagy hatékonyan működnek is. Sikerességnek és hatékonyságnak ezernyi értelmezése lehet, de csak hogy a legegyszerűbb jellemzőt vegyük alapul, sikerességnek számít már pusztán az is, hogy az adott közösség a történelem során fennmarad, és nem tűnik el nyomtalanul.

A közösség létrejöttét és további sorsát nagyon sok tényező befolyásolja, amelyek közül több olyan, amelyen maga a közösség is, tud változtatni, alakítani. A fennmaradás és a sikeresség érdekében ismerni kell a közösség és működése jellemzőit, mi segíti elő a kialakulásukat, mi eredményezi biztosan a megszűnésüket, ismerni kell tehát ezen tényezőket és fel kell ismerni a szükséges beavatkozásokat, valamint hogy az egyes történelmi korok hogyan képesek megerősíteni vagy fékezni ezeket az önmagukban is működő mechanizmusokat.

Elsőként mindjárt azt szükséges tisztázni, mit is értünk közösség alatt. Fontos azt is körüljárni, hogy az egyén életében mit jelent és mit jelenthet egy – vagy egyszerre akár több – közösséghez tartozni. Ezen túl azt is megvizsgálom, hogy a korábbi századokban élt filozófusok, társadalomkutatók milyen megállapításokat tettek a közösségek létezésére, hiszen ezekből a megállapításokból nőttek ki azok az irányzatok, módszerek, amelyek éppen a közösségek sikeres működését igyekeznek elősegíteni. Mindezeket különböző mértékben hatja át a területiség, így ilyen dimenzió mentén értékelem a jelenséget: egyrészt egyes fejezetekben kitérek a területi kérdésekre, másrészt a tanulmány második részében két külön fejezet formájában is elemzem a földrajzi tér és a közösség kapcsolatát: először azt, hogyan hat a földrajzi tér egy közösség működésére, majd mindezt fordítva is, a közösség milyen szerepet tud játszani a földrajzi tér alakításában, átalakításában, ezen belül is a közösség szerepét a terület- és településfejlesztésben.

A KÖZÖSSÉG FOGALMA ÉS LÉTREJÖTTÉNEK OKAI

Legegyszerűbb értelemben az élőlények csoportját értjük közösség alatt, függetlenül attól, hogy élőlények csoportja esetében növényekről, állatokról vagy emberekről beszélünk. Robert E. Park a városi közösségekről folytatott vizsgálatakor Eugenius Warming professzort idézi, aki bizonyos növényfajok jellegzetes mintázatát találta egy-egy meghatározott földterületen. Megfigyelte, hogy e növénytársulások jellegzetessége, azok meghatározott összetétele mellett, a ciklikus változások egymásutánisága, azaz, hogy létrejöttüket követően változásokon mennek keresztül, majd felbomlanak, és más közösségeknek adják át a helyüket. Park[1] az USA egyes nagyvárosainak vizsgálatai során hasonlóan mintázatokat vélt felfedezni a város különböző területegységein élő lakosság tipizálása során. Eugenius Warming vizsgálataiból nőtte ki magát az ökológia tudománya, amely kifejezést az

emberi társadalom vizsgálataira is kiterjesztették később, humán ökológia címszóval, habár ez utóbbi már nem pontosan ugyanabból a szempontból vizsgálja az emberi közösségeket, mint az ökológia általában a növénytársulásokat, állatcsoportokat.

Természetesen a párhuzam ember és egyéb élőlények között csak a felszínen mutat azonosságot. Arapovics Mária *A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái* című cikkében idézi Csányi Vilmos humánetológust, miszerint természettudományos szempontból „az embernek, mint fajnak nagy evolúciós újítása a közösség kifejlődése”[2], mivel a növénytársulások szimbiózisa valóban egy közös és az egyednél komplexebb életforma létrehozását jelenti, ám esetükben a csoportos életmód folytatásának motivációja az egyszerű túlélés, míg az emberi közösség már sokkal bonyolultabb és szerteágazóbb kapcsolatrendszert jelent annak tagjai között.

A biológián túl még a nyelvi értelmezés, az etimológiai származtatás adja magát, mint alapvető értelmezési irány. A közösség etimológiailag a köz, közös szavakból eredeztethető, ami „valami együttesre, valamilyen módon mindenki által birtokolt javak megosztására” utal – írja Boros János *Közösség, instabilitás, demokrácia* című cikkében[3].

A közösség, mint fogalom pontosabb meghatározására azonban inkább a társadalomtudományok területéről érkező gondolkodók tettek kísérletet: a pedagógia, a pszichológia, a szociológia, a teológia, a néprajz, a politológia stb. mind foglalkozott a közösség értelmezésével, jellemzésével, magyarázatával – vezeti végig Vercseg Ilona 1993-ban készült *Közösség – eszme és valóság* című tanulmányában. A társadalomtudományok részéről meghatározott definíciók viszont speciális kiegészítést általában a keletkezésük idején jellemző társadalmi jelenségek, illetve a definíciót meghatározó kutató kutatási területére vonatkozva kapnak. Ezért időről-időre változnak, kiegészülnek közösségtipizálásokkal, csoportosításokkal, mindezt a könnyebb értelmezhetőség érdekében.

A fogalmat széleskörűen használva jelenthet minőséget (közösségi vagy éppen közösséghiányos társadalom), szándékot (pl. képességet az együttműködésre), közös alkotást (pl. közösségi színház), közös gazdálkodási formát (pl. termelőszövetkezet), érzést, azonos értékrendet (pl. kommuna), etnikai és kulturális összetartozást (pl. emigráns közösség), nemzeti-állami-politikai együvé tartozást (pl. Brit Nemzetközösség), valamint lokalitást (pl. faluközösség)[4].

Ezeket erősítik a köztudatban az értelmező szótárak is a közösség fogalmára:

- tulajdonsága valaminek, mely szerint az közösnek mondatik. Javak közössége[5],
- valaminek, valamely tevékenységnek együttesen kialakított, végrehajtott, közös volta[6],

- közös érzelmek, nézetek, eszmék, célok, ill. az ezeken alapuló emberi kapcsolat, viszony[7],
- az emberek „közös" jelentéseket, értelmezéseket, híreket, célokat stb. hordozó integrált alakzata, amelyben kialakult a csoportkohézió, és jellegzetes „mi-tudat" jellemzi[8].

Összességében tehát a közösség értelmezése történhet a létezésük okát azonosító definíció szerint, vagy tényezőnként, vagy akár együttesen. Hankiss Elemér is utóbbit, több tényező együttesét hangsúlyozza, és úgy fogalmazta meg *Közösségek válsága és hiánya* című munkájában[9], hogy a közösség az emberek olyan együttese, amelyet a következő négy tényező köt össze: közös érdek, közös cél, közös értékrend és a fenti három tényező meglétének tudata, vagyis a „mi"-tudat.

A közösségeket más oldalról is értelmezve viszont belép a jellemzők közé a földrajzi tér. A társadalomtudományok felől érkező definíciók gyakran próbálják konkretizálni azzal egy létrejött és működő közösség értelmezését, hogy térben is azonosítóvá teszik azokat, leginkább a lokalitás szintjén. Ehhez kapcsolódik Vásárhelyi Judit definíciója, amelyet a *Közösségek identitása, autonómiája* című cikkében fejt ki. Ennek értelmében a közvetlen közösség egy „lakóhelyükön, de ezen túl jogi és társadalmi szabályrendszereken, természeti és társadalmi javakon osztozó, csoportként közös érdekeket képviselő kistársadalom"[10]. Más értelmezés szerint közösségek létrejöhetnek úgy is, hogy tagjaik a térben egymástól távol élnek, őket csak a közös érdek, célok, értékek tudata köti össze anélkül, hogy személyesen ismerniük kellene egymást. Ők az eszmei közösségek Hankiss Elemér szerint[11]. Felfogásomban az ilyen közösségek tagjai közötti valódi kohézió létezése azonban megkérdőjelezhető. Ide kapcsolódik Ernest Burgess és Robert E. Park fogalomértelmezése is. *Társadalom, közösség, csoport* című értekezésükben[12] úgy határozzák meg a közösséget, mint társadalmi csoport, amely egyrészt saját specifikus szervezettípussal rendelkezik, ugyanakkor fellelhető bennük a társadalom minden általános vonása. A közösség szerintük megegyezik a társadalommal, magát a kifejezést ezért inkább akkor szükséges alkalmazni, amikor az azt alkotó egyének és intézmények azok földrajzi eloszlása szempontjából kerülnek vizsgálatra. Ennek értelmében tehát minden közösség társadalmi, ugyanakkor nem minden társadalom közösség is egyben.

Azt is kiemelik ugyanakkor, hogy a földrajzi térben való együttélés mellett azonban van egy fontos tényező, amely elengedhetetlen, önmagában azonban mégsem elegendő alapja a közösség létrejöttének, ez pedig a kommunikáció. Munkájukban egyenesen úgy fogalmaznak, hogy a különböző tényezők közül talán ez a legjelentősebb közösségformáló tényező. Úgy ítélik meg, hogy az emberi társadalom, mint egy közös örökség létezik, amelyet a kommunikáció termett és közvetít, a kommunikáció története pedig valójában a civilizáció története. A nyelv, az írás, a nyomtatott sajtó, a távíró, a telefon és a rádió az

emberiség történetének egyes korszakait jelzi[13]. Ha ezt a sort kibővítjük a televízióval, a mobil telefonnal és az internettel, vitathatatlan a kommunikáció jelentősége. Ilyen oldalról nézve, míg korábban a lokális földrajzi tér erősen determinálta a közösségek kialakulását, addig a kommunikációs technológiák fejlődésével a földrajzi térbeli különbözőség gátja gyengült a közös célok, eszmék, érdekek stb. közösségformáló szerepében.

Összességében megállapítható, hogy a közösség, mint társadalmi szempontú fogalom szakterületi specialitásokat hordozhat a definiáló révén, ugyanakkor többször kötik a földrajzi térhez is, azaz alapját jelentheti egy közösségnek a földrajzi közelség, együttlét. Bár nehéz az emberi kapcsolatokat elválasztani ettől, a földrajzi együttlét még nem jelenthet közösséget, ahhoz valóban szükséges még közös elem (pl. cél, érzés, érdek), ami identitást ad ennek az embercsoportnak.

A valaha létezett vagy jelenleg is létező közösségek létrejöttének okai között ugyanúgy meghatározó a legbanálisabb alapvetés, mint hogy az egyén számára a csoport adja a nélkülözhetetlen biztonságérzetet, mint az ennél sokkal elvontabb motivációs indok, a szabad akarat, a szabadság, illetve olyan interakciós cselekvések, mint a közös gondolkozásmód kialakulása, vagy a viselkedésbeli azonosságok.

Ismét visszautalva Arapovics Mária által idézett Csányi Vilmos gondolataira[14]: „a közösség kifejlődése egyfajta evolúciós fejlődés". Fontos, hogy lássuk, mi a jelentősége ennek a megállapításnak, hiszen ez jelenti az emberi közösség létrejöttének az egyéb élőlények csoportjaitól eltérő más és összetettebb okát: azaz hogy az adott egyén, aki egy közösség tagja, annak a közösségnek saját akaratából a tagja.

Természetesen egy újszülött nem választja szabad akaratából az adott közösséget, amelybe születik, hiszen sem tapasztalattal nem rendelkezik ennek eldöntésére, sem pedig önálló akarattal. Erre utal Fritz Künkel is *A közösséglélektan alapfogalmai* című munkájában[15], amely szerint az ember ideális esetben „ember és ember között semmi lelki határt nem ismerő ún. ős-közösségben kezdi életét" – ez lenne az anya-gyermek kapcsolat. Künkel szerint ez a kapcsolat annyira meghatározó, hogy egy családban nevelkedő gyermek élete első tapasztalatait nem szuverén egyénként, hanem egy közösség tagjaként szerzi meg, azaz úgy tartozik egy közösséghez, mint nem önálló egyéniség, aki nem szabad akaratából döntött a közösséghez tartozás mellett. Az egyén felnőtté válása során azonban már képes a birtokába jutni azoknak az ismereteknek, amelyek alapján szabadon tudja megválasztani a céljait, értékrendjét, érdekeit és ezáltal egy közösséghez való csatlakozását.

Egy közösség létrejöttében alapvető közösségalkotó tényezőkként jelennek meg az előző fejezetben már idézett közös érdek, közös cél és közös értékrend. Jelentőségük abból fakad Hankiss Elemér szerint[16], hogy e három tényező tudatosulásával alakulhat ki egyedül az a negyedik önálló közösségalkotó tényező, amely az eszenciáját adja egy közösségnek, az

úgynevezett „mi” tudat. Felfogásában ez utóbbi talán a legerőteljesebb mind közül, ugyanakkor az első három alkotóelem hiányában ez sem tud kialakulni. Felfogásomban e négy tényező mellett ugyanakkor működik egy további, amely hatványozottan képes felerősíteni egy embercsoport összetartozás-érzését, ez pedig az, ha ez az embercsoport azonos helyen, azonos földrajzi térben is él.

A földrajzi tér szerepe legalább olyan esszenciális, mint Hankiss közösségdefiníciójának négy eleme, a cél, az érdek, az értékrend és a „mi” tudat. Ebben a térben a már bemutatott szempontok felerősítik azt a kohéziós erőt, amely tudatosítja a csoport számára is az egymásrautaltság és kölcsönös bizalom jelentőségét. A földrajzi tér a közösség számára is egyértelművé teszi, hogy nem csak egy szempontból (egy adott cél, egyfajta értékrend vagy egy bizonyos érdek) miatt van szükség az együttműködésre, hanem nagyon sok halmaz vonatkozásában jelent egy közösség metszetet ember és ember között.

A virtuális térben létrejövő csoportok sok esetben csak egyetlen szempont alapján alkotnak közösséget, deklaráltan abból a szempontból, amely téma kapcsán egyáltalán csatlakoztak egymáshoz, sok tag között azonban ezen az egy aspektuson kívül semmi más közös jellemző nincs. A földrajzi térben létező közösség ugyanakkor az együttélés okán ezer szállal kapcsolódik egymáshoz, így közös cél, érdek és értékrend is több vonatkozásban kikristályosodik.

A KÖZÖSSÉG ÉS AZ EGYÉN VISZONYA

Közösségek létrehozása biológiailag az emberbe kódolt igény. A közösségeket, annak erejét jellemzi az összetartozás, a közösség érzése, a „mi”-tudat működése, ami a szolidaritásban, a közös ügyek iránti érdeklődésben, a közösségért hozott áldozatokban nyilvánul meg. Ez pedig visszahat: védelmet nyújt a közösség tagjait képző egyéneknek, írja Vásárhelyi Judit[17]. Fritz Künkel[18] szerint az élet legnemesebb céljának, a produktivitásnak a forrása a közösség. A közösséghez tartozás ezért alapvetően pozitív élményeket jelent az egyén számára. A szabályok szerinti működés ugyan korlátokat jelent, ugyanakkor a szabályok elfogadásával, betartásával, a beilleszkedéssel az egyén a biztonságérzethez jut, tartalmat, célt szerez az életébe.

A közösségbe tartozás igénye filozófiai szempontból a szabadság megéléséhez kötődik. Az egyén közösségben veszít a szabadságfokából, mivel alárendeli saját igényeit, céljait a közösség érdekeinek és céljainak, függetlenül attól, hogy a közösséget maga választotta-e a saját számára, vagy abba beleszületett. Saját habitus kérdése, hogy a közösség által alkotott korlátokat, illetve lehetőségeket hogyan éli meg az egyén. A közösségbe tartozás tehát nem csak a társas igény kielégítését szolgálja, a közösségbe tartozás kapcsán jelentősége van annak is, hogy az egyén a közösségen belül sorozatos, az életét befolyásoló döntés alól mentesül, ami a mindennapokban az egyén számára az állandó döntési kényszer nyomasztó érzését okozhatja. Egyes politikai

irányzatok a történelem során ezeket az emberi érzéseket kihasználva voltak képesek igen szélsőséges elveknek alávetni egész nemzeteket.

A közösségek fontos szerepet játszanak a felgyülemlő feszültségek levezetésében, a kudarcok enyhítésében, az emberi érdekek, törekvések megfogalmazásában. Ha egy társadalomban nem működik a legkülönfélébb közösségek gazdag hálózata, ha az emberek magukra maradnak feszültségeikkel, kialakul az általános bizalmatlanságnak, rosszindulatnak, acsarkodásnak a légköre. Közösségek hiányában elpusztulnak a meglévő értékek, az értéktudat válsága miatt pedig idő előtt elakadnak a közösségalakító kísérletek, a társadalom tehetetlen tömeggé formátlanodik és képtelen lesz önmaga fejlődését biztosítani[19].

Ugyanakkor minden közösséget egyének alkotnak. A társadalomban nemcsak együtt, de ezzel egyidejűleg egymástól külön is élünk[20]. Ennek okán szükséges az egyént magát is vizsgálni annak érdekében, hogy a közösség működése, működtetése, az azon belül zajló változások érthetővé váljanak.
Park a földrajzi mobilitásra fókuszálja az egyén vizsgálatát. Tanulmányában kifejti, hogy a társadalmi organizmus helyváltoztatásra képes egységekből épül fel, ahol privát és egyedi tapasztalatot biztosít az egyének számára az, hogy minden tagja képes mozogni a térben. Ez a tapasztalat ugyanis olyan nézőpont kialakítását teszi lehetővé az egyének számára, amelyből független és individuális cselekvés fakad. Az egyedi tapasztalat birtoklása és tudata ösztönzi az egyént arra, hogy ennek megfelelően gondolkodjon és cselekedjék: végső soron ez teszi őt személlyé[21].

Az önállóság tehát nem ellentéte a közösségnek, hanem a közösség fontos eszköze, katalizátora az emberi személyiség kibontakozásának. Sőt, az önálló személyiség kialakulása elengedhetetlen és szükségszerű. Künkel[22] közösséglélektani megállapításai szerint, az egyén a személyiségfejlődése során óhatatlanul találkozik az önzéssel a közösségen belüli – vagy azon kívüli – embertársai részéről, amely közösségbomlasztó jelenség, de sajnos hozzá tartozik az emberi személyiségfejlődéshez. Erre az önzésre az egyén maga is önzéssel felel, miközben folyamatosan vágyódik vissza abba az idealizált „ős-közösségi állapotba", amelyet születése utáni fejlődésében ismert meg. Ehhez a közösséghez való tartozáshoz azonban le kell mondani az önzésről, amely egy lelki, tudati érési folyamatként valósul meg. Mivel ez az értékváltás tudatosan megy végbe az egyénnél, ezért az így, ilyen személyek által alakított közösségek már magasabb fejlettségi szintre helyeződnek. A szerző ezt nevezi „érlelődő közösségnek", amelynek tagja teljes felelősséggel és szabadsággal vállalja az önfeláldozást[23].

Az önállóság – autonómia – a saját testi, fizikai vagy lelki, szellemi erőforrásokra való támaszkodást, a részleges önfenntartást jelenti. Ez az autonómia megadja a részleges szuverenitás, az önrendelkezés lehetőségét is, csökkentve a kiszolgáltatottságot és növelve a szabadság fokát[24]. Az önrendelkezés, az autonómia és a szabadság ugyanakkor igénylik, hogy

mindenki számára egyaránt adottak és elérhetőek legyenek. Ez vezet az egyenlőség kérdéséhez, amely a mai kor embere számára az egyik legfontosabb kérdés – írja 1944-ben Hamvas Béla –, azaz hogy az élet nagy javaiban minden ember képességeinek, kívánságainak és érdemeinek arányában részesüljön. E javak, természetesen első sorban szellemiek: tudás, műveltség, modor, ízlés, vallás[25].

Az effajta egyenlőség elérésére leginkább a demokratikus felépítésű politikai rendszerben nyílik lehetőség. Boros János[26] megfogalmazásában „a demokrácia sikeressége attól függ, hogy az emberek közösségét helyesen határozzák meg, és a meghatározott politikai közösségeket az emberek úgy tudják értelmezni, mint amit ők maguk is létrehozhattak volna, aminél jobbat maguk sem tudtak elképzelni, és amelyben fölismerik, hogy az szolgálja leginkább saját személyes érdekeiket.”

Ilyen rendszer működtetését az antik vagy ősdemokráciákban közvetlenül a nép tartotta kézben közvetlen érdekérvényesítéssel. A modern világban azonban ez már közvetett módon érvényesülő képviseleti demokráciákban működik, választott megbízottakon keresztül. Ahol azonban sok ember él együtt, ott általában sok érdek különbözik és ütközik, így az instabilitás előre és elvi szinten megjósolhatónak tűnik, írja Boros János[27]. Véleménye szerint a modern demokráciák előtti kihívás ezeknek az alapelveknek a sérülésmentes továbbvitele, amelynek értelmében társadalom kitart azon elvek és politikai gyakorlatok mellett, amelyek annak felemelkedéséhez, megerősödéséhez vezettek, ezek közül is egyik legfontosabbként az egyén szabadságának, felelősségének megőrzése[28].

A demokratikus államberendezkedés tehát szoros kapcsolatban van a valódi és működő közösségek létével. A demokrácia ugyanakkor nem jelent közvetlenül közösséget, a demokratikus alkotmány pedig nem hoz létre automatikusan társadalmat, mindez csak az emberek együttműködésével keletkezhet. A közösség nem pótolhatná a demokratikus intézményrendszer kiépülését – azzal együtt válhatna csak igazán a társadalmi fejlődés rugójává[29]. A közösségek, és főként a modern közösségek, társadalmak, csak akkor képesek stabil módon fennmaradni, ha minél több egyed támogatja őket. A szerződéselméletek szerint „a modern társadalmakat alapvetően az egyedi emberek elvileg tételezett megegyezése és valamilyen módon elért gyakorlati konszenzusa tartja fönn. A politikai-jogi struktúra továbbra is az önzésre épít, de a kézműves és művelt műves mentalitás igen gyakran magával hozza a társadalomhoz való míves hozzáállást is”[30].

Ehhez a feladathoz, a demokrácia alapvető értékeinek megőrzéséhez elengedhetetlen a társadalom képzése. Széles képzés és komoly szakmai felkészítés nélkül az emberek elveszítik szabadságukat, hiszen elképzelésük sincs, hogy milyen módon éljenek vagy élhetnek azzal. A szabadsággal való élni tudás is mesterségbeli tudás[31]. A közösségképzés költsége ugyanakkor igen magas és kockázata is igen nagy, ezért a tudásátadás generációról generációra

történik, a gondolkodásmódbeli változás így igen lassan érhető csak el. Egy friss demokráciában ezért sem tudnak tisztán érvényesülni az alapvető elvek és értékek, csak hosszú és keserves tapasztalatszerzés vezethet el a művelt társadalom kialakulásáig, ha egyáltalán eljut eddig a pontig.

A közösség ugyanakkor a külső hatásokkal szembeni ellenállás, a tagok számára nyújtott védelem mellett önnön tagjaira is képes nyomást gyakorolni. Képes a személyiséget meg is semmisíteni, amennyiben az egyén számára a közösség, a kollektivitás behelyettesítődik a személyiség helyére. A közösség fontos eszköze az emberi személyiség kibontakozásának, de meg is nyomoríthatja az emberi személyiséget, emberi autonómiát[32]. Ezért fontos, hogy kialakuljon az az egészséges egyensúly a közösség és az egyén önálló entitásként való értelmezésében, amelynél már működő közösségről beszélünk, de még nem csorbulnak az egyén létezésének saját határai.

Egy közösség tagjai egyben tehát egyének is, akik a közösségen belül saját szabadságukat, egyéni szuverenitásukat is meg kell éljék. A szabadság megélése ugyanakkor nem jelenthet individualizációt, az egyén önzővé válását, önzésének megerősödését.

A megerősödő önállóság, önrendelkezés eszméje ugyanakkor a világ egy részén, az individualizmus félreértelmezésén alapulva, igen rossz irányba vitte el a közösségiség értelmezését. A társadalom széttöredezésével megerősödő individualizmust azok a gondolkodók, akik a hagyományos közösségek hanyatlásáról beszéltek, kifejezetten károsnak ítélték meg a közösségiségben. Ezek a gondolkodók a közösség fogalom szinonimájaként használták a szocialista kifejezést, és gondolkodásuk középpontja a társadalom céljainak elérése volt. A társadalmat alkotó egyének tevékenykedését, gondolkodását is ennek akarták alárendelni, mindaz, ami ettől a céltól eltért üldözték, szembeszegülőnek ítélték meg. A közösségi ilyen módon történő értelmezésével végül az egyének önrendelkezését csorbították, ami egyben az önszervezés képességének csorbulását is magával vonta. Hankiss Elemér fogalmazta meg, hogy ezzel valójában negatív közösségi élményt adtak a lakosságnak, amelynek következtében a lakosság egyre inkább visszahúzódott az egyetlen olyan életterében, ahol még önálló döntési lehetősége (vagy annak illúziója) megmaradt, a magán szférájába, szűk családi körébe[33].

A szocializmus filozófiája még egy jellemzővel bírt a fenti torz közösségértelmezés mellett: teljes mértékben ignorálta a lokalitást, mint a közösséget jellemző egyik dimenziót. Pedig a lokalitás nagymértékben képes befolyásolni egy közösség jövőértelmezését, cselekedeteit. A lokalitás dimenziója keretében beszélünk ugyanis helyi közösségekről, szomszédságokról, amelyek alapelemei a közösségiségnek. Ez a dimenzió a közösség vizsgálatának minden időszakát áthatja a nyugati városszociológiai tanulmányokban, a központosított társadalmakban ugyanakkor ennek értelmezése nem merült fel.

A közösségek létezésének van egy sajátos életciklusa, létrejöttük után általában átalakulnak, majd megszűnnek. Fennmaradásukat és jellegüket nagyban befolyásolja az őket létrehozó tényezők (mint a Hankiss féle közös érdek, közös cél, közös értékrend és a „mi"-tudat) dominanciája: minél több tényező van jelen ezek közül intenzíven a közösségen belül, annál erősebb annak belső kohéziója, hatékonysága és a külső behatásokkal szembeni ellenálló képessége. Bármelyik hiánya gátolni fogja a közösség kialakulását, létező közösség esetén pedig hozzájárul annak felbomlásához[34]. Park és Burgess szerint a társadalom léte és folytonossága a nemzedékek közötti szokások, erkölcsök, technikai eljárások és eszmék közvetítésének sikerességén múlik, ez vezet a fenntartható közösségek kialakulásához.

TÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS

Ahogy az a korábbi fejezetekben is előkerült már, egy társadalmat jellemeznek a benne végbemenő folyamatos változások. Ezeket a társadalmi szervezeteket, a társadalmi csoportok különböző típusait s a bennük különböző időpontokban és eltérő körülmények között végbemenő változásokat nem csak az ösztönök és a versengés határozzák meg, hanem a szokás, a hagyomány, a közvélemény és a (köz)megállapodás is[35] Ennek értelmében már az őskori, egyszerű közösségeken belül is beszélhetünk differenciált társadalomról. Hamvas Béla[36] idézi Platónt *Az archaikus közösség* című tanulmányában, hogy az ókori kultúrákban is ismert volt már az a társadalmi rend, amely „helyes és harmonikus közösséget" teremt. Sőt Platón arra is rámutat, hogy függetlenül a földrajzi vagy időbeli távolságtól, a nagy őskori és ókori civilizációk mindegyike – értsd: a görög, az iráni, a hindu, a kínai, sőt az egyiptomi, az inka, az azték – hasonlóan látta ezen archaikus közösségek létrehozásának alapjait. Platón elmagyarázza, hogy e népek mindegyike számára *az archaikus közösség* háromtagú. A hindu hagyományból kiindulva a lét három minőségére épített kasztrendszer hármas felosztásában az első a cselekvés nélküli szellemi uralom kasztja (papság), a második a kormányzás, az államvezetés, az állam védelmező kasztja (lovagi), a harmadik pedig az anyaggal érintkezésbe lépő, kereskedő-földműves kaszt. A kasztok rendszere nem önkényes. Az egyes szintek egyértelműen azonosítható társadalmi csoportokat jelentenek, amelyek szerepe jellemző és így, együttesen alkotják a harmonikus közösséget. Ez azért is fontos szempont, mert a rendszer egyes szintjeit alkotó személyek keveredése okozza a történelem folyamán azokat az anomáliákat, amelyek a társadalom degradálásához vezetnek. A tudomány persze ezt a közösséget primitívnek, nem eléggé differenciáltnak, naivnak tartja, hogy annál magasabbra tudja helyezni saját „haladott" és „kifejeződött" társadalmát. A kettőt összehasonlítva (Guénon, Evola, Ziegler, Préau stb.) arra az álláspontra jutottak, hogy a modern társadalom az archaikusnál végtelenül naivabb, differenciálatlanabb és főként primitívebb[37].

A 18-19. századi társadalomelmélet nagy német teoretikusai – így Herder, Schiller, Hegel – nem beszélnek archaikus közösségekről, írja Vercseg Ilona *Közösség – Eszme és Valóság* című munkájában[38], ahol kifejezetten a német filozófusoknak az ókori görög társadalomról alkotott képét ismerteti. Szerintük a görög poliszokban volt a legteljesebb a közösségiség. A polisz kultúrája homogén, nyitott mindenki számára, abban mindenki részvétele biztosított volt, ezen felül benne összefonódott a politika, a művészet és a családi élet, tagjai pedig teljes emberként jelenhettek meg a közösség életében. Az ideális társadalom tehát egyedül az ókori Görögországban jelenik meg. Az ezt követő korok társadalma a német gondolkodók szerint nem képes megközelíteni sem azt a fajta közösségiséget, amely itt jellemző volt.

Az időben tovább lépve, Vásárhelyi Judit *Közösségek identitása, autonómiája* című munkájában megfogalmazottak szerint a közösségek tagjai a hagyományos társadalmakban (értsd: az ipari forradalom előtt) ezernyi elvárást közvetítettek egymás felé, nem voltak mindig specializáltak. Megfigyeléseiket, tapasztalataikat a hagyomány formájában örökítették tovább a következő generációknak. Amint azt kifejti, a közösséget, annak erejét jellemzi az összetartozás, a közösség érzése, a „mi" tudat működése, ami a szolidaritásban, a közös ügyek iránti érdeklődésben, a közösségért hozott áldozatokban nyilvánul meg, ez pedig visszahat: védelmet nyújt a közösség tagjait képező egyéneknek.

Az emberiség fejlődésében, és egyben a közösségfejlődésben, bekövetkezett kiemelkedő fordulatot jelentett az ipari forradalom, amely alapjaiban formálta át a középkorban létező társadalmakat, és változtatták meg örökre a társadalmi berendezkedést, s így a közösségek sorsát.

A népességrobbanás, az iparosodás és az urbanizáció felrobbantotta a sűrűn szőtt szociális hálókat szinte az egész világon, a valaha volt közösségek elveszítették egyéni arcukat, és kiüresedtek[39]. Hamvas Béla úgy fogalmazza meg ugyanezt, hogy nyugaton a középkor végével az archaikus közösség megszűnt, a modern közösség alapelve pedig az anyag, a prosperitás, a hatalmi kérdés, a verseny, a népek egyéni individualizmusa, a nacionalizmus, a világszemléletek viszálya, a vagyonért való marakodás, kevélység, türelmetlenség lett. A társadalmi kapcsolatok a munkamegosztás következtében szeletekre estek szét, amelyben az egyes emberek a társadalmi rendben elfoglalt helyük szerinti szerepre korlátozva vesznek részt a közösség életében (specializálódott társadalom). Vercseg Ilona is hasonló gondolatokat idéz az egyes 18-19. századi gondolkodók tollából: a korábbi homogén közösséget megosztják az osztálykapcsolatok – írja Rousseau, illetve hogy ebben a szeletekre bomlott társadalomban az együttműködést és a testvériséget felváltotta a konfliktus és a verseny – írja Marx. Hegelt idézve kerül megfogalmazásra a jelenség egyik legmarkánsabb következménye, az individualizmus kialakulása. Az ipari forradalom fejlődésével nem csak egyszerűen felbomlottak a hagyományos közösségek, hanem emellett még a

politikai, gazdasági és társadalmi hatalom is egyre inkább központosult. Ennek az egyénre kiható eredménye az egymástól, a társadalomtól való elidegenülés, az emberek egyre kevésbé érzik otthon magukat a közösségben, amelyben élnek. Ennek köszönhetően bontakozik ki az individualizmus a társadalmon belül[40].

Ugyanakkor a folyamat elkerülhetetlen és szükségszerű is volt, hiszen a változó világhoz mindennek és mindenkinek alkalmazkodnia kell, amennyiben fenn akar maradni. Több korabeli gondolkozó jutott tehát arra a következtetésre, hogy a társadalom szétdarabolódása következtében megszűnő közösségek éppen hogy szükségszerűen vesztek el, azok liberális, emancipációs fejlődésen mentek keresztül. Ezen irányzat szerint a közösségek szerveződésének alapját többé már nem a szokások, a hagyományok jelentik, hanem a szabad emberek megegyezései, közös hozzájárulásai, végső soron maga az egyén, az individuum.

A hagyományos értelemben vett közösségekre gyakorolt hatásokat tehát nem negatívumként értelmezték, ugyanakkor azt ők is megállapították, hogy a létrejött tömegtársadalmak magukra hagyták az egyes embert, akik így nem számíthatnak támogatásra az elsődleges közösségekből. Úgy gondolják, a közösség minden, a történelmi korok során megszilárdult értéke létezhet egy kiterjedt, az autonómiára, a szabadságra, a függetlenségre és az önirányításra súlyt helyező metropoliszi világban is. Felmerül tehát a kérdés, hogy létezik-e olyan közösség, amely egyszerre képes összetartani, együttműködésre bírni az egyéneket, miközben azok képesek megtartani a szabadságukat[41].

Az individualizmus, annak félreértelmezése a 20. század folyamán a világ egy részén szocialista államberendezkedést hívott életre. A hagyományos közösségek felbomlása már a II. világháború alatt megkezdődött ezekben az államokban, amelyeket a háborút követően újra kellett építeni. E közösségek ugyanolyan formában történő visszaépülésének azonban egyáltalán nem kedvezett az ötvenes években megkezdődött gazdasági átalakulással járó vízszintes és függőleges mobilitás akár földrajzi értelemben, akár társadalmi státuszt tekintve vizsgáljuk a mobilitást, mivel ez mindkét esetet tekintve a hagyományos közösségtől való elszakadással járt. Az akkori államberendezkedés ráadásul veszélyesnek, rendszerellenesnek ítélte meg a hagyományos közösségek újjáépülését, a legszemléletesebb példa erre a világháborút követő kuláküldözés Magyarországon. A fizikai mobilitás a nincstelenné vált lakosság városba özönlését jelentette, sorra épültek az új szocialista iparvárosok szerte a régióban. Ez a fajta erőltetett urbanizáció, vagy a későbbi gyorsan terjedő új tömegkommunikációs formák szintén bomlasztották a helyi kultúrákat[42].

Más országokban ugyanakkor, ahol nem fojtották el a szocializmus kora előtt kialakult hagyományos közösségek működését, és nem kötötték tervekhez a társadalom következő években elvárt fejlődésének mértékét, más szempontok vezérelték a közösségek keletkezését, működését és megszűnését. Ezek a

korábbi századokban is ismert körülmények, mint az urbanizáció mellett például a piacgazdaság kibontakozása, az új tudományos felfedezések, technikai újdonságok és azok megjelenése az emberek hétköznapi életében.

A FÖLDRAJZI TÉR A KÖZÖSSÉGEK MEGHATÁROZÁSÁBAN

Ha visszatekintünk a definíciókra, már a rövid, egymondatos értelmezések is többször hordozzák magukban a közösség térbeni megjelenését, de olyan értelmezések is, amelyek nem csak egy felszínes magyarázatot, hanem a párhuzamok felállításán, példák állításán alapulnak, alapvetésnek tekintik, hogy közösségről elsősorban akkor beszélhetünk, ha annak tagjai fizikai kontaktusba képesek kerülni egymással. Ennek alapja a földrajzi tér. Több fogalommagyarázat figyelmen kívül hagyja a tér dimenzióját és közösségnek tekint olyan embercsoportokat is, ahol az összekötő kapocs valamilyen gondolkodásbeli vagy cselekvésbeli azonosság, melyeket azonban rögtön jelzővel is ellát: vallási közösség, emigráns közösség stb. Persze ezek a közösségek is lehetnek egy földrajzi térben, de ez nem szükségszerű. A modern kommunikációs formák pedig már kitermeltek a korábban említett kommunikáció nélküli eszmei közösségeken túl olyanokat is, amelyek bár nem egy földrajzi térben vannak, de a kontaktus (pl. az interneten keresztül) a tagjai között mégis működik, így jönnek létre például az internetes közösségek.

A legtöbb klasszikus közösségértelmezés nem tudja magát függetleníteni a földrajzi tér dimenziójától, legalább olyan markáns eleme, mint a közösséget alkotó ember. Általa válik megfoghatóvá, konkréttá mindaz, amely miatt az emberek csoportjai kialakulnak: egyszerűen, mert azon az adott helyen tartózkodnak azonos időben.

Mint markáns jelenség a közösség életében, a földrajzi tér meghatározza a közösséget. Az általa a közösség számára nyújtott lehetőségek, illetve korlátok behatárolják a közösséget. Egy család lakáskörülményei, egy falu vagy város elhelyezkedése, adottságai, fejlettsége, a környező területek helyi energiái közvetlenül képesek befolyásolni a személy, illetve egy egész közösség lehetőségeit, gondolkodását, értékrendjét, amelyek alapvető jellemformáló tényezők az emberi természet fejlődése során. Ugyanakkor a közösség képes formálni a környező földrajzi terét. Az, hogy egy társadalom, egy közösség mit tesz a környezetével – földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt –, illetve amit tesz, azt milyen módon, mennyire direkt és invazív módon teszi, hogyan alakítja át azt, az mind egy adott közösség érdekein, céljain és értékrendjén alapul. A közösséget alkotó emberek és a tér tehát nem csak egyszerűen alkotóelemei a közösségnek, hanem komoly kölcsönhatásban is vannak egymásra, alakítják egymást.

A földrajzi tér jelentősége az emberi közösségek életében tehát kiemelkedő. A történeti fejlődést bemutató fejezetből is látható, hogy az első társadalmak, hosszú évszázadokon keresztül horizontális szemléletben

működtek, nagyon esetleges és valóban különleges jelentőségű volt a specializáció (sokáig talán csak a három „kaszt” szintjén létezett), és ebben az időben a közösség egy teljes egészet alkotott minden szempontból. Ehhez kapcsolódott, hogy a közösségek alapját a település jelentette, amely méretéből és jellemzőiből eredően kedvezett a közösségek alapját jelentő és azokat alakító tényezők tekintetében.

A specializáció bomlasztotta meg ezt az eredeti közösség-szemléletet és bontotta kisebb egységekre, szélsőséges esetben atomizálta azokat. Szelényi Iván fogalmazza meg ezt a jelenséget a Városszociológia kötetben írt bevezető tanulmányában[43]: „A legfőbb problémát az okozza, hogy a települések az iparosodás, a bürokratizálódás és az urbanizáció előrehaladtával egyre inkább veszítenek integráltságuk fokából, vagy legalábbis integráltságuk megváltozik. A település egyre kevésbé nevezhető a klasszikus értelemben ›közösségnek‹ és a térbeli kötöttségek szerepe egyre csökken a társadalom életében.” Ezekben a közösségekben a tér jelentősége csekély a közösség tagjait alkotók identitása szempontjából – azaz a közösségértelmezés akár el is tud tekinteni a térbeliségtől, holott a tér befolyása még ugyanúgy kihat ezeknek a közösségeknek az életére.

A térbeliség mellőzése ugyanakkor specializációhoz, túlságosan leszűkült ágazati szemlélethez vezet, ami ellehetetleníti a komplex gondolkodást, ezzel pedig a társadalom szervezéséből a lényeg veszik el. Vercseg Ilona idézi írásában Louis Wirth gondolatait, miszerint „a városiasodott ember jellegzetessége, hogy erősen szeletekre bomlott szerepekben érintkezik egymással. Nagyobb függőségben van elemi szükségletei kielégítését illetően, mint a vidéki ember, és így nagyobb számú szervezett csoporttal is érintkezik, ugyanakkor azonban kevésbé függ egyes személyektől és másoktól való függőségét korlátozza a mások cselekvésének töredékes volta is”[44]. Azaz a földrajzi térben való elhelyezkedés meghatározza a közösségek létrejöttét, a közösségek minőségét, jellegét, valamint az egyén motivációját is a közösséghez való tartozásban.

Szintén Vercseg Ilona idézi ugyanezen munkájában Schillert és más német gondolkodókat, akik szerint „a közösség kiemeli az embert saját személyes partikularitásából és önérdekéből”[45]. Azonban szintén ebben a tanulmányban kerül megfogalmazása Plant Seebohm-ra alapozott megállapítása, hogy „a közösség, vagy a szomszédság meghatározása olyan mértékben nehezedő feladat, amilyen mértékben egyre mobilabbá válik a társadalom és az emberek közös érdekeik alapján tartoznának közösségekhez, mely érdekekre saját munkájuk, neveltetésük vagy társadalmi gyakorlatuk és a hely, ahol élnek, egyaránt hatással van”[46]. A közösséget tehát a modern társadalomban már egyre nehezebbé válik meghatározni, definiálni, éppen annak szeletekre esése következtében. Ugyanakkor alapvető meghatározója még mindig e közösség-magyarázatoknak a lokalitás. Simmelt idézve Vercseg tanulmányában megtaláljuk, hogy a lokalitás az ősidők óta jellemzi a közösségeket. Hiszen „az

athéni településközösség szervező ereje … a polisz, a feudalizmus emberéé a föld, a munkamegosztás emberéé a megnövekedett város". Lényeges tehát, hogy az egyes korszakokban más jellegű földrajzi terek adhatták a közösségek alapját.

Vercseg Ilona bemutatja R. L. Warren amerikai szociológus elméletét is, miszerint a város egyfajta társadalmi rendszer, amelyben „ha a közösség valóban létezik, akkor annak az azonos földrajzi elhelyezkedésben" a fizikai és a lelki otthont nyújtja az embernek öt különböző funkció (szocializáció, gazdasági boldogulás, társadalmi részvétel, társadalmi kontroll, kölcsönös támogatás) szerint. E funkciók a tanyáktól a nagyvárosokig persze minden léptékben jelen vannak, számtalan formában, de van, ahol formálisan, van, ahol informálisan. Emellett funkcionálisan közelíti Warren a közösségeket, mert ez alkalmazható a modern nagyvárosi világban (Vercseg, 1993). Kérdés, hogy ebben az ágazatilag specializálódott világban a szakosodott részeket összhangban lehet-e tartani, illetve tudnak-e ezek a szakosodott érdekcsoportok a közösségi célokért dolgozni? A tanulmány Plantot idézve a közös érdek, a közös élet, a közös egyesületek és intézmények a horizontális tengelyei ezeknek a szakosodott társadalmi csoportoknak, amelyek mind a lokalitáson alapulnak.

KÖZÖSSÉG A TERÜLET- ÉS TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS ALAPJAIBAN

Hagyományos közelítésben a terület- és településfejlesztés végső, egyszerűen megfogalmazott, klasszikus célja az adott területen élők életlehetőségeinek javítása, életszínvonaluk emelése. Ez területi, nem ágazati alapon működik, figyelembe véve az adott terület, település sajátos jellemzőit, az ott élők, a helyi, regionális társadalom igényeit. Alapja tehát a földrajzi tér és az ottani társadalom. Kérdés, hogy ebben milyen formában van jelen a közösség.

Klasszikusan két úton megy végbe a terület- és településpolitika, top-down és bottom-up. A közösség szerepe a bottom-up rendszerekben meghatározó, sok tekintetben maguk próbálhatják alakítani környezetüket, míg a top-down rendszerekben az adott, néha elég feszes és merev, felülről megszabott keretek között próbálnak hatni környezetük alakítására.

A hagyományos közösségértelmezés, amelynek esszenciális része a térbeliség, automatikusan igényt támaszt a szűkebben vagy tágabban értelmezett környezet alakítására, fenntartható használatára, illetve azon más élőlényekkel szimbiózisban való együttélésre. A közösség jelentősége a terület- és településfejlesztésben ugyanakkor, hogy nem csak a problémát látja, hanem a probléma okát, valamint annak a megoldási lehetőségeit is keresi, és nem biztos, hogy a közösség külső segítségre várna. A közösség számára – különösen a modern technológia adta lehetőségek által, demokratikus államok biztosította lehetőségek közepette – elemi igény az ebben a folyamatban való

részvétel, az együttműködés. A részvételi demokrácia megjelenésével pedig érvényt is tud szerezni a probléma helyi igényre szabott megoldásában. A fejlesztéspolitika története pedig ezt mutatja jónak, és Cook és Haberlein szavaival élve a részvételi demokrácia lehetővé teszi, hogy „ha teret enged az állam a helyi szereplőknek, egyrészt legitimálva lesznek a különböző programok, másrészt jobb döntések fognak születni”[47].
Minél fejlettebb egy közösség, annál határozottabban képes felismerni az őt körülvevő problémákat, valamint a saját lehetőségeit e problémák kezelésére, a megoldások alkalmazásának módjára. Egy érett közösség rendelkezik megfelelő érdekérvényesítő képességgel ahhoz, hogy képes legyen vagy maga meghozni a döntéseket, vagy beleszólni a közvetlen környezetét érintő külső döntések meghozatalába.

Ez a képesség pedig leginkább abból fakad, hogy nem egyéni, személyes érdekek érvényesítésére törekszenek önállóan tevékenykedő emberek, hanem egy nagyobb embercsoportként képviselik a közösség által meghatározott érdekek és célok mentén a közösség által együttesen megfogalmazott közös értékrendet. A közös cselekvés tovább növeli a közösség tagjainak egymás iránti bizalmát, ami még hatékonyabbá teheti az érdekérvényesítést. Ez a fajta együttműködés jellemzően a hagyományos, demokratikus intézményrendszer működését is nagyobb hatékonyságra serkenti, amely akár állami szinten is képes lehet a közösségi érdekek és értékek iránti elköteleződést serkenteni. „A jövő demokrácia formája a képviseleti és a részvételi demokrácia között található … a képviseleti rendszer megtartása elengedhetetlen, viszont szükség van ennek a kiterjesztésére, illetve szélesebb körben történő alkalmazására részvételi elv alapján”[48].

Ezeket az elköteleződött, érett közösségeket világszerte a gazdasági fejlődés létfontosságú tényezőjeként tartják számon. Sikeres településfejlesztési akciók mögött általában innovatív és aktív helyi közösségeket találni, ahol a helyi közösség erejére támaszkodva alakítják a tagok a település környezetét. Ehhez a közösségi munkához, a helyi közösség belső erejének feltárásához, mobilizálásához a leghatékonyabb út a közösségi tervezés / részvételi demokrácia alkalmazása.

A közösségi tervezési technikák a különböző érdekeltek bevonásának mélységében különböznek egymástól. Így beszélhetünk az egyszerű tájékoztatástól kezdve a különböző fejlesztési irányok és módszerek részletes közös kidolgozásáig tartó különböző gyakorlatokról, amelyek nemcsak a közösség felett hatalmat gyakorló döntéshozók (régiós vagy nemzetállami kormányzat) szemléletmódjától, hanem a közösség képességeitől is függ. Amennyiben egy közösségben még nem megfelelő mértékű a kohézió ahhoz, hogy a saját érdekek érvényesítésén felül kerekedjen a közösség érdeke, addig a közösség nem tekinthető olyan mértékben fejlettnek, ahol a szofisztikáltabb, tehát mélyebb bevonást eredményező technikák legyenek alkalmazhatók. Ez persze nem jelenti azt, hogy ezeket a technikákat – ha kezdetlegesebb módon

is, de – ne alkalmazzák a köreikben. Ez az a bizonyos közösségképzés, amely ugyan költséges, időigényes és nagy kockázatú folyamat, egyben a demokrácia iskolája, amely hosszú távon vezet egy felelősségteljesebb társadalom kialakulásához. Egy idő után pedig magától értetődővé válik e közösség tagjai számára a véleményformálás szabad gyakorlása és a közös akarat érvényesítése. Azaz minél fejlettebb egy közösség, annál inkább igénye van a környezete alakításába történő beleszólásra és annál aktívabban is képes ezt megtenni.

A közösségek e képessége legtöbb esetben nem magától alakul ki, a folyamatot elő kell segíteni. Ez pedig már elvezet a közösséget magában foglaló állam, annak politikai berendezkedésének kérdéséhez, azaz hogy mennyire nyitott a kormányzat erre a folyamatra, és mennyire engedi megerősödni a spontán, alulról jövő kezdeményezések útját, illetve mennyire segíti elő más, kevésbé proaktív közösségekben ennek a gyakorlatnak a kialakítását. Mivel egy kormányzat ritkán engedi át önként a hatalom megosztását egyéb szervezetek számára, ezért az érdekérvényesítést mindenképpen a közösségnek szükséges kezdeményeznie, amelyet azután egy progresszív gondolkozású kormányzat meg tud erősíteni. A feladat ezzel nem kevés, sem az adott kormányzat, sem a közösségek vonatkozásában. Rengeteg erőforrás és szabály szükséges már ahhoz is, hogy egyáltalán elinduljon az együttműködés – főleg az olyan nehezebb sorsú országokban, ahol a közösségeket szinte hamvaikból kell újjáépíteni. Ehhez azonban először is erős és öntudatos közösségekre van szükség. Hiszen magukat sikerre vinni végső soron csak a közösségek tudják.
Egy társadalom sikerességében a társadalmi felelősségvállalás játszik alapvető szerepet. A felelősségvállalás teszi lehetővé ugyanis a mindennapi életbe, a társadalomba való bekapcsolódást[49]. A felelősségvállalás képességének elsajátítása a szocializáció fontos momentuma, elengedhetetlen a társadalmi beilleszkedéshez. A társadalmi felelősségvállalás alapja pedig többek között egy jól működő civil társadalom. A civil társadalom minden olyan kezdeményezést magában foglal, melyet az állampolgárok önkéntesen, mindenféle külső kényszer nélkül hoznak létre (pl. civil szervezetek)[50]. A társadalmi felelősségvállalás minél szélesebb körben való megjelenése erősíti a részvételi demokráciát. Putnam és Westholm gondolatait idézve a társadalmi részvétel elősegíti a helyi társadalmi közösségek szerveződését, az emberek közötti interakciók minőségi javulását, ezáltal a társadalmi, gazdasági folyamatok kiegyensúlyozottabb fejlődését. Folytatva ezt Perneczky véleményével közösségben gondolkodó embereknek javul a problémamegoldó képességük, kiegyensúlyozottabbak lesznek, munkájukat is hatékonyabban tudják ellátni, ezáltal javulnak a gazdasági mutatók[51]. A közösségek hozzájárulása tehát a szűkebben vagy tágabban értelmezett térségük fejlődéséhez kulcsfontosságú.

ÖSSZEGZÉS

Az ember, mint társas lény, szükségszerűen közösségekben él. A közösségeknek sokféle meghatározása létezhet attól függően, hogy azok milyen megközelítésből kerülnek vizsgálatra: mely történelmi korok társadalmát, a vizsgált társadalom történeti fejlődés alatt bekövetkezett változásait, vagy a közösségek létrejöttének, átalakulásának általános jegyeit, a közösséget az egyén vagy pedig az egyént a közösség szempontjából, illetve a közösség tér alakító szerepét és a tér közösségalakító szerepét vizsgáljuk-e. A definíciók nem feltétlenül térnek ki a közösség létrejöttének motivációira, mégis mindegyik mögött az a fontos szempont áll, , hogy ezek a közösségek a lehető leghatékonyabban szolgálják egyszerre mind az egyénnek, mind magának a közösségnek az érdekeit.

A lehető legkonfliktus-mentesebb irány erre a közösségek demokratikus működtetése, amelynek helyes működéséhez nélkülözhetetlen a képzett és kiművelt egyén. Az emberi természet sajátossága az önzés, amely nagymértékben képes befolyásolni egy közösség vagy egy társadalom működését. A demokratikus államberendezkedés maximálisan igyekszik figyelembe venni az önálló egyének szükségleteit, de az egyén ennek mentén hozott döntéseit tolerálni csak a közösség számára még nem ártó cselekedetig képes. A demokrácia nem létezhet az emberek együttműködése nélkül, így ha a közösségek léte nem is eredményez önmagában demokráciát egy állam társadalmi-politikai berendezkedésében, annak működéséhez elengedhetetlenek a funkcionálisan működő közösségek.

Az egyénnek tehát el kell jutnia arra a gondolkodási szintre, hogy képes legyen felelősen cselekedni a vele egy közösségben élők iránt. Ez nem jelenti ugyanakkor az egyén saját személyiségének feladását, viszont nehéz egzaktul, minden helyzetre az egyén számára előre meghatározni a helyes, közösségért felelős döntés meghozatalának receptjét. Így vezethetett az individualizmus félreértelmezése a modern társadalmak egy jelentős részénél az előző fejezetekben vizsgált szocialista társadalmi berendezkedés felé történt fordulásához. Ezekben az országokban a közösség eszméjét hirdető politika ellenére közösséghiányos társadalom alakult ki, amely a szocialista rendszer összeomlását követően évtizedekkel később is érezteti hatását. Nemcsak abban, hogy a korábban létezett közösségek megszűntek, hanem abban is, hogy újak keletkezésének kialakulása is lefékeződött.

A valódi közösségek hiánya pedig egy ország demokratikus működésében okozhat deficitet, ezért is fontos, hogy a közösségi gondolkodás, a közösség alkotás ismét alapja legyen a társadalomnak. A közösségalkotásnak pedig elengedhetetlen alkotóeleme a földrajzi tér, mivel az alapvető befolyással van a kialakuló közösségek jellegére. Az emberi társadalmakat – ahogyan semmilyen más élőlényt sem – nem lehet az életfeltételeiket biztosító környezetükből kiszakítva értelmezni, mivel a társadalmat alkotó személyek

nem csak önmagukban, hanem csoportot alkotva is reagálnak az őket érő külső ingerekre, valamint visszahatnak a környezetükre. Mivel a társadalmakat alkotó emberek a földrajzi térben együtt élnek, ezek a külső ingerekre, behatásokra irányuló válaszok, visszahatások is a közösség tagjainak együttműködésében fogalmazódnak meg. A földrajzi tér átalakulásával egyre nehezebb olyan közösségeket találni, amelyekben az azt alkotó személyek társadalmi szerepeik teljességében érintkeznek egymással. A modern társadalmakban az azokat alkotó egyének társadalmi kapcsolatainak természete széttöredezik, így szükségesség válik ezeknek a társadalmaknak az újraszervezése, a közösségek újraépítése és fejlesztése. Ezekre a nem feltétlenül előremutató társadalmi átalakulásokra a földrajzi térben történt változások is befolyással voltak, így ennek a tényezőnek a jelentősége nem elhanyagolható.

JEGYZETEK/NOTES

1. Park, Robert E. (2000): A városi közösség mint térbeli mintázat és morális rend; In: Olvasókönyv a szociológia történetéhez II. 2. köt. p. 239-247.
2. Arapovics Mária (2016): A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái, Kulturális Szemle, 2016/6. szám
3. Boros János (2008): Közösség, instabilitás, demokrácia; In: Közösség és instabilitás, Gondolat, 2008, p. 111-133.
4. Vercseg Ilona (1993): Közösség Eszme és valóság, Parola füzetek; Közösségfejlesztők Egyesülete
5. A magyar nyelv értelmező szótára (1959), IV. kötet, Akadémiai kiadó Budapest
6. A magyar nyelv értelmező szótára (1959), IV. kötet, Akadémiai kiadó Budapest
7. A magyar nyelv értelmező szótára (1959), IV. kötet, Akadémiai kiadó Budapest
8. Magyar Nagylexikon (2000), 11. kötet, Magyar Nagylexikon Kiadó Budapest pp. 514.
9. Hankiss Elemér (1981): Közösségek válsága és hiánya. In: Egy ország arcai: válogatott szociológiai írások, p. 75-92.
10. Vásárhelyi Judit (2002): Közösségek identitása, autonómiája. Vissza vagy hova. Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon, Tertia K. Bp. p. 81-90.
11. Hankiss Elemér (1981): Közösségek válsága és hiánya. In: Egy ország arcai: válogatott szociológiai írások, p. 75-92.

12. Park, Robert E. – Burgess, Richard W. (2000): Társadalom, közösség, csoport, In: természet és szabadság, p. 180-182.
13. Park, Robert E. – Burgess, Richard W. (2000): Társadalom, közösség, csoport, In: természet és szabadság, p. 180-182.
14. Arapovics Mária (2016): A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái, Kulturális Szemle, 2016/6. szám
15. Künkel, Fritz – A közösség – A közösséglélektan alapfogalmai (1944), In: A jogfilozófiától a politikáig Argumentum : Bibó I. Szellemi Műhely, cop. 2012. p. 116-123.
16. Hankiss Elemér (1981): Közösségek válsága és hiánya. In: Egy ország arcai: válogatott szociológiai írások, p. 75-92.
17. Vásárhelyi Judit (2002): Közösségek identitása, autonómiája. Vissza vagy hova. Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon, Tertia K. Bp. p. 81-90
18. Künkel, Fritz – A közösség – A közösséglélektan alapfogalmai (1944), In: A jogfilozófiától a politikáig Argumentum : Bibó I. Szellemi Műhely, cop. 2012. p. 116-123.
19. Hankiss Elemér (1981): Közösségek válsága és hiánya. In: Egy ország arcai: válogatott szociológiai írások, p. 75-92.
20. Park, Robert E. (2000): A városi közösség mint térbeli mintázat és morális rend; In: Olvasókönyv a szociológia történetéhez II. 2. köt. p. 239-247.
21. Park, Robert E. (2000): A városi közösség mint térbeli mintázat és morális rend; In: Olvasókönyv a szociológia történetéhez II. 2. köt. p. 239-247.
22. Künkel, Fritz – A közösség – A közösséglélektan alapfogalmai (1944), In: A jogfilozófiától a politikáig Argumentum : Bibó I. Szellemi Műhely, cop. 2012. p. 116-123.
23. Künkel, Fritz – A közösség – A közösséglélektan alapfogalmai (1944), In: A jogfilozófiától a politikáig Argumentum : Bibó I. Szellemi Műhely, cop. 2012. p. 116-123.
24. Vásárhelyi Judit (2002): Közösségek identitása, autonómiája. Vissza vagy hova. Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon, Tertia K. Bp. p. 81-90.
25. Hamvas Béla (2011): Az archaikus közösség, In: Hagyomány: válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból, p. 410-417.
26. Boros János (2008): Közösség, instabilitás, demokrácia; In: Közösség és instabilitás, Gondolat, 2008, p. 111-133.
27. Boros János (2008): Közösség, instabilitás, demokrácia; In: Közösség és instabilitás, Gondolat, 2008, p. 111-133.

28. Boros János (2008): Közösség, instabilitás, demokrácia; In: Közösség és instabilitás, Gondolat, 2008, p. 111-133.
29. Hankiss Elemér (1981): Közösségek válsága és hiánya. In: Egy ország arcai: válogatott szociológiai írások, p. 75-92.
30. Boros János (2008): Közösség, instabilitás, demokrácia; In: Közösség és instabilitás, Gondolat, 2008, p. 111-133.
31. Boros János (2008): Közösség, instabilitás, demokrácia; In: Közösség és instabilitás, Gondolat, 2008, p. 111-133.
32. Hankiss Elemér (1981): Közösségek válsága és hiánya. In: Egy ország arcai: válogatott szociológiai írások, p. 75-92.
33. Vercseg Ilona (1993): Közösség Eszme és valóság, Parola füzetek; Közösségfejlesztők Egyesülete
34. Hankiss Elemér (1981): Közösségek válsága és hiánya. In: Egy ország arcai: válogatott szociológiai írások, p. 75-92.
35. Park, Robert E. – Burgess, Richard W. (2000): Társadalom, közösség, csoport, In: természet és szabadság, p. 180-182.
36. Hamvas Béla (2011): Az archaikus közösség, In: Hagyomány: válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból, p. 410-417.
37. Hamvas Béla (2011): Az archaikus közösség, In: Hagyomány: válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból, p. 410-417.
38. Vercseg Ilona (1993): Közösség Eszme és valóság, Parola füzetek; Közösségfejlesztők Egyesülete
39. Vásárhelyi Judit (2002): Közösségek identitása, autonómiája. Vissza vagy hova. Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon, Tertia K. Bp. p. 81-90.
40. Vercseg Ilona (1993): Közösség Eszme és valóság, Parola füzetek; Közösségfejlesztők Egyesülete
41. Vercseg Ilona (1993): Közösség Eszme és valóság, Parola füzetek; Közösségfejlesztők Egyesülete
42. Hankiss Elemér (1981): Közösségek válsága és hiánya. In: Egy ország arcai: válogatott szociológiai írások, p. 75-92.
43. Szelényi Iván: Bevezető tanulmány (1973): In: Városszociológia., Közgazd. és Jogi Kiadó, p 16.
44. Vercseg Ilona (1993): Közösség Eszme és valóság, Parola füzetek; Közösségfejlesztők Egyesülete
45. Vercseg Ilona (1993): Közösség Eszme és valóság, Parola füzetek; Közösségfejlesztők Egyesülete
46. Vercseg Ilona (1993): Közösség Eszme és valóság, Parola füzetek; Közösségfejlesztők Egyesülete

47. Nárai Márta – Reisinger Adrienn (2016) – Társadalmi felelősségvállalás és részvétel, Dialóg Campus Kiadó Budapest – Pécs, p. 47.
48. Nárai Márta – Reisinger Adrienn (2016) – Társadalmi felelősségvállalás és részvétel, Dialóg Campus Kiadó Budapest – Pécs, p. 49-50.
49. Nárai Márta – Reisinger Adrienn (2016) – Társadalmi felelősségvállalás és részvétel, Dialóg Campus Kiadó Budapest – Pécs, p. 18.
50. Nárai Márta – Reisinger Adrienn (2016) – Társadalmi felelősségvállalás és részvétel, Dialóg Campus Kiadó Budapest – Pécs, p. 36.
51. Nárai Márta – Reisinger Adrienn (2016) – Társadalmi felelősségvállalás és részvétel, Dialóg Campus Kiadó Budapest – Pécs, p. 66.

IRODALOM/REFERENCES

ARAPOVICS MÁRIA (2016): A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái, Kulturális Szemle, 2016/6. szám

BOROS JÁNOS (2008): Közösség, instabilitás, demokrácia; In: Közösség és instabilitás, Gondolat, 2008, p. 111-133.

GERENCSIK ESZTER (2005): A közösségről In Balogh L – Tóth L. (szerk.) Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből Neumann Kht. Budapest http://mek.oszk.hu/04600/04669/html/balogh_pedpszich0016/balogh_pedpszich0016.html

HAMVAS BÉLA (2011): Az archaikus közösség, In: Hagyomány: válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból, p. 410-417.

HANKISS ELEMÉR (1981): Közösségek válsága és hiánya. In: Egy ország arcai: válogatott szociológiai írások, p. 75-92.

KÜNKEL, FRITZ – A közösség – A közösséglélektan alapfogalmai (1944), In: A jogfilozófiától a politikáig Argumentum : Bibó I. Szellemi Műhely, cop. 2012. p. 116-123.

NÁRAI MÁRTA – REISINGER ADRIENN (2016) – Társadalmi felelősségvállalás és részvétel, Dialóg Campus Kiadó Budapest – Pécs

PARK, ROBERT E. (2000): A városi közösség mint térbeli mintázat és morális rend; In: Olvasókönyv a szociológia történetéhez II. 2. köt. p. 239-247.

PARK, ROBERT E. – BURGESS, RICHARD W. (2000): Társadalom, közösség, csoport, In: természet és szabadság, p. 180-182.

SZELÉNYI IVÁN (1973): Bevezető tanulmány In: Városszociológia, Közgazd. és Jogi Kiadó, p 16.

SZÉCSÉNYI ISTVÁN: A közösség szerepe az egyén szocializációjában, https://osztalyfonok.hu/cikk.php?id=182

VÁSÁRHELYI JUDIT (2002): Közösségek identitása, autonómiája. Vissza vagy hova. Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon, Tertia K. Bp. p. 81-90.

VERCSEG ILONA (1993): Közösség Eszme és valóság, Parola füzetek; Közösségfejlesztők Egyesülete

A magyar nyelv értelmező szótára (1959), IV. kötet, Akadémiai kiadó Budapest
Magyar Nagylexikon (2000), 11. kötet, Magyar Nagylexikon Kiadó Budapest.